

Kulturmiljöprogram

ARBOGA KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN ARBOGA KOMMUN, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

ARBOGA KOMMUN

västmanlands läns
MUSEUM

– en del av Landstinget Västmanland

Länsstyrelsen
Västmanlands län

Detta kulturmiljöprogram är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljövårdsprogram för Arboga kommun. Projektet har drivits i samverkan mellan Arboga kommun, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum 2010–2021. Kulturmiljöprogrammet för Arboga kommun är antaget av kommunfullmäktige 2021-10-14, § 102.

Text: © 2021, Västmanlands läns museum. All text i denna rapport är fri att använda enligt licens CC BY.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Foto: Foton på sid 4, 8, 10, 17, 18, 26, 31, 32, 34, 44, 57, 58, 112, 222, 282, 338 och 342 © Lasse Fredriksson.

Där inget annat anges är fotografier tagna av Västmanlands läns museum, Emma Karp, Fredrik Ehlton, Ia Manbo, Lisa Skanser, Sara Bäckman, Anders Eriksson och Mia Jungskär. Foton tagna inom ramen för projektet anges med bildid. Vlm-abg och fotografens initialer.

Dessa foton är © Västmanlands läns museum och fria att använda enligt licens CC BY-SA.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/

Foton från Västmanlands läns museums arkiv; Lindhagen och Thagaard, Vlm-B 101105, AB Flygtrafik, Ivar Schnell, Sam Brun.

Foton från länsmuseumets arkiv är Public Domain (PDM) och fria för användning.

Villkor på: www.creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Övriga foton: © namngiven fotograf.

Kartor: © Lantmäteriet, Geodatasamverkan. Kartbild på sid 35, 45, 48, 59, 113, 223 och 283 Arboga kommun.

Övriga kartbilder Västmanlands läns museum.

Grafisk form och layout: Advant.

Denna skrift är utgiven av Länsstyrelsen i Västmanlands län, www.lansstyrelsen.se/vastmanland.html

ISBN: 978-91-639-3678-4.

Omslagsfoto: Ångslador omgivna av utsträckta åkrar vid Näsby, Vlm-abgls-1347. Stjärnhus i Vasastaden, Vlm-abgim-543.

Villa i Medåker tätort, Vlm-abgls-105. Trädgårdsmästarbostad i Sickelsjö, Vlm-abgls-2082.

Kulturmiljöprogram

ARBOGA KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN ARBOGA KOMMUN, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

Innehåll

Förord	9
1. Inledning	11
1.1 Bakgrund	11
1.2 Syfte och målsättning	12
1.3 Metod och källor för framtagandet av kulturmiljöprogrammet	12
1.4 Metod för kulturhistorisk värdering	14
1.5 Avgränsningar	15
1.6 Målgrupp	15
1.7 Läsanvisning	16
2. Kulturvärden i samhällsplaneringen	19
2.1 Lagstiftning	19
2.2 Definitioner	21
2.3 Ansvar och roller	22
2.4 Antikvariskt förhållningssätt	23
3. Nutid och framtid	27
3.1 Arboga kulturmiljöprogram	27
3.2 Övergången från industri- till tjänstesamhället	27
3.3 Befolkningsutveckling	27
3.4 Bebyggelseutvecklingen	28
3.5 Framtida etableringar	29
3.6 Omvandling av fritidshusområden	29
3.7 Sjönära boende och LIS-områden	30
4. Bevarandestrategi för kommunens kulturmiljöer	33
5. Skyddad bebyggelse i Arboga kommun	35
5.1 Riksintressen	36
5.2 Byggnadsminnen	37
5.3 Kyrkor	41
6. Bebyggelsehistorisk översikt	45
6.1 Bördig slättbygd kring Arbogaån och skogsland i norr	45
6.2 Medeltida handelsplats och knutpunkt mellan Bergslagen och Mälaren	47
6.3 Expansion under industrialismens 1800-tal	49
6.4 Arboga – en jordbruksbygd	51
6.5 Från handelsstad till flygets stad under modernismen	54

7.	Arboga landsbygd	59
7.1	Hjälmare kanal	60
7.2	Jädersbruk och Älholmen	68
7.3	Näsby	80
7.4	Säbytorp	86
7.5	Säterbo kyrkby.....	93
7.6	Viby	98
7.7	Ålhammars och Hällarnas fritidshusområde.....	107
8.	Arboga tätort	113
8.1	Brattberget	114
8.2	Söder.....	131
8.3	Gullvivan.....	143
8.4	Högsta – Arboga koloniträdgårdsförening	152
8.5	Lady Smith	157
8.6	Meken.....	161
8.7	Nästkvärn och Vilsta	167
8.8	Prästgårdet	178
8.9	Sjukhusgårdet.....	189
8.10	Vasastaden	199
8.11	Vinbäcken	207
8.12	Norra Ågatans industriområde	212
8.13	Åsby industriområde.....	216
9.	Götlunda tätort och landsbygd	223
9.1	Furuskallen och Lillökna.....	224
9.2	Götlunda kyrkby	230
9.3	Götlunda tätort.....	235
9.4	Hasta by.....	240
9.5	Högsjöns fritidshusområden.....	245
9.6	Kåsätter.....	250
9.7	Lungers udde med samfälligheter.....	255
9.8	Nannberga.....	260
9.9	Sickelsjö	265
9.10	Valen	272
9.11	Åtorp.....	277

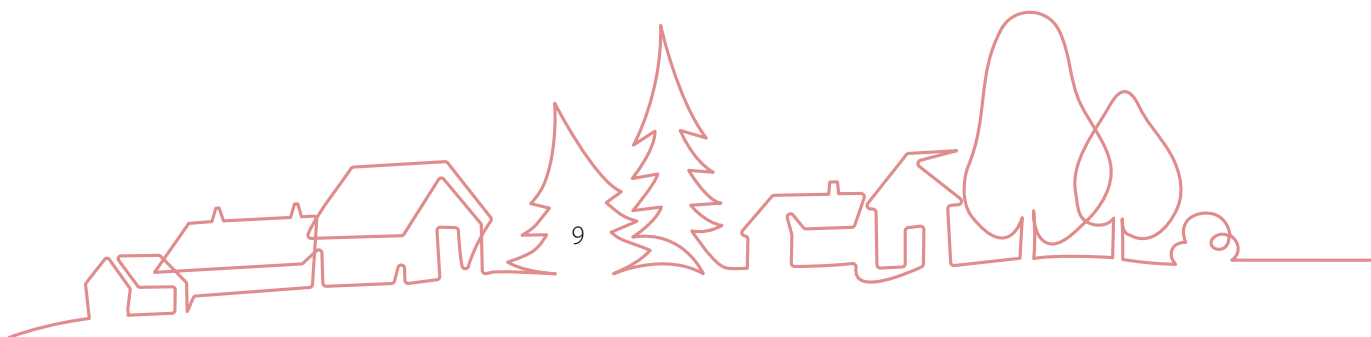
10.	Medåkers tätort och landsbygd.....	283
10.1	Berga	284
10.2	Ekeby	289
10.3	Hagby	296
10.4	Medåkers kyrkby	302
10.5	Medåkers tätort.....	308
10.6	Röfors gård	312
10.7	Smedby.....	317
10.8	Tveta.....	323
10.9	Vretberga	328
10.10	Ängslunds ängslador	333
11.	Referenslitteratur.....	339
11.1	Otryckta källor	339
11.2	Tryckta källor	340
11.3	Administrativa uppgifter	341

Förord

Det tidigare kulturminnesvårdsprogrammet för Arboga kommun var klart 1987 och antogs av kommunfullmäktige 1992. Programmet bygger till stor del på inventeringar och utredningar gjorda under 1970- och 1980-talen. Under 1998 genomfördes en bebyggelseinventering av Arboga stadskärna. Den ligger till grund för byggnadsordningen *Arboga Stadskärna – Bebyggelsehistoria och Byggnadsordning* som upprättades för den del av stadskärnan som är av riksintresse för kulturmiljövården.

År 2009 tog Tekniska nämnden i Arboga kommun beslut om att ta fram ett nytt kulturmiljöprogram. Det nya kulturmiljöprogrammet ska fungera sida vid sida med byggnadsordningen och därför har stadskärnan undantagits kulturmiljöprogrammet. Fokus har istället legat på landsbygdens kulturmiljöer, industriminnen och modernism. Arbetet med inventering och beskrivning av Arbogas byggnader och bebyggelseområden är genomfört i ett samarbete mellan Arboga kommun, Västmanlands läns museum och Länsstyrelsen i Västmanlands län.

1. Inledning

■ 1.1 Bakgrund

För ett stort antal av Västmanlands läns kommuner finns kulturminnesvårdsprogram. De är upprättade under 1980-talet och används som kunskapsunderlag om kommunernas kulturmiljöer. Sedan kulturminnesvårdsprogrammen togs fram har ny bebyggelse tillkommit och den befintliga förändrats. I takt med att städer idag förtätas och landsortsbebyggelsen utvecklas så ökar förändringstrycket på byggnader och kulturmiljöer. Synen på vad som är kulturhistoriskt intressant är dessutom inte beständigt utan varierar i takt med att samhället förändras och utvecklas. Behovet av uppdaterade och aktuella kulturmiljöprogram har därför ökat bland handläggare inom samhällsplanering och kulturmiljösektorn. Arboga kommun beslutade 2009 att ta fram ett nytt kulturmiljöprogram.

I arbetet med att uppdatera Arbogas kulturmiljöprogram har Länsstyrelsen i Västmanlands län, Arboga kommun och Västmanlands läns museum ingått i ett trepartssamarbete. Arbetet har genomförts som ett samverkansprojekt och en projektgrupp med representanter från kommunen, läns museet och länsstyrelsen har knutits till projektet. Representanterna har haft olika kompetenser som stadsarkitekt, planarkitekt, byggnadsinspektör, byggnadsantikvarie och kartingenjör. Gruppen har träffats två till tre gånger per år och arbetat med bland annat metodfrågor, rapportstruktur, urval och korrekturläsning. Arboga kommun och Västmanlands läns museum har gjort kartor till programmet och Länsstyrelsen i Västmanlands län har ansvarat för layouten. Västmanlands läns museum har ansvarat för insamlandet av data, vilket har utförts genom byggnadsinventeringar 2010 och 2011. Efter avslutad inventering hölls samrådsmöten och studiecirkel i Arboga. Informationen och digitala bilder från inventeringarna har registrerats i en databas kopplat till ett digitalt kartskikt. Databasen är en del av projektets resultat och är tillgänglig för projektets tre parter. Stora delar av databasens information tillgängliggörs via en digital byggnadskarta på www.kulturarvvastmanland.se. En annan del av resultatet är föreliggande rapport, det vill säga kulturmiljöprogrammet, som sammanställts av Läns museet byggnadsantikvarier.

■ 1.2 Syfte och målsättning

Det övergripande syftet med Arbogas kulturmiljöprogram är att uppmärksamma och sprida kunskap om fysiska miljöer och byggnader så att deras kulturhistoriska värden kan bevaras och utvecklas. Inom detta inkluderas att undersöka och aktualisera kunskapen om vilka kulturhistoriska värden som finns att tillvarata, så att kunskapen om detta i sin tur kan spridas vidare. Syftet är även att programmet ska vara ett vägledande kunskapsunderlag för samhällsplaneringen i kommunen. Här innefattas bland annat översikts- och detaljplanering samt bygglovshantering. Ytterligare syften är att programmet ska fungera som stöd i förvaltning av fastigheter, uppmärksamma modernismens bebyggelse som inte lyfts fram i tidigare kunskapsunderlag samt att ge råd och sprida information till kommuninvånarna och en intresserad allmänhet.

Ett mål med arbetet är att ta fram en mer tillgänglig och användbar produkt, jämfört med tidigare kulturmiljöprogram. Detta har möjliggjorts genom dagens digitala tekniker som i allt större utsträckning blir tillgängliga för en bredare publik. Att i så stor utsträckning som möjligt tillgängliggöra kulturmiljöer och kulturmiljöarbetet är en målsättning för kulturmiljövårdens aktörer både på en lokal, regional och nationell nivå. Ytterligare en målsättning med framtagandet och tillgängliggörandet av kulturmiljöprogrammet är att öka kunskapen i länet om kulturhistoriskt värdefulla miljöer och därmed öka människors delaktighet i kulturmiljöarbetet, och med det även samhällsbyggnadsprocessen.

Databasen, den digitala byggnadskartan och kulturmiljöprogrammet har även som syfte att fungera som komplement till varandra. Informationen presenteras på hemsidan för Kulturarv Västmanland, www.kulturarvvastmanland.se. I programmet beskrivs bebyggelseområden som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla och som rekommenderas hanteras enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen (2010:900). Områdets historiska framväxt och kulturhistoriska värden i bebyggelsen beskrivs. I databasen finns ytterligare och mer specifik information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Exempelvis redovisas ett stort antal byggnader som ligger utanför bebyggelseområdena som beskrivs i programmet. Information som byggnadstyp, funktion, byggnadsår, byggnadsmaterial och kulturhistoriskt värde samt annan information som rör en byggnads administrativa uppgifter och utformning, har registrerats.

■ 1.3 Metod och källor för framtagandet av kulturmiljöprogrammet

Insamlandet av material till kulturmiljöprogrammet har genomförts av byggnadsantikvarier vid Västmanlands läns museum. Bebyggelseområden och enskilda byggnader har inventerats och dokumenterats exteriört i bild och text. Läns museet har även utfört kulturhistorisk värdering av de byggnader och bebyggelseområden som inventerats. Metoden har inspirerats av en byggnadsinventering som tidigare har utförts i Halland och Falkenberg i liknande projekt. Det gäller bland annat idén om att göra urval i fält.

Byggnadsinventering har utförts i Arboga kommun under 2010 och 2011. Inventeringen har varit selektiv och fokus har legat på landsbygden och modernismens bebyggelse. Antikvarierna från Länsmuseum har rest med bil på samtliga farbara vägar och valt ut kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer efter hand. Dessa fotodokumenterades och beskrevs i text i en för ändamålet särskilt framtagen Access-databas på en bärbar dator direkt i fält. Databasen utgick från Lantmäteriets fastighetskarta. Bebyggelse i anslutning till en utvald byggnad på landsbygden har också inventerats för att dokumentera i vilket sammanhang den utvalda byggnaden ligger. I de moderna enhetliga bebyggelsemiljöerna har endast ett urval av byggnader inventerats och fotograferats som exempel på typisk bebyggelse inom området. Access-databasen har senare konverterats till en databas kopplad till ett webbaserat kartverktyg, där all information registrerad i databasen finns tillgänglig.

Databasen kan kontinuerligt fyllas på med ny information vid fördjupade studier. Under fältarbetets gång har även fastighetsägare och andra privatpersoner kunnat delge information kring en byggnads eller ett områdes historik, uppbyggnad och framväxt. De fysiska objekten och miljöerna har utgjort ett primärt källmaterial för en analys och kulturhistorisk värdering.

Fältarbetet har kompletterats med arkiv- och litteraturstudier. Material som har studerats har varit arkivmaterial och litteratur från Västmanlands läns museums arkiv och bibliotek, andra bibliotek i länet samt tidigare byggnadsinventeringar och kulturmiljöprogram. Lantmäteriets digitala tjänst Historiska kartor har varit komplement till fältarbetet.

När uppgifterna kring en byggnads historik har varit bristfällig har en uppskattning av dess byggnadsår och ursprungliga funktion gjorts i den mån det har varit möjligt. Utifrån en okulär besiktning har dess karaktär, form, material, konstruktion, detaljer, läge och sammanhang bedömts. Vissa byggnader har inte inventerats med anledning att de varit otillgänglig eller att fastighetsägaren inte varit villig att delta i projektet. Om en byggnad består av flera sammansatta byggnadskroppar har information om byggnaden i databasen lagts in i endast en av byggnadskropparna. Vissa byggnader som saknats i fastighetskartan har ändå inventerats. Dessa har registrerats som en punkt eller en kvadrat i den digitala inventeringskartan och är alltså inte en skalenlig byggnadskropp.

Databas samt digitala fotografier lagras hos Västmanlands läns museum. Information från databasen presenteras på www.kulturarvvastmanland.se. Arboga kommun och Länsstyrelsen i Västmanlands län har tillgång till databasen.

■ 1.4 Metod för kulturhistorisk värdering

All bebyggelse har något slag av kulturhistoriskt värde, men tyngden varierar. De värderingar som styr vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt förändras successivt vilket innebär att sådan bebyggelse som idag inte tillmätts något särskilt kulturhistoriskt värde kan komma att göra det i framtiden.

Genom att redovisa de kulturhistoriska värdena skapas en grund för att kunna motivera varför en byggnad, anläggning eller miljö skall behandlas på ett visst sätt eller ha ett särskilt lagskydd. För att förstå och värdera bebyggelse behöver man dels identifiera dess särskilda karaktärsdrag och dels sätta in den i ett större sammanhang. Metoderna som använts vid den kulturhistoriska värderingen är båda framtagna av Riksantikvarieämbetet. Den ena är en beprövad och vedertagen metod vid värdering av bebyggelse och finns beskriven i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck 2002. Värderingssystemet bygger på olika delbegrepp som delats upp i dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden beskriver den historia en anläggning eller en byggnad kan berätta. Värden av det här slaget kan beskrivas objektivt. Upplevelsevärden rymmer begrepp som kan karaktärisera en upplevelse av en anläggning eller en byggnad.

Den andra metoden återfinns i skriften *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval*, skriven av Cissela Génétay och Ulf Lindberg 2015. Kortfattat går metoden ut på att undersöka om en byggnad eller annat specifikt objekt har kulturhistoriska, sociala, estetiska, ekologiska eller ekonomiska värden. I denna bedömning har primärt de kulturhistoriska, sociala och estetiska värdena varit aktuella. Värderingen av den inventerade bebyggelsen har även baserats på hur sällsynt, förändrad eller representativ för en viss period den är. Till exempel kan en specifik byggnadstyp som anses sällsynt och med det kulturhistoriskt värdefull, även om den har genomgått många förändringar. Jämför detta med en mer vanligt förekommande byggnadstyp, till exempel en villa från 1970-talet. En sådan byggnad är sällan sällsynt men istället representativ, framför allt om den anses vara välbevarad. På så vis finns en stor spridning i det kulturhistoriska urvalet i länet.

Förutom ovan nämnda perspektiv och kriterier för den kulturhistoriska bedömningen har även hänsyn tagits till lokala och regionala perspektiv. Till exempel kan en byggnad vara representativ på en lokal nivå och samtidigt sällsynt regionalt och nationellt. Det kringliggande landskapet och miljön kan även det ha stor betydelse för den totala bedömningen. Om en välbevarad och autentisk byggnad befinner sig i till exempel ett väl bevarat agrart landskap med flertalet äldre byggnader med en tydlig koppling till jordbruksverksamhet kan det bedömas olika gentemot om den autentiska byggnaden befinner sig ensam i ett i övrigt kraftigt förändrat och exploaterat område. Det kan även finnas skillnader i bedömningen på om en villa i ett bostadsområde från 1960-talet är ensam med att inte har byggts ut och förändrats gentemot om hela området är välbevarat. ”Kompleta” miljöer kan ibland ge större möjligheter till förståelse för respektive tidsperiod eller fenomen men enskilda byggnader i en i övrigt kraftigt förändrad miljö kan vara ledtrådar till en förfluten tid.

■ 1.5 Avgränsningar

Byggnadsinventeringen i Arboga har utförts i form av den ovan beskrivna selektiva inventering vilket innebär att endast det som har bedömts ha ett särskilt kulturhistoriskt värde eller legat i närheten av sådan bebyggelse har inventerats. Detta inkluderar bostadsbebyggelse med tillhörande uthus, jordbruksfastigheter med både bostadshus och ekonomibygnader, industri- och affärsbebyggelse, samt övrig bebyggelse som till exempel lekstugor och jordkällare.

Den del av stadskärnan som behandlas i skriften *Arboga Stadskärna Bebyggelsehistoria och Byggnadsordning* har inte inventerats på grund av att detta genomfördes 1998. Dock har en viss överlappning skett i stadskärnans södra delar.

I de fall en byggnad inte har fotograferats har det berott på att den har varit oåtkomlig vid inventeringstillfället eller på att en fastighetsägare har begärt att inte få en byggnad fotograferad. Dock har annan information om en sådan byggnad, som till exempel användningsområde, samlats in i den mån det har varit möjligt.

Det kulturhistoriska urvalet bedöms genom ovan beskrivna metod. Det har inte funnits någon avgränsning i mängd gällande hur många byggnader eller bebyggelseområden av en viss typ eller på en viss plats som bedömts som kulturhistoriska värdefulla. Samtliga byggnader och områden som har bedömts ha ett värde har värderats utifrån sagda metod.

■ 1.6 Målgrupp

En huvudmålgrupp för kulturmiljöprogrammet är handläggare och politiker som arbetar inom den kommunala och regionala samhällsplaneringen. Programmet ska finnas tillgängligt som underlag och presentera platser och områden utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv.

Programmet riktar sig även till andra som yrkesmässigt eller av personliga skäl har intresse av aktuella kunskapsunderlag kring länets kulturmiljöer. Det kan till exempel vara till hjälp vid vård och bevarande av en plats eller byggnad utifrån ett antikvariskt perspektiv.

■ 1.7 Läsanvisning

Programmets inledningskapitel innehåller dels en bakgrund till framtagandet av kulturmiljöprogrammet, tillsammans med syften, metodbeskrivning, avgränsningar och målgruppsbeskrivning. Vidare följer kapitel 2 *Kulturvärden i samhällsplaneringen*, där den aktuella lagstiftningen beskrivs, begrepp och definitioner, ansvar och roller, samt generella riktlinjer för vård och bevarande av bebyggelsemiljöer. Dessa två inledande kapitel läses som bakgrund till programmet och kan användas som generella stöd vid arbete med kulturmiljöer. Kapitel 3 och 4 är skrivna av tjänstemän på Arboga kommun och handlar om kommunens intentioner och strategier gällande bebyggelseutveckling och bevarande av kulturmiljöer. Kapitel 5 beskriver kommunens riksintressen för kulturmiljövården, byggnadsminnen samt av lagstiftning skyddade kyrkor.

Vidare följer resultaten av byggnadsinventeringen. Här beskrivs särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdens övergripande karaktär, historik och framväxt samt kulturhistoriska värde. På vissa håll presenteras enskilda byggnader som bedömts som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Här återfinns även ett urval av bilder som representerar byggnadsbeståndet inom ett angivet område.

Databasen, den digitala byggnadskartan och kulturmiljöprogrammet har som syfte att fungera som komplement till varandra, se 1.2 *Syfte och målsättning*. I databasen redovisas samtliga byggnader och bebyggelseområden som inventerats.

De *Råd & Rekommendationer* som finns i kapitlen 7 till 10 är skrivna utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv och ger råd och rekommendationer för att bevara de kulturhistoriska värdena på den aktuella platsen.

2. Kulturvärden i samhällsplaneringen

■ 2.1 Lagstiftning

Begreppet ”k-märkt” har fått en något varierad betydelse i vardagligt tal. Ofta används begreppet allmänt för bebyggelse och miljöer med ett utpekat kulturhistoriskt värde men ibland åsyftas endast byggnader skyddade som byggnadsminnen. Begreppet ”k-märkt” har ingen juridisk innebörd utan är ett allmänt använt samlingsbegrepp för många olika typer av utpekanden eller lagskydd avsedda att bevara bebyggelse och miljöer av kulturhistoriskt intresse.

Det finns flera lagar i Sverige som skyddar landets kulturmiljöer. Bestämmelser om hänsyn och skydd för kulturmiljöer finns främst i plan- och bygglagen (2010:900), kulturmiljölagen (1988:950) och miljöbalken (1998:808).

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen är den lag som till stor del styr bebyggelsen i landet. Den innehåller bland annat bestämmelser om översiktsplanering, planläggning och bygglov, och kan sägas vara en sammanvägning av allmänna och enskilda intressen. Lagen behandlar också skyddet av kulturvärden och anpassningen av nybyggnation till befintlig miljö. I 8 kap. 14 § och 17 § finns grundläggande krav på underhålls- plikt, bestämmelser om varsamhet och hänsyn till kulturvärden samt förbud mot att förvanska särskilt värdefulla byggnader. Kravet om varsamhet innebär att bebyggelsens särart och karaktärsdrag ska tillvaratas vid ändring eller underhåll. I 8 kap. 13 § återfinns det så kallade förvanskningsskyddet som säger att särskilt värdefulla byggnader, anläggningar, tomter, allmänna platser och bebyggelseområden inte får förvanskas. Vid planläggning gäller även hänsynskravet, 2 kap. 6 §, som säger att all bebyggelse ska utformas och placeras lämpligt med hänsyn till kulturvärdena på platsen. Även att bebyggelseområden med särskilda värden alltid ska skyddas oavsett om det rör planläggning, bygglovsärenden, eller vid någon åtgärd som inte regleras i plan eller lov.

Plan- och bygglagen gäller för alla förändringar på alla hus, både exteriört och interiört, och även för bebyggelsemiljöer. Lagen gäller även för åtgärder som inte kräver bygglov. Fastighetsägaren eller byggherren är ansvarig för att lagen följs.

Förutom de fastställda skydden och krav som plan- och bygglagen ställer på bebyggelse ger lagen även kommuner möjlighet att lagskydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom skyddsbestämmelse ”q” i detaljplaner. En sådan bestämmelse kan till exempel säga att en byggnad inte får rivas, att underhåll ska ske med material och metoder anpassade till dess egenart och att den ska vårdas så att den inte förfaller. Man kan även meddela utökad bygglovsplikt för till exempel underhållsåtgärder, vilket till exempel kan reglera att vid om-, till- och nybyggnad ska karaktärsdrag och värden enligt planbeskrivningen särskilt beaktas. Då anges varsamhetsbestämmelser ”k”.

Kulturmiljölagen

I kulturmiljölagen finns bland annat bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen samt utförelse av kulturföremål ur landet.

En byggnad eller anläggning som anses ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen, enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. En sådan förklaring innebär att byggnaden eller anläggningen ska bevaras för framtiden och att anläggningen sparas som ett historiskt dokument över en gångens tid och dess människor och samhälle. Ett byggnadsminne kan bestå av en enskild byggnad eller ett område med ett stort antal byggnader. Vem som helst kan väcka fråga för om en byggnad eller anläggning ska bli byggnadsminne hos länsstyrelsen, som även handlägger förfrågningar om ändring av byggnadsminnen. De statliga byggnadsminnena ägs av staten och det är regeringen som tar beslut om dessa. Riksantikvarieämbetet är tillsynsansvarig.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser (även gravkapell, kyrkogårdsmurar och andra fasta anordningar) är skyddade i kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detta innebär att miljöerna ska vårdas och underhållas så att de kulturhistoriska värdena inte minskas och att utseende och karaktär inte förvanskas. De kyrkobyggnader som är uppförda innan år 1940 är automatiskt skyddade men även vissa yngre kyrkor som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden har efter beslut erhållit ett skydd. Vid väsentliga ändringar av kyrkomiljöer krävs tillstånd från länsstyrelsen.

Bestämmelserna kring fornlämningar regleras i kulturmiljölagens andra kapitel, där bestämmelserna säger att det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. Grundprincipen är att fornlämningar ska bevaras för framtiden om det inte visar sig att samhällsintresset för en exploatering överväger. Går det inte att undvika fornlämning vid en exploatering kan länsstyrelsen fatta beslut om att genomföra en arkeologisk undersökning.

Miljöbalken

Miljöbalken är en övergripande lag som syftar till att värna om miljön som helhet. Bestämmelserna är till för att främja en hållbar utveckling för nuvarande och kommande generationer, så att alla kan leva i en hälsosam och god miljö. I miljöbalken anges att områden av riksintresse för kulturmiljövården ska skyddas från åtgärder som kan innebära ”påtaglig skada”. En riksintessförklaring är i sig inte ett skydd, utan kräver att ett ansvar tas från kommunalt håll och juridiskt enligt plan- och bygglagen. Detta genomförs bland annat genom skydds- och varsamhetsbestämmelser vid planläggning. Det är länsstyrelsen som övervakar att kommunerna tar sitt ansvar i den här frågan. I Sverige finns idag runt 1 700 områden utpekade som riksintresse för kulturmiljövården, med andra ord att de har så pass stora kulturhistoriska värden att det är av nationellt intresse att de bevaras. Ett av målen med dessa områden är att de ska ge en bred bild av historien.

Enligt miljöbalken kan en länsstyrelse eller en kommun förklara värdefulla kulturpräglade landskap som kulturresevat, liksom att mark- och vattenområden kan förklaras som naturresevat. Vid beslut om kulturresevat är länsstyrelsen också förvaltare, och ansvarar för vård och skötsel av värdena på platsen. Kulturresevaten utgörs av landskap där marker, byggnader, anläggningar, spår och lämningar tillsammans utgör värdefulla kulturhistoriska helhetsmiljöer. I ett kulturresevat kan hela området kulturmiljö- och naturvärde skyddas och vårdas. Därmed omfattas byggnader, anläggningar, lämningar och marker, men även de värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner.

■ 2.2 Definitioner

Definitionerna av kulturmiljövårdens begrepp har samlats upp och standardiserats av Riksantikvarieämbetet. Deras definition av **kulturarv** avser ”Kulturarv avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, t.ex. det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv.”

Kulturmiljö har inte en lika bred definition, utan avser ”hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö kan preciseras och avgränsas till att omfatta en enskild anläggning eller lämning, ett mindre eller större landskapsavsnitt, en bygd eller en region. Det kan röra sig om intensivt utnyttjade stads- eller industriområden såväl som extensivt påverkade skogs- eller fjällandskap. Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats eller ett område. Kulturmiljön är en del av kulturarvet”.

Kulturhistoriskt värde avser ”de möjligheter materiella och immateriella företeelse kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag”. Ibland används även begreppet **kulturvärde**, vilket är en samlingsbenämning för sådana värden som tillskrivs företeelser, med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter.¹

1. Génetay, Cissela & Lindberg, Ulf. *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs]: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014.

■ 2.3 Ansvar och roller

Olika aktörer bär olika delar av ansvaret för att skydda och vårda de miljöer som berättar om både vår historia och vår samtid, men alla i vårt samhälle, aktörer inom kulturmiljövården, politiker och medborgare har även ett gemensamt ansvar. Den inledande paragrafen i kulturmiljölagen lyder: ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla”.

På lokal nivå ansvarar **kommunerna** för den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen. Det ligger ett stort ansvar i den kommunala samhällsplaneringen att visa varsamhet och hänsyn till både kulturmiljöer och kommunens miljö i sin helhet. Kommunen har även tillsynsansvar rörande ärenden enligt plan- och bygglagen, till exempel bygglov och rivningslov.

Länsmuseerna, däribland Västmanlands läns museum, förvaltar och förmedlar kunskap om kulturmiljön genom bland annat utställningar, pedagogisk verksamhet och framtagandet av olika kunskapsunderlag. De agerar ofta expertråd för länsstyrelserna och kommunerna i frågor om kulturhistoriska värden, och bistår även allmänheten med olika förfrågningar.

Länsstyrelsen brukar kallas för ”statens förlängda arm” och är den myndighet som har ansvaret för tillämpningen av kulturmiljölagen när det gäller samhällsplanering och tillsyn över kulturmiljövården i länet. För Västmanlands län är det Länsstyrelsen i Västmanlands län som bär det ansvaret. De ger råd, information och lämnar olika typer av tillstånd. Till exempel behövs tillstånd för ingrepp i fornlämning eller ändring av byggnadsminnen och skyddade kyrkor. Det är även till länsstyrelsen man vänder sig med anmälan om till exempel skada på fornlämningar. Länsstyrelsen hanterar också bidrag för vård och underhåll av länets kulturmiljöer och bevakar landets riksintressen enligt miljöbalken. Länsstyrelsen har även ett tillsyns- och vägledningsansvar enligt plan- och bygglagen. Det innebär att de utövar tillsyn och har en vägledande roll över de detaljplaner och översiktsplaner som kommunen antar. De har en vägledande roll när det gäller byggnadsnämndernas tillsyn över den byggda miljön.

På en nationell nivå finns **Riksantikvarieämbetet**, som är den nationella instansen med ansvar för frågor som gäller kulturmiljö och kulturarv. Myndigheten sorterar under kulturdepartementet, med uppdrag fastställt av regeringen. Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturmiljövården i landet och är också det centrala expertorganet i frågor kring kulturmiljölagen.

Det finns även flera andra nationella myndigheter såsom till exempel **Boverket**, **Naturvårdsverket**, **Statens Fastighetsverk**, **Skogsstyrelsen**, **Trafikverket** med flera, som har ansvar för kulturarvet och för att de nationella kulturmiljömålen uppnås. Detta för att ge en bättre förutsättning för att ta till vara den potential som kulturmiljön utgör för ett hållbart samhälle.

■ 2.4 Antikvariskt förhållningssätt

För att hantera kulturhistoriska värden i bebyggelse och kulturlandskap kan det behövas anvisningar och riktlinjer för de aktuella områdena. Följande riktlinjer är med avsikt allmänt hållna och syftar till att ge en övergripande vägledning till bland annat handläggare och fastighetsägare.

Befintlig bebyggelse bör vårdas och underhållas varsamt så att deras kulturhistoriska värden bevaras på lång sikt. Eventuella ombyggnationer bör ske varsamt och anpassas till byggnaden i övrigt och kringliggande bebyggelse.

Ny bebyggelse bör även det ske varsamt och bör prövas från fall till fall. Det är viktigt att ny bebyggelse inte påverkar kulturmiljön negativt och att den anpassas till befintligt bebyggelsemönster och byggnadstradition. När det gäller mindre komplementbebyggelse bör utformning och placering även där anpassas till befintlig bebyggelse.

Bebyggelse som bedöms som kulturhistorisk värdefull bör i framtida detaljplaner skyddas och behandlas varsamt genom ”q”- och ”k”-bestämmelser. I enlighet med plan- och bygglagen har kommunen i samband med bygglovsärenden även möjlighet att styra utvecklingen utanför detaljplanelagt område, bland annat genom begreppet ”värdefull miljö”. Kommunen har möjlighet att utöka bygglovsplikt i områden som är kulturhistoriskt värdefulla. Inom en värdefull miljö kräver de så kallade Attefallsåtgärderna oftast bygglov.

Andra väsentliga landskapselement, som till exempel vägar, murar, diken och gränsmarkeringar, som är viktiga för förståelsen och avläsbarheten i landskapet bör vårdas och bevaras. Detta gäller även fornlämningar som på många håll utgör ett stort bestånd. Dessa har även som tidigare nämnts ett starkt lagskydd i kulturmiljölagens andra kapitel.

Tio råd för god byggnadsvård

Nedanstående råd kan vara till god hjälp för den som vårdar kulturhistoriskt värdefulla byggnader eller söker vägledning i en om- eller tillbyggnad. Anders Franzén har genom Svenska byggnadsvårdföreningen formulerat tio råd för god byggnadsvård:

1. **Låt inte huset förfalla.** Håll efter husets skal. Tak och bortledning av vatten är viktigt. Se efter fönster och dörrar, målningen på fasaden, håll grunden fri från fukt och låt inte växtlighet komma för nära.
2. **Använd traditionella material och metoder.** Traditionella material är billiga och har lång livslängd. Lita på material som har fungerat sedan länge. Då vet du vad du får.
3. **Låt huset vara med och bestämma.** Behåll husets planlösning så långt det går. Låt eventuella tillbyggnader ske förståndigt. Ersätt uttjänta material och byggnadsdelar med likadant som du tar bort.
4. **Tänk efter, ta dig tid.** Förhasta dig inte. Vissa misstag kan inte repareras. Lär dig vad du och huset klarar av. Ta reda på rätt metod och material. Huset tål att vänta ett halvår.
5. **Fråga om råd – på flera ställen.** Den byggmästare du frågar kan inte allt. Ta in priser från flera och fråga tidigare kunder. Standardlösningar är vanligt i nybyggnadssektorn, men inom byggnadsvården finns det flera vägar att gå. Skaffa dig kunskap, och be om rådgivning från till exempel länsmuseum eller i en byggnadsvårdsbutik.
6. **Planera.** Ett måttbeställt fönster kostar sällan mera än massproduktion, men har högre kvalitet och kan monteras med mindre kringarbete – men har längre leveranstid. Planera i god tid för dina kommande planer. Ha en realistisk plan.
7. **Bevara, återanvänd, spara.** Spara allt som inte hindrar eller gör skada. Kasserade originaldelar kan bli dyra att nyanskaffa. Ofta kan dörrar, beslag, lister med mera återanvändas på andra ställen i huset. Sätt annars in en annons och skänk bort dem – det finns ofta någon annan som behöver det du inte har plats för.
8. **Kräv inte nyskick.** Ett hundraårigt hus kommer inte se perfekt ut. Accepertera dess åldrande och dess rynkor. Slitna handtag och trösklar kan hålla i många år till. Gör inga konstlade ansiktslyft.
9. **Undersök hur huset såg ut från början.** Foton kan vara till god hjälp, men framför allt huset i sig kan vara källa till kunskap. Skrapa eller slipa dig ned genom färglager. Hos din lokala hembygdsförening kan det finnas en del historik om ditt hus.
10. **Dokumentera vad du gör.** Fotografera, rita av eller mät upp före och efter en ombyggnad. Det kan vara till nytta och nöje i framtiden, både för dig och för nästa ägare.²

2. Franzén, Anders. *Tio bud för god byggnadsvård*. 1/2004, Svenska byggnadsvårdsföreningen, 2004.

Vidare läsning

För dig som är intresserad av att läsa mer om byggnadsvård eller bestämmelser kring bebyggelse finns det mycket fritt tillgängligt material på webben:

Arboga kommun

www.arboga.se

Boverkets kunskapsbank

PBL kunskapsbank är ett verktyg för den som använder plan- och bygglagen. Här finns webbutbildningar, planbestämmelsekatalogen, och mycket mer.

www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken

Kulturarv Västmanland

Samlingssida om Västmanlands läns samlade kulturarvstillgångar. Här finns berättelser, bilder och filmer om personer, händelser och platser.

www.kulturarvvastmanland.se

Länsstyrelsen i Västmanlands län

www.lansstyrelsen.se/vastmanland

Materialguiden

Materialguiden är en faktabas för dem som arbetar med byggnadsvård eller konventionell fastighetsförvaltning.

www.raa.se/hitta-information/materialguiden

Nätverket för byggnadsvård i Västmanland

Nätverket för byggnadsvård i Västmanland arbetar för att sprida kunskap och väcka intresse för god byggnadsvård i länet. De anordnar exempelvis kurser och föreläsningar och är navet i ett kunskapsnätverk av hantverkare, materialleverantörer och konsulter.

www.byggnadsvardvastmanland.se

Svenska byggnadsvårdsföreningens artikelbank

Samlingssida för artiklar från Svenska byggnadsvårdsföreningen som behandlar bland annat traditionellt hantverk, bebyggelsehistoria och material.

www.byggnadsvard.se/medlem/magasin

Värda väl

Riksantikvarieämbetets serie med enkla, digitala rådgivningsblad. Här finns råd kring allt från arkeologiskt material, byggnadsmaterial, skadedjur, klimat, ljus, textilier med mera.

www.raa.se/hitta-information/publikationer/varda-val-blad

Västmanlands läns museum

www.vastmanlandslansmuseum.se

3. Nutid och framtid

■ 3.1 Arboga kulturmiljöprogram

I det här kulturmiljöprogrammet beskrivs några av de områden och byggnader som är av kulturhistoriskt värde i Arboga kommun. I vissa av dessa områden har Arboga kommun gjort ställningstaganden som möjliggör en förändring av miljön. Kommunens strategiska ställningstaganden består av exempelvis översiktsplaner och detaljplaner. I dessa dokument görs avvägningar av de allmänna och enskilda intressen som finns. Det här kulturmiljöprogrammet är tänkt att fungera som ett kunskapsunderlag vid framtagande av sådana strategiska dokument.

Några områden där kommunen har medgivit förändringar är fritidshusområden, exempelvis Hällarna. Syftet är att möjliggöra mer permanenta boenden. Det finns även framtida omvandlingsområden i Arboga tätort, så som Norra Ågatan och Vasastaden.

■ 3.2 Övergången från industri- till tjänstesamhället

Arboga är en stad som fortfarande präglas starkt av industriell verksamhet. Företagen och verksamhetsgrenarna, som från och med 1800-talets mitt dominerade orten, har delvis fått ersättare i form av stora, medelstora och små industrier. Framför allt dominerar verkstads- och mekanisk industri, livsmedelsindustrin har däremot försvunnit helt liksom glas- och tegelbruken.

Äldre industriområden utnyttjas fortfarande. Detta gäller framför allt områdena längs med Arbogaån i anslutning till bangården och det gamla hamnområdet, Nästkvarnsområdet i anslutning till järnvägen samt Höjen vid gamla Arboga Verkstad. Yngre industriområden med i huvudsak handel och tjänster har utvecklats vid Sätra, Arbogas norra infart från E18, och söder om staden vid Herrängen och kring Försvarets Fabriksverk:s (FFV) verkstadsanläggning utmed E20.

Turism och besöksnäringen i kommunen utvecklas som en betydande näringsgren, med Arbogas gamla stadskärna och Jädersbruk i centrum.

■ 3.3 Befolkningsutveckling

Befolkningen i Arboga nådde sin hittillsvarande topp 1985 med 14 900 invånare. Därefter låg invånarantalet på cirka 14 500 personer fram till mitten av 1990-talet, för att sedan successivt minska under en tioårsperiod. Sedan 2011 har Arboga haft en positiv befolkningstillväxt. Vid årsskiftet 2018/2019 fanns 14 138 invånare i Arboga kommun. Målet är att invånarantalet i Arboga ska växa till 15 000 till 2030. Det innebär en ökning med cirka 78 personer årligen från och med 2019.

■ 3.4 Bebyggelseutvecklingen

För att förbättra tillgången till bostäder, stärka kommunens attraktivitet och locka nya invånare till Arboga, behöver nya bostäder planeras och byggas. En befolkningsökning med 78 personer årligen kräver 35 bostäder per år räknat på att varje hushåll består av 2,2 personer. Det innebär att totalt cirka 385 nya bostäder behöver byggas i Arboga mellan 2019 till 2030.

Nya utvecklingsområden för bebyggelse finns utpekade i Götlunda, Medåker och Arboga tätort. Föreslagna områden för ny bebyggelse består idag i huvudsak av obebyggd mark, främst skogsmark och jordbruksmark.

Arboga tätort väntas växa främst i anslutning till befintlig bebyggelse och struktur. Längs Arbogaån västerut med nya bostadsområdet Åbrinken, norrut mot Norra Skogen och Sättra samt i riktning nordost vid Hamre. Bostadsområdet Brattbergets södra och östra etapper har också potential för attraktiva bostäder med närhet till centrum.

Arboga har stor potential för boende, upplevelser och turism. Här krävs ett helhetstänk kring stadskärnans gestaltning och utsmyckning, identifiering av befintliga och nya stråk och mötesplatser i stadsmiljön. Området runt idrottsplatsen Sturevallen vid Arboga resecentrum föreslås förtätas med bebyggelse för bostäder och kontor vilket skulle kunna lyfta entrén till Arboga och vara ett positivt komplement till staden.

Kommunens intention är att bebyggelse inte ska spridas ut och att staden ska växa inåt. I och runt Arboga stadskärna finns stor potential för förtätning. Omvandlingsområden som möjliggör nya bostäder är därför kommunens prioritet. Flera kvarter i centrum är lämpliga för förtätning.

Norra Ågatan är en framtida förlängning av stadsmiljön längs ån med vattnet som ett värdeskapande element. Förbättringar som gjorts i höjd med Bergmansparken, kan följas av ytterligare etapper längs med ån österut. Här planeras ett område för bostäder, rekreation, handel och mindre störande verksamheter.

1940-talsområdet Vasastaden har länge varit ett bostadsområde präglad av förfall och tomma lägenheter. Det finns en intention om att ta fram ett planprogram för stadsdelen. Programmet ska utgöra ett långsiktigt underlag för hur stadsmiljön kan utvecklas och ska beskriva planeringsförutsättningar, visioner och inriktning för Vasastadens framtida utveckling.

Arboga kommun vill även fortsätta utveckla boende och verksamheter i kommunens mindre tätorter Götlunda och Medåker. Kommunen vill uppmuntra enskilda initiativ att bygga och utveckla i kommunens landsbygdsområden.

■ 3.5 Framtida etableringar

Arbogas placering i regionen skapar unika möjligheter. Inom 30 minuters restid nås en arbetsmarknad med cirka 190 000 arbetstillfällen och inom 60 minuter nås närmare 290 000 arbetstillfällen. Möjlighet till inpendling och kompetensförsörjning är en viktig faktor för att företag ska kunna etableras och för att befintliga företag ska kunna växa.

Arbetsmarknadsregionen och det lokala näringslivet Arboga kommun har stor bredd på näringslivet. Tillverkningsindustrin och tjänstesektorn dominerar och utmärks av högteknologisk kompetens, speciellt tjänstesektorn inom industriell IT och underhåll av flyg- och markbundna system och högteknologisk verkstadsindustri. Många arbetar också inom offentlig sektor, service och handel. Det finns många mindre företag, varav ett antal har starka hantverkstraditioner.

I Arboga kommun är industrimarken främst lokaliserad i och omkring Arboga tätort. Kommunens större verksamhets- och industriområden är Sätra, Marieborg och Arboga Teknikpark. Trots att tillgången på industrimark i kommunen är god krävs strategiska markförvärv för att möta behovet av mark.

Arboga ska ha en levande stadskärna både vad gäller utbud av handel, kultur och arrangemang. En välutvecklad och bärkraftig handel ger lokala arbetstillfällen och lockar boenden och turister. Det är viktigt att skapa stråk, naturliga flöden och mötesplatser i staden. Därför bör stadens attraktion byggas ”inifrån och ut”, det vill säga genom förtätning och en mångfald av anledningar till att vistas i miljön. En levande stadskärna skapar rörelse och trygghet i centrum. Att behålla och utveckla dagligvaruhandeln centralt är därför viktigt.

Näringslivet på landsbygden kännetecknas av småföretagare inom jord- och skogsbruk samt fiske. På landsbygden bedrivs dessutom ett stort antal andra viktiga företag. Dessa näringar är viktiga för att upprätthålla en levande landsbygd. Idag består kommunen till 25 procent av jordbruksmark i form av odlad mark och bete.

■ 3.6 Omvandling av fritidshusområden

I flera av kommunens fritidshusområden har en omvandling till permanentboende skett under de senaste åren. Detta kan medföra att fler får möjlighet till ett attraktivt boende i naturskön miljö. Det kan uppstå en intressekonflikt mellan de som vill utveckla och bygga i ett tidigare fritidshusområde, och de som vill behålla områdets ursprungliga karaktär. Flera större fritidshusområden finns i kommunen. Arboga kommun vill omvandla fritidshusområden med hänsyn till områdets karaktär och intilliggande bebyggelse. Tillse att infrastrukturåtgärder sker i takt med ökningen som ställer krav på bland annat nya vatten- och avloppslösningar, bättre tillfartsvägar och ökad service.

Vid fritidshusområdet Hällarna har en omvandling skett. Där har nya detaljplaner tagits fram 2015 och 2018 som möjliggör för mer permanenta bostäder. I samband med detta har tomterna anslutits till kommunalt vatten och avlopp.

■ 3.7 Sjönära boende och LIS-områden

I Arboga kommun pekas totalt sex LIS-områden, landsbygdsutveckling i strandnära läge, ut. Flera av dem är utvecklingsområden med potential att växa och stimulera en positiv landsbygdsutveckling. Föreslagna områden motsvarar cirka 27,5 km strand eller 9 procent av den totala strandlängden i kommunen. Vid större delen av den sträckan är strandskyddet redan upphävt inom redan planlagda områden. I samband med att nya detaljplaner tas fram återinträder strandskyddet. Därför har kommunen gjort bedömningen att utpekande av LIS-områden gynnar kommunens intention att landsbygden ska leva.

Hjälmarens stränder i södra kommundelen är vackert belägen landsbygd. Här pekas sammanlagt fyra LIS-områden ut, vid Lungers udde, Nannberga, Hästnäs och Frösshammarsön, som möjliggör boende i attraktiva strandnära lägen. Områdena består till större del av fritidshus med potential till omvandling för permanentboende. För att kunna utveckla permanentboende behöver infrastruktur och kommunikationer förbättras.

Två LIS-områden pekas ut i andra syften än bostadsbebyggelse. LIS-området vid Hjälmare docka syftar till att möjliggöra en utveckling av besöksnäringen i området. LIS-området vid Tjurlången syftar till att utveckla området för friluftsliv och rekreation. Arboga kommun bedömer att en utveckling av kommunens södra landsbygd är viktig, samtidigt som behovet av bostäder är stort. Möjligheten att erbjuda boendemiljöer nära vatten är en förutsättning för kommunens tillväxt. En framtida planläggning i föreslagna LIS-områden tar hänsyn till naturvärden och en inventering kan bli aktuell. Kommunens bedömning är att föreslagna LIS-områden ligger strategiskt med närhet till befintlig infrastruktur, vatten och avlopp och fiber som möjliggör en hållbar utveckling.

4. Bevarandestrategi för kommunens kulturmiljöer

Kulturmiljö är inte bara den historiska bebyggelsen utan också den miljö som har uppstått till följd av samspelet mellan människan och naturen. Det kan vara allt från en enskild plats till ett helt landskap med vägar, bebyggelse och odlad mark. Kulturmiljön i Arboga kommun ger en tydlig bild av hur kommunen historiskt har vuxit fram. Den byggda kulturmiljön är det mest påtagliga uttrycket för mänsklig verksamhet och oersättlig för kommunens identitet. Kulturarvet berättar om människors liv under flera århundraden och ger Arboga en unik identitet som är en viktig resurs för kommunens framtida utveckling.

Stadskärnan, Hjälmare kanal och Järnäs är utpekade som riksintresse för kulturmiljövård, utöver det så finns det flera byggnader och bebyggelsemiljöer som är skyddade som byggnadsminnen, vissa är skyddade i detaljplan och det finns flera kyrkliga kulturminnen. Runt om i kommunen finns många fornlämningar och under stadskärnan finns ett medeltida kulturlager som klassats som en fast fornlämning, därför krävs i de flesta fall arkeologiska undersökningar i samband med markarbeten.

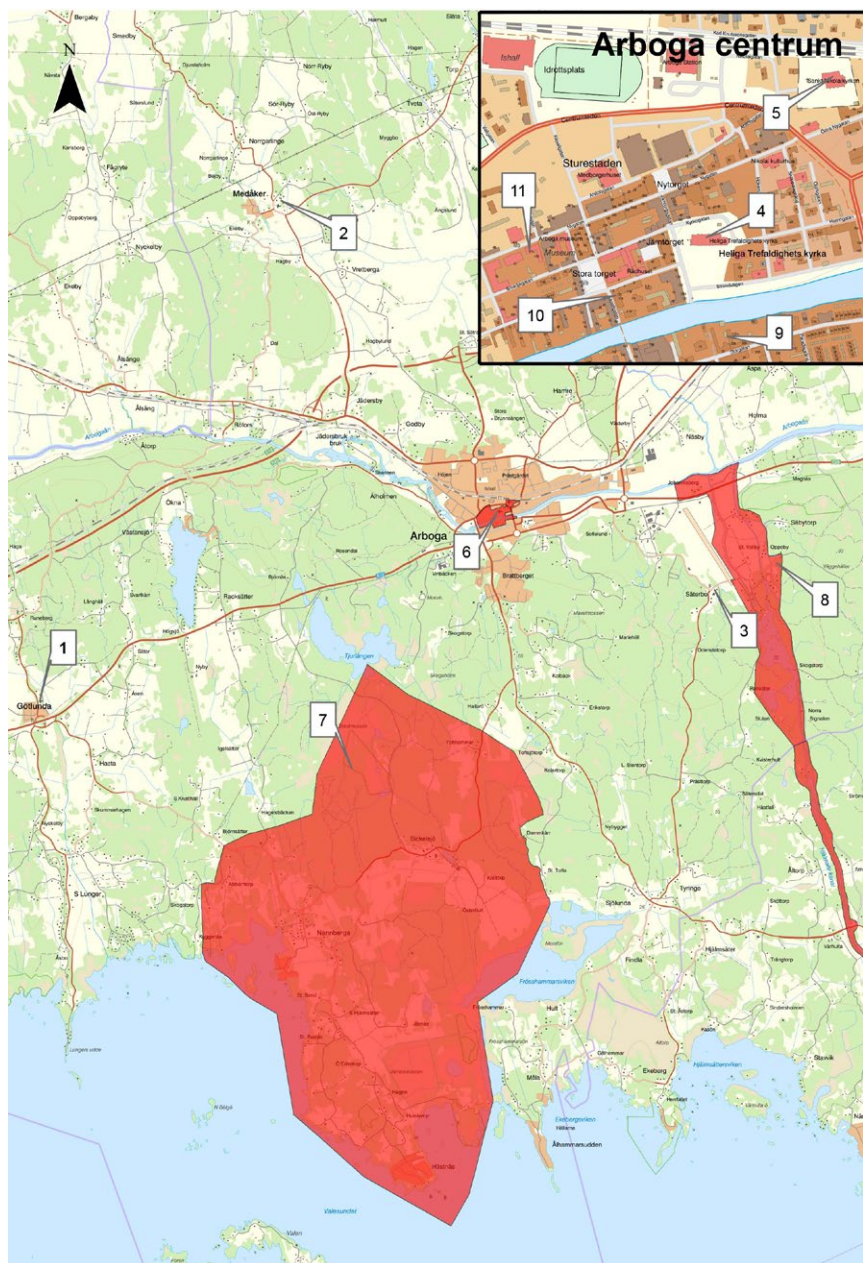
Arbogas attraktivitet hänger samman med att staden har en miljö som berör. Stadskärnan har inte brunnit sedan 1513 vilket är ovanligt för svenska städer. Strax söder om ån skedde dock en brand 1750. Den medeltida stadsplanen och det stora inslaget av bevarad trähusbebyggelse i Arboga stad är ett europeiskt kulturarv. Även det industriella kulturarvet är en betydelsefull del av kommunens historia. Industrialiseringen har satt sina avtryck på såväl landskap och bebyggelse som arbetsmiljöer och bostadsbyggande. För att skapa lokal identitet är det viktigt att värna det kulturhistoriska arvet och bevara miljöer och byggnader från olika tidsperioder.

Kulturmiljön är en förutsättning för kommunens utveckling och tillväxt. Att kunna läsa kommunens och stadens årsringar är viktigt. Kommunens unika värden – det nya och det gamla – gör platsen attraktiv. Dessa värden kan förtydligas genom positiva tillskott av ny bebyggelse. Det innebär inte automatiskt att nytillskott ska anpassa sig, det kan vara lika värdefullt att vara tydlig med vad som är ett avtryck från sin tid. Det är viktigt att inte bara se till den enskilda byggnaden, utan uppmärksamma hela bebyggelsemiljöer och samband mellan olika delar i kulturmiljön. Förändringar måste ske utifrån varje områdes egna förutsättningar. Detta gäller såväl den enskilda byggnaden som hela bebyggelsemiljöer och landskapsbilden. Ny- och ombyggnader i äldre miljöer av kulturhistoriskt intresse bör anpassas till den befintliga strukturen i området. Det kulturhistoriska värdet är beroende av att den tidstypiska karaktären bevaras.

För Arboga stadskärna finns skriften *Arboga Stadskärna Bebyggelsehistoria och Byggnadsordning*, som är ett förhållningssätt till karaktärsdragen i bebyggelse och miljöer som speglar olika epoker i stadskärnans historia. Byggnadsordningen är det dokument genom vilket alla förändringar i stadskärnan bedöms och som syftar till att de offentliga rummens karaktärer vårdas och stärks. Detaljplaner ska reglera så att nybyggnationer i och i direkt anslutning till Arbogas stadskärna samspelar med den historiska identiteten och kulturmiljön. Arbogas byggnadsordning och kulturmiljöprogram ska användas som ett underlag till kommande detaljplanarbeten.

5. Skyddad bebyggelse i Arboga kommun

- 1. Götlunda kyrka och Götlunda före detta kyrkoherdebostad. 2. Medåker kyrka. 3. Säterbo kyrka. 4. Heliga Tredöghets kyrka. 5. Sant Nikolai kyrka. 6. Arboga stadskärna. 7. Järnäs. 8. Hjälmare kanal. 9. Crugska gården. 10. Kvarteret Kungsgården. 11. Mannerstrålska huset.

■ 5.1 Riksintressen

Riksantikvarieämbetet skriver på sin hemsida ”Bruksmiljöer, stadskärnor, äldre brukningslandskap och efterkrigstidens bebyggelse är exempel på riksintressen för kulturmiljövården. Genom tydliga exempel på olika historiska verksamheter och processer ska riksintresseområdena tillsammans avspegla hela landets historia”. Riksantikvarieämbetet har den nationella uppsikten och länsstyrelsen den regionala. Kommunen ska i översiktsplanen ange hur riksintressena ska tillgodoses. Riksintressen för kulturmiljövård regleras av 3 kap. 6 § miljöbalken.

Arboga Stads kärna [U2] är klassad som ett riksintresse för kulturmiljövård

Motivering:

Småstadsmiljö, som genom planstruktur, medeltida stenbyggnader och småskalig träbebyggelse ger en uppfattning om karaktären hos en ekonomiskt, kyrkligt och politiskt-historiskt betydelsefull medeltida stad.

Uttryck för riksintresset:

Den ovanligt regelbundna medeltida stadsplanen, klosterkyrkan och de ovanligt många bevarade medeltida stenbyggnaderna och stenkällarna. Tomtstrukturen och de bebyggda åstränderna. Välbevarade borgargårdar från 1700- och 1800-talet. Medeltida kulturlager.

Hjälmare kanal [U3] är utpekad som ett riksintresse för kulturmiljövård

Motivering:

Kanalmiljö, landets äldsta kanal färdig 1639.

Uttryck för riksintresset:

Kanalens äldre sträckning från 1600-talet har stort kommunikationshistoriskt intresse. Nuvarande kanaldragning från 1819–29 ligger öster om den gamla. Varv i Hjälmare docka. De längs kanalen planterade ekarna som ursprungligen var avsedda som reparationsvirke för båtar.

Området vid Järnäs [U1] är klassat som ett riksintresse för kulturmiljövården

Motivering:

Odlingslandskap med medeltida anor och många bevarade, ålderdomliga strukturer kring Järnäs gårdar, unikt för länet. (Fornlämningsmiljö, Gårdsmiljö).

Uttryck för riksintresset:

Mindre och medelstora gårdar och välbevarad torpbebyggelse. Brukade åkrar där röjningsrösen och små impediment med lövträd finns kvar i åkrarna. Stora, förmaskinellt brukade odlingsytor som omvandlats till betesmark. Små grusade vägar, stengårdsgårdar. Området har kontinuitet från bronsålder, och här finns gravfält med rösen, resta stenar, treuddar med mera.

I området ingår även:

Stora delar av vid Hjälmarsänkningen 1878–82 torrlagd mark.

■ 5.2 Byggnadsminnen

Byggnadsminnen berättar om historiska skeenden och hur samhället har förändrats över tid. Även specifika händelser och enskilda personers historia skildras. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och anläggningar kan skyddas som byggnadsminnen. Det finns två typer av byggnadsminnen – byggnadsminnen enligt kulturmiljölagens tredje kapitel (enskilda) och statliga byggnadsminnen. De byggnadsminnen som finns i Arboga kommun är samtliga enskilda byggnadsminnen. Länsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Crugska gården

Crugska gården är troligen uppförd strax efter branden söder om Arbogaån 1750. Gården ägdes vid mitten av 1600-talet av Per Brahe den yngre. Efter återuppbyggnaden rymde gården färgerier fram till början av 1900-talet. Den siste färgaren hette Carl Wilhelm Crug, som har gett namnet åt gården. Gården med det tvåvånings timmerhuset med portluder mot gatan och den vinkelbyggda timmerlängan mot ån uppvisar drag som är karaktäristiska för ågårdarna i Arboga. Huvudbyggnaden har välbevarade interiörer med ursprunglig rumsindelning. Fasta inredningsdetaljer såsom kakelugnar, eldstad med bakugn, skåpinredning, dörrar, paneler, tak och golv är till stor del bevarade. Crugska gården utgör en viktig del av den gamla stadsmiljön vid Arbogaån och har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

■ Crugska gården med timrade byggnader från cirka 1750. Crugska gården är en av Arbogas typiska ågårdar. Foto: Lindhagen och Thagaard, Vlm-E 7114.

Kvarteret Kungsgården

Kvarteret Kungsgården har fått sitt namn efter den kungsgård som anlades i Arboga vid 1500-talets mitt. Den fungerade bland annat som residens och avelsgård. År 1634 hade hela det nuvarande kvarteret Kungsgården intill residenset på nuvarande rådhusområdet överlåtits åt Arboga stad. Kvarteret Kungsgården genomgick stora förändringar under 1800-talets senare hälft då bland annat den äldre träbebyggelse revs och ersattes med nya byggnader. Bebyggelsen med gårdsmiljö på fastigheterna Kungsgården 3 och 5 utgör en viktig, representativ och berättande del av den gamla stadsmiljön vid Arbogaån. Byggnaderna utgör ett värdefullt exempel på såväl den stadshistoriska som den arkitektoniska utvecklingen i Arboga stad och berättar om äldre byggnadstekniker och ideal. Den samlade bebyggelsemiljön anses därför ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

■ Delar av byggnadsminnet kvarteret Kungsgården, sett från söder. Foto: Vlm-kmvls-1493.

Mannerstråhleska huset

Mannerstråhleska huset är uppkallat efter ätten Mannerstråhle som på 1700-talet bebodde huset. Det nuvarande huset utgörs numera av fyra byggnadsdelar, som har tillkommit i omgångar vid olika om- och tillbyggnader mellan senmedeltid och 1800-talet. Den äldsta delen har välvd källare och är från sen medeltid. En karta från 1751 redovisar ett stenhus med två ungefär lika långa vinklar i hörnet Nygatan-Dragsmansgatan. Dessa delar uppfördes troligen under 1400- respektive 1500-talen. Den nuvarande byggnaden med två våningar jämte källare har putsade fasader. Den har dels sadeltak och dels valmat tak täckt med enkupigt tegel. Byggnadens södra del längs Dragsmansgatan panelades 1984. På gårdssidan framträder en källarnedgång av renässanstyp med järndörr. Över den stickbågiga dörröppningen finns en utsmyckning i relief daterad 1629. Byggnaderna på fastigheten Riksföreståndaren 5 används som stadsmuseum och avspeglar en del av bebyggelseutvecklingen i Arboga från medeltiden fram till 1800-talet. De bevarade medeltida byggnadsdelarna representerar en för Sverige relativt sällsynt medeltida profan bebyggelse.

■ Mannerstråhleska huset, med byggnadsdelar från senmedeltid till 1800-talet, har putsade fasader och valmat tegeltäckt sadeltak. På gårdssidan finns en källarnedgång av renässanstyp med järndörr. Foto: Vlm-B 101105.

Götlunda före detta kyrkoherdebostad

Götlunda kyrkby är välbevarad och omfattar två generationers prästgårdar, sockenstuga, sockenmagasin, före detta arrendegård och ett par förrådsbyggnader. Byggnadsår för Götlunda före detta kyrkoherdebostad kan inte med säkerhet fastställas, men 1600-talets senare del är ett allmänt antagande som uppgivits i Läns museets prästgårdsinventering från 1976. När den yngre prästgården hade uppförts och tagits i bruk 1847 kom den äldre kyrkoherdebostaden att användas som ekonomibyggnad och enklare bostad. I salen inreddes bagarstuga, köket mot nordost blev tvättstuga och kamrarna mot västra gaveln blev bostad om ett rum och kök. Idag har byggnaden renoverats, under antikvarisk kontroll, för att kunna användas till församlingshem. Den ursprungliga rumsdistributionen har därmed blivit delvis återställd. Götlunda före detta kyrkoherdebostad ingår som en omistlig del av den välbevarade kyrkbyn. Byggnaden besitter höga kultur- och byggnadshistoriska värden genom sin höga ålder, ursprunglighet och unicitet. Den är en av länets äldsta kyrkoherdebostäder och samtidigt den äldsta i trä.

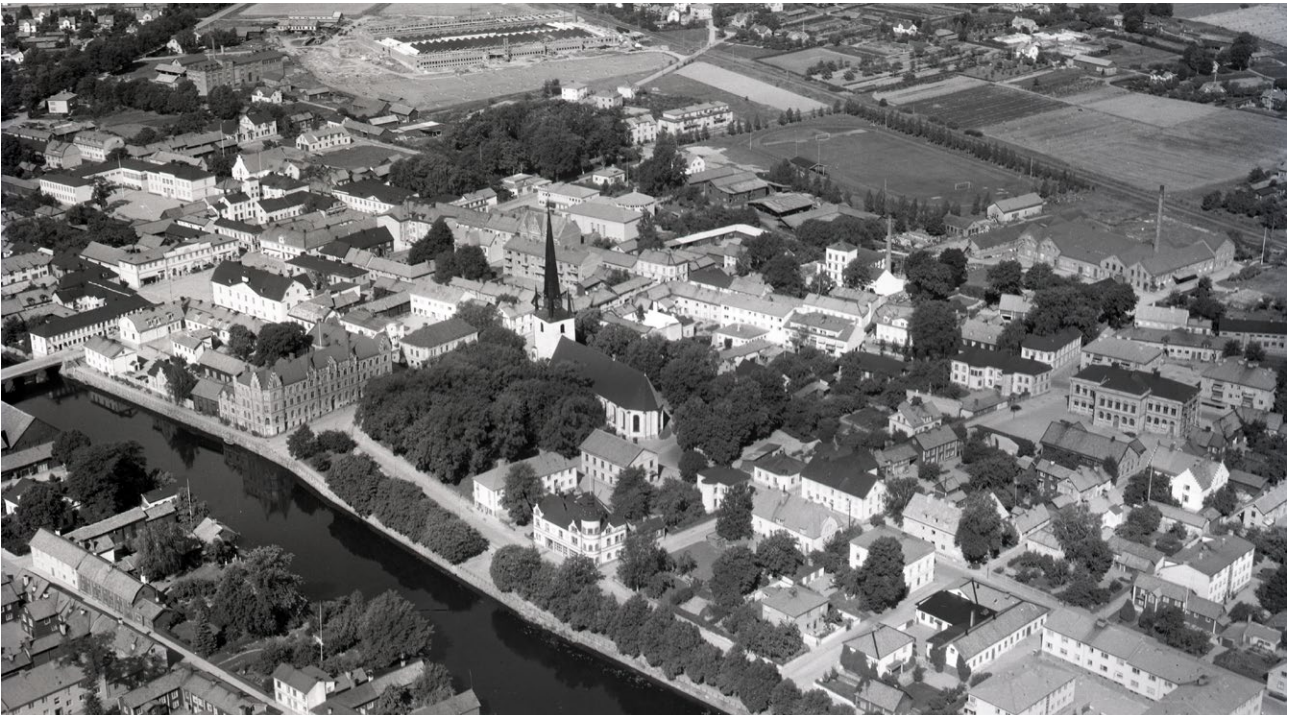
■ Götlunda kyrkoherdebostad i Götlunda kyrkby, troligen från 1600-talets senare hälft. Byggnaden har timmerstomme, rödfärgad locklistpanel och tegeltäckt sadeltak. Foto: Lasse Fredriksson, 2021.

■ 5.3 Kyrkor

Kyrkan har sedan lång tid tillbaka varit medelpunkt för socknen. Kyrkobyggnaderna ger därför kunskap om samhällsutvecklingen i stort, om lokalsamhällen och om människors livsvillkor under olika tider. Svenska kyrkans kyrkobyggnader och begravningsplatser uppförda före år 1940 är skyddade enligt kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detsamma gäller vissa yngre kyrkobyggnader och begravningsplatser. Tillståndsplikten omfattar också kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde som inte ägs av privatpersoner. Länsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Heliga Trefaldighets kyrka

Kyrkan har sitt ursprung i en klosterkyrka från slutet av 1200-talet. Kyrkan var då som nu tvåskeppig och saknade torn. Under reformationen överlät Gustav Vasa kyrkan åt staden 1527. Den tilläts förfalla fram till 1576 då Johan III hotade stadens borgare med indragna rättigheter om de inte reparerade kyrkan. En upprustning startade och 1593 var kyrkan åter i bruk. Tornet kom till vid en ombyggnad 1618–1635 och sedan dess har den genomgått ett antal renoveringar. År 1897–1898 omgestaltades kyrkan där kyrkans slutna bänkrader ersattes av öppna bänkar i nygotik. Kalkmålningarna från medeltiden frilades, vilka tidigare hade kalkats över. Elektrisk uppvärmning och belysning installerades och en sakristia i norra sidoskeppet byggdes till. En sista omgestaltning skedde 1968–1970 då man ville återskapa den medeltida kyrkan och samtidigt uppfylla musiklivets behov. Bland annat avlägsnades orgelläktaren med orgel från 1868 för att frilägga en medeltida fönsteröppning mellan tornet och långhuset.

■ Heliga Trefaldighets kyrka i centrala Arboga sedd från sydost, 1950-tal. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-Fly 667.

Sankt Nicolai kyrka

Sankt Nicolai har anor från 1100-talet och kan tillhöra några av Mälardalens äldsta stenkyrkor. Även kyrkans torn är från en tidig period och kom till strax efter att långhuset blev klart. Kyrkan har förstörats i olika etapper under århundradena med den första förlängningen 1358. År 1640 tillkom ett gravkor tillägnat riksråd Posse i det södra skeppet. Den gamla tornspiran bröts av i en storm 1750 och reparerades därefter. År 1889 kollapsade den dock helt vid en ny storm och istället ersattes spiran av en pyramidformad huv. Vid slutet av 1800-talet hade kyrkan förfallit på grund av bristande resurser. År 1904–1905 skedde en upprustning då bland annat golvet lades om och de slutna bänkraderna byttes ut mot öppna bänkar. År 1949–1951 omgestaltades kyrkan och man sökte det medeltida ursprunget. Fragment av medeltida kalkmålningar togs fram och restaurerades där det gick. Bänkarna återgick till slutna bänkrader. År 1994–1995 skedde senaste upprustningen då fasadernas fogar reparerades och avfärgades i vitockra. Fönsterna färgades svarta och portarna röda.

Medåkers kyrka

Medåkers kyrka uppfördes under 1200-talet. Spiran är troligen från 1652 och gjord av Anders Tornresare. Kyrkan uppfördes på en tidigare kultplats för de förkristna invånarna i Medåker och gör att platsen för kyrkan har fungerat som samlingsplats sen urminnes tider. Det har hittats både gravfält från järnåldern och fornlämningar i närheten av kyrkan. Utöver tornspiran har kyrkan byggts ut med bland annat ett sidoskepp i norr 1490. Kyrkan har ett märkligt altarskåp från 1400-talet med motiv som visar treenigheten där Fadern, Sonen och den Heliga anden framställs som tre skäggiga män omgivna av olika helgon. Predikstolen är från 1627 och tillverkad av mästaren Johan Matzson, som även har gjort predikstolar i de västmanländska kyrkorna Irsta och Ängsö samt i dalakyrkorna i Orsa och Rättvik. År 1887 genomgick kyrkan en renovering i nygotisk stil men vid en restaurering 1947 strävades efter att återgå till kyrkans tidigare utseende. Valven kalkades vita och altaruppsatsen fick en blå marmorering.

Kring Medåkers kyrka växte ett litet samhälle fram med skolbyggnader, komministerbostad, kyrkstall och sockenstugor. Samhället utvidgades mer och mer och vid 1960-talet benämndes området som Medåker tätort, med både pensionärshem och idrottsplatser.

Götlunda kyrka

Götlundas nuvarande kyrkobyggnad är från 1743, men det finns spår av en äldre kyrka i murarna. Kyrkan byggdes över den äldre kyrkobyggnaden med anledning av att sockenborna hade framfört klagomål om att kyrkan var mörk och trång. Även några av kyrkans inventarier, ett rökelsekar från 1300-talet och ett avlatsbrev från 1451, vittnar om en tidigare kyrkobyggnad på platsen. Den nuvarande kyrkan är en typisk 1700-talskyrka, dock med inslag av nybarock genom en altarmålning, orgelläktare och skulpturer. Detta gör den något unik för Arbogaområdet då de flesta kyrkor är typiska medeltidskyrkor.

Runt kyrkan har en kyrkby växt fram. I kyrkbyn finns en kyrkoherdebostad från 1600-talet som är utsett till ett byggnadsminne. År 1847 byggdes en ny prästgård och den gamla bostaden blev ekonomibygnad. På 1950-talet började ett villaområde växa fram omkring den gamla kyrkbyn och så småningom bildades ett samhälle.

Säterbo kyrka

Säterbo kyrka har anor från 1100-talet och kan tillhöra några av Mälardalens äldsta stenkyrkor. Kyrkan ligger på en plats omgiven av fornlämningar från en förkristen tid. Exteriört är kyrkan av ålderdomlig karaktär med bastanta murar och högrest sadeltak. Under 1600-talet byggdes koret ut och förlängdes österut och fick de dimensioner den har idag. Till en början hade kyrkan ett spetsigt klocktorn vilket syns på ett kopparstick från 1754. År 1781 byggdes dock tornet om och fick en klockformad huv med koppertak. Bland kyrkans inventarier kan nämnas en mycket välgjord predikstol från 1796 med ett rikt besmyckat ljudtak. Ett triumfkrucifix från början av 1200-talet, en Mariabild från 1200-talet och en skulptur av Sankt Olof från 1300-talet gjordes under medeltiden.

Runtom Säterbo kyrka växte en kyrkby fram. Idag finns före detta prästgård, arrendatorsbostad, bostäder samt tre skolbyggnader bevarade. Norr om kyrkan ligger gården Åsby med huvudbyggnad och två flygelbyggnader från 1700-talet som vittnar om välståndet som har varit i trakten.

■ Säterbo kyrka med anor från 1100-talet är troligen en av Mälardalens äldsta stenkyrkor. Foto från 1946. Foto: Ivar Schnell, Vlm-E 6074.

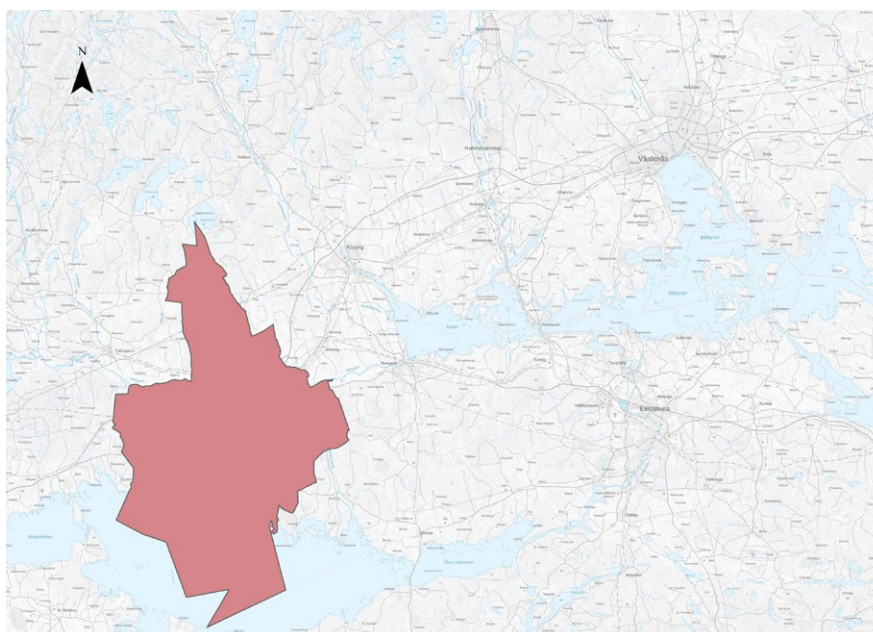
6. Bebyggelsehistorisk översikt

■ 6.1 Bördig slättbygd kring Arbogaån och skogsland i norr

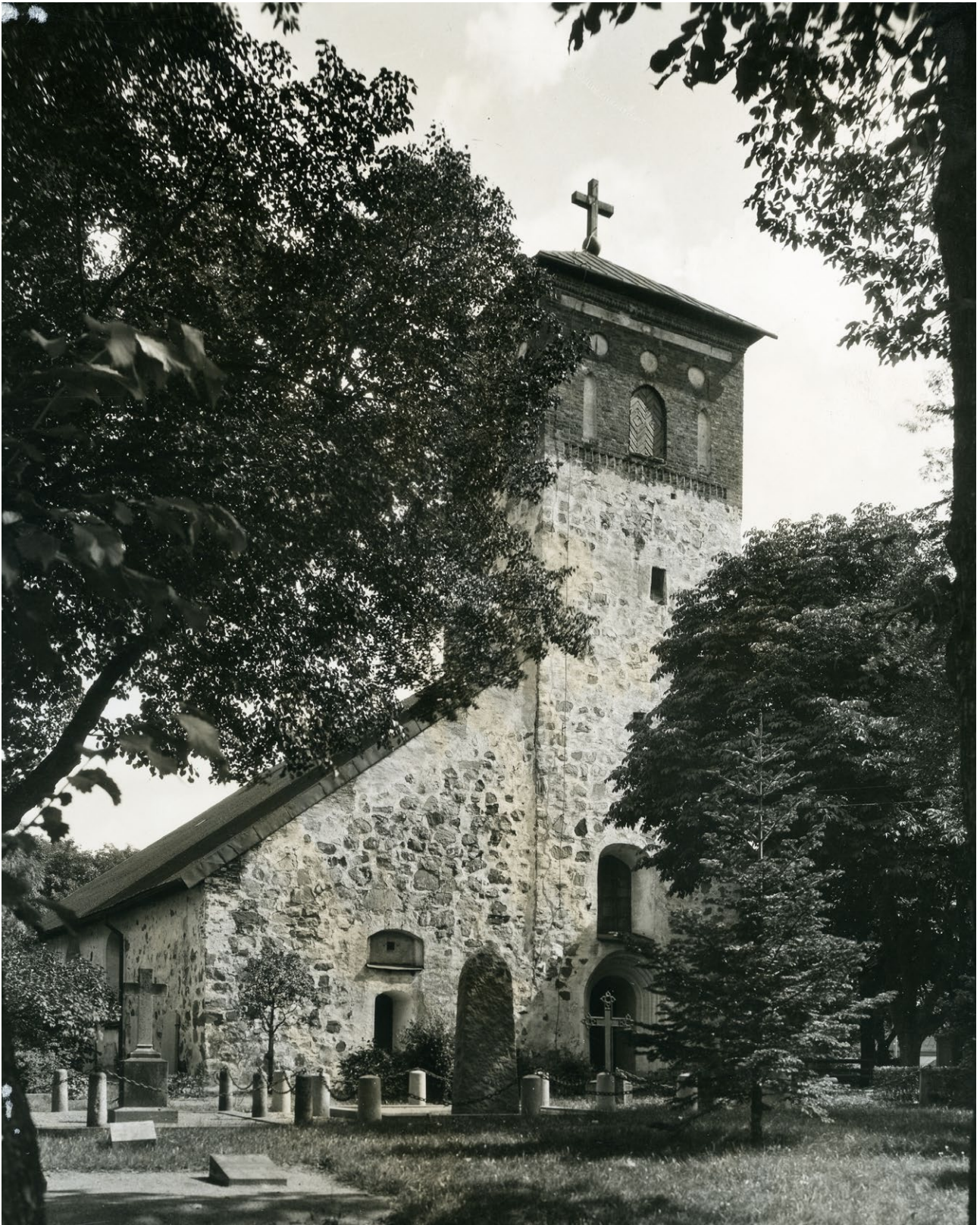
Arboga kommun ligger i sydvästra delen av Västmanlands län och gränsar i söder till sjön Hjälmarén. Arboga kommun består av fyra socknar: Götlunda, Medåker och Arboga stadsförsamling och Arboga landsförsamling, som sedan 1947 även inkluderar före detta Säterbo socken. Fram till 1973 tillhörde Götlunda socken Glanshammars kommun i Örebro län.

Landskapet präglas av sjön Hjälmarén längst ut i söder och av Arbogaån som tydligt delar kommunen i två områden av skilda karaktärer. Norr om Arbogaån dominerar ett slättlandskap med bördig jordbruksmark. Insprängda i åkerbygden finns större och mindre skogsklädda berg- och moränområden. Norra delen av Medåkers socken övergår i Bergslagens karakteristiska skogsland. Landskapet söder om Arbogaån domineras av skog med inslag av odlade dalar i nordsydlig riktning mot Hjälmarén.

Inom kommunen förekommer en del fornlämningar från olika perioder. Götlunda socken är den mest fornlämningsrika delen, medan det inom Arboga landsförsamling och i Medåkers socken finns få forntida lämningar. De äldsta bosättningarna är bland annat stenåldersboplatser på Järnåshalvön vid Nannberga. Vid sjön Tjurlängen ligger en fornborg från järnåldern, Halvardborg. På Lungeråsen finns en skeppssättning från järnåldern där det står en välbevarad runsten som kallas för Kung Sigges sten.

■ Arboga kommun.

■ Sankt Nicolai kyrka i grästen byggdes strax nordväst om stadskärnan under 1100-talet. Foto: Sam Brun, Vlm-E 3752.

■ 6.2 Medeltida handelsplats och knutpunkt mellan Bergslagen och Mälaren

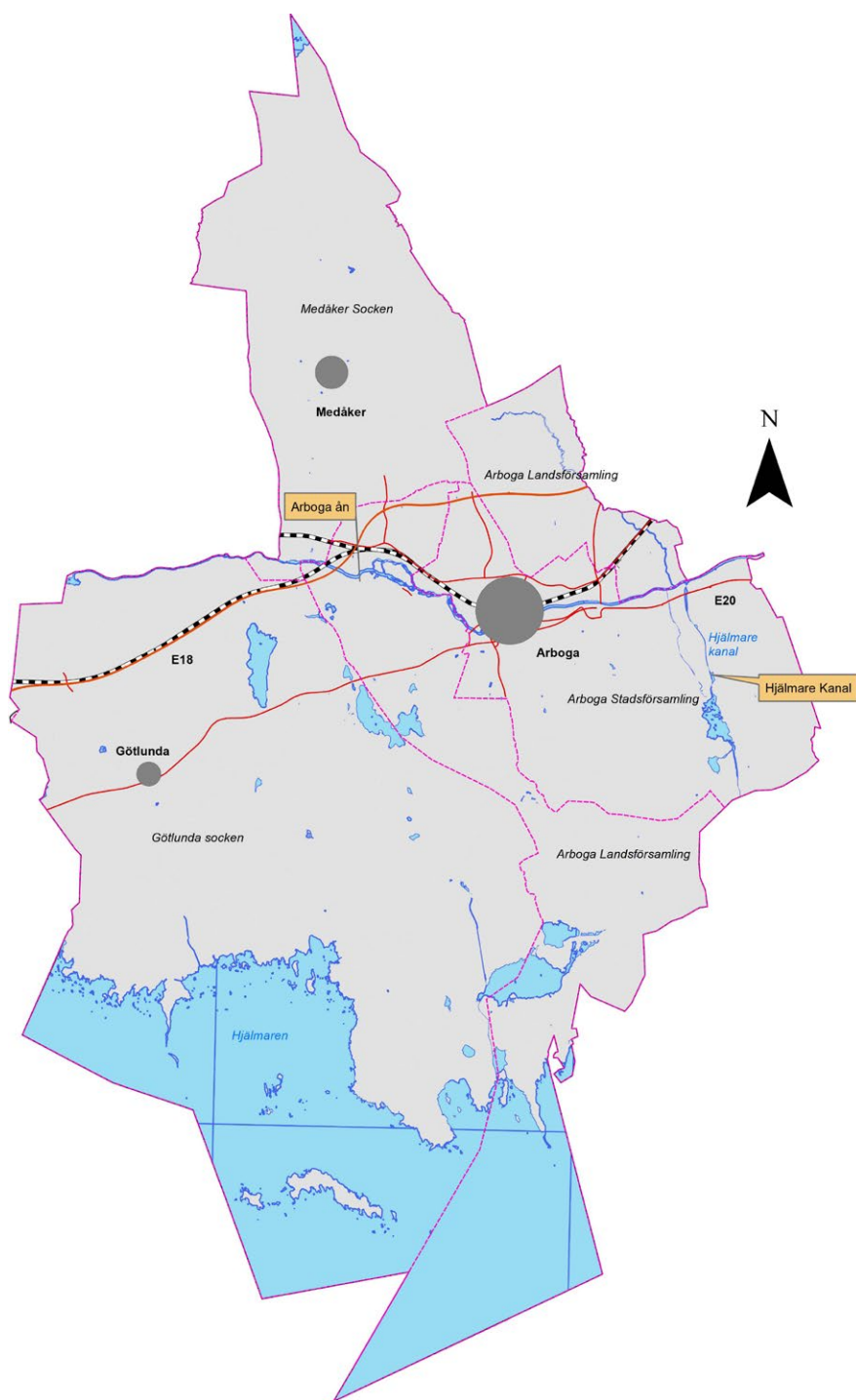
Arboga fick tidigt en betydelsefull ställning som handelsplats. Staden hade ett strategiskt läge vid Mälarens innersta sjösystem och där landförbindelserna från och till Bergslagen, västkusten och landskapen söder om Mälaren möttes. Arboga som stadsbildning omnämns redan under 1100-talet. Längre var Arboga hamn den västligaste hamnen i Bergslagen. Staden blev därför tidigt utskeppningsort för en stor del av Bergslagens järn som omlastades i Arboga och sedan skeppades vidare till Stockholm. Tillsammans med Västerås blev Arboga Svealands mest betydande ort.

Under medeltiden var Sverige katolskt, och i Arboga hörde klosterväsendet tätt samman med Julita kloster på södra sidan av Hjälmarens. Nicolai kyrka byggdes under 1100-talet, strax nordväst om stadskärnan, och var landsförsamlingens kyrka. Var stadsförsamlingens första kyrka låg är oklart, men på 1470-talet byggdes i Stora torgets sydöstra hörn en stadskyrka, Helgeandskyrkan. Denna eldhärjades och byggdes på 1530-talet om till kungsgård, en gård som var Kronans egendom. Kungsgården övergick senare i stadens ägo och användes som rådhus på 1630-talet. Trefaldighetskyrkan, byggdes i anslutning till ett äldre franciskanerkloster i centrala delar av stadskärnan och blev stadsförsamlingens kyrka när klostret lades ned.

Ursprungligen var endast området norr om ån i Arbogas nuvarande stadskärna bebyggt, och först i början av 1300-talet växte staden söder om ån. Då tillkom troligen Kapellbron. Både köpmän och hantverkare bosatte sig i Arboga och bedrev jordbruk och boskapskötsel som binärningar. År 1435 hölls Sveriges första riksdag i Arboga där Engelbrekt Engelbrektsson utsågs till befälhavare över Sveriges väpnade styrkor. Mittpunkten i det medeltida Arboga var Stora Torget som framförallt fungerade som stadens handelsplats. Torget var ända fram till mitten av 1700-talet bebyggt i den norra delen och var hälften så stort som det är idag.

Sjöfart, handel och hantverk var under en lång tid dominerande näringar i staden. Stadens betydelse avtog under 1600-talet i och med uppkomsten av nya städer och handelsplatser i Bergslagen. Byggnationen av Hjälmare kanal, som förbinder Arbogaån med Hjälmarens, bidrog 1639 till att Örebro ställning som handelsplats stärktes. Arboga fräntogs också sin frihet att med egna fartyg gå till "främmande orter".

Tidiga industrier lokaliserades i närhet till strömmande vatten, då de flesta processer krävde energi och transportvägar. Ett exempel är vapensmedjorna som under 1500-talet etablerades vid Jäder, där Jädersbruk senare byggdes upp. Smedjorna fick stor betydelse för Arboga genom vapen- och rustningstillverkning och produkterna såldes vidare bland annat till Stockholm. På 1750-talet fanns inte mindre än 12 smedjor samt en mjölkvarn och såg längs Arbogaån. Senare lades tillverkningen om från vapen till järnvaruprodukter. Bebyggelsen bestod till stor del av produktionsbyggnader, som kvarnar och gruvbyggnader, men även byggnader för boende med mera. De mellan-svenska järnbruken från 1700-talet kunde struktureras som hela små samhällen, med omsorgsfullt planerade och utformade byggnader.

■ Arboga kommuns kommunikationsleder Arbogaån, Hjälmare kanal och järnväg samt sockengränser.

■ Den tidigare huvudbyggnaden vid Jädersbruks herrgård uppfördes i slutet av 1600-talet i karolinsk stil med ljus putsade fasader och säteritak. Foto: Vlm-E 3858.

■ 6.3 Expansion under industrialismens 1800-tal

Kring 1800-talets mitt stärktes stadens ställning tack vare tillkomsten av järnvägslinjen till Örebro 1857. Arboga blev då den första staden i länet med järnvägsförbindelse. Tio år senare var förlängningen av banan till Köping klar.

Den egentliga tillväxten i kommunen kom dock inte igång förrän vid industrialiseringen i slutet av 1800-talet, då flera små och medelstora industrier kopplade till hantverk, livsmedel och annan handel etablerades. Stadens befolkning ökade från 2 200 personer år 1850 till cirka 5000 personer på 1890-talet. Bostadsbebyggelsen förtätades inom den äldre stadskärnan på båda sidor om ån och först efter 1900 började en utbyggnad utanför den. De tidiga industrietableringarna fanns på Kakuberget och i området vid Nästkvarn, där Arboga Mekaniska Verkstad etablerades 1858. Runt fabriken byggdes en hel industrimiljö med kontor, bruksmäss (matbespisning) och arbetarbostäder, och många av byggnaderna finns fortfarande kvar. Även norr om stadskärnan, och i anslutning till hamnområdet österut, växte industribebyggelse fram. Hit drogs också järnvägen.

Industribyggnaderna fick ofta en omsorgsfull och framträdande utformning och placering. Tegel var ett vanligt fasadmateriäl som murades i förband ofta efter klassicistiska mönster. Arbogas margarinfabrik, ritad av Köpingsarkitekten Theodor Dahl och invigd år 1909, sa om sin skapelse: ”Fabriker ska alltid vara låga. En låg byggnad över ett stort område. Och vacker så att man får lust att gå in dit. Inte avskräckande, som ett fängelse eller en kasern”.

Myrstedt & Stern, vars fabriksbyggnad ännu är bevarad, och Arboga Snickerifabrik, som ägdes av NK, är två exempel på kända möbelindustrier i Arboga från den här tiden. Arboga Kvarn & Maltfabrik, ett mejeri, Arboga Margarinfabrik och Arboga Bryggeri AB hör till livsmedelsindustrierna. Konfektionsindustrin fick en förankring i staden genom Rappsons herrkonfektion som 1932 övertog Myrstedt & Sterns lokaler och var verksam till 1971. Knappfabriken låg i kvarteret Drabanten, utmed Strandvägen, och var verksam mellan 1925 och 1934. Arboga Mekaniska Verkstad tillverkade specialmaskiner till järn- och gruvindustrin inom ett samarbetade med Quist & Gjers konstruktionsbyrå. Senare blev järnvägsvagnar en betydande del av tillverkningen innan nedläggningen 1967. Arboga Glasbruk, som var igång 1874–1928 och Arboga Tegelbruk 1882–1971, är andra viktiga industrier. Vid sekelskiftet 1900 hade Arboga tjugosex fabriker.

Trots den snabba industrialiseringen under senare hälften av 1800-talet levde många drag av det gamla jordbrukssamhället kvar i Arboga under 1900-talet början. Som exempel hade de flesta gårdarna inne i staden sina stall och logar kvar.

■ Arboga Mekaniska Verkstad (Meken) mot väster. Flera byggnader är uppförda i rött tegel eller med rödfärgad träpanel. Foto: Hans Spritt, 2016.

■ 6.4 Arboga – en jordbruksbygd

Arboga kommun har alltid varit en utpräglad jord- och skogsbruksbygd, med fiske i Hjälmarens som komplement. De bördiga jordarna har inneburit att åkerbruket länge varit betydelsefullt. Högre partier med ås- och moränmaterial har brukats sedan bronsåldern, medan översvänningsmarker och strandängar har använts för bete. Under 1800-talet gjordes två sänkningar av Hjälmarens nivå som frigjorde stora arealer odlingsbar mark. Odlingsrösen förekommer inom en del partier på åkrar och i hagar, exempelvis i Furuskallen. Vägnätet på landsbygden är ofta välbevarat med smala, slingrande vägar, exempelvis i Medåkers socken. En av de äldsta vägsträckningarna går mellan Tveta och Medåkers kyrka och vidare mot Fellingsbro. Där färdades de nyvalda medeltida kungarna på sin så kallade Eriksgata. Under första delen av 1800-talet anlades många nya vägar i samband med förändringar av bebyggelse- och ägostrukturer genom storskifte och laga skifte. Största delen av landsbygdens nuvarande bebyggelse uppfördes på 1800-talet med en del senare kompletteringar, men 1700-talsbebyggelse förekommer i enstaka fall.

Landsbygdens kyrkor ligger ofta på de gamla hedniska kultplatserna. Kyrkan var länge socknens medelpunkt och nära sammankopplad med staten och makten. Runt kyrkorna växte oftast en bykärna fram, med bland annat prästgård och skola. I Götlunda och Medåker finns delar av kyrkbyns bebyggelse bevarad kring respektive kyrka. Säterbo och Medåkers kyrkor har medeltida ursprung, troligen från 1100-talets slut respektive 1200-talet. Den nuvarande kyrkan i Götlunda från 1740-talet har föregåtts av en stenkyrka som kan antas vara uppförd under medeltidens början.

Förändrad bebyggelsestruktur genom laga skifte

Laga skifte, som genomfördes i Mellansverige under 1800-talet, innebar en radikal förändring av både bebyggelse- och ägostrukturer på landsbygden. De små åkertegarna slogs ihop till större enheter och många byar splittrades när gårdar flyttades till nya lägen. De utflyttade gårdarna går idag att känna igen genom att de ofta ligger ensamma, i utkanten av åkermarken mot ett skogsbyn eller ute på fält på en höjd omgiven av en trädgård.

Förutom de ensamliggande gårdarna finns idag många bybildningar som mer eller mindre har kvar en ålderdomlig struktur. Byar med gårdar som ligger på en rad och tätt längs en äldre vägsträckning kallas radbyar. Bostadshusen ligger ofta längst in på de långsmala tomterna. Smedby i Medåkers socken eller Nannberga i Götlunda socken är exempel på radbyar. Byar med gårdar som har en bebyggelse tätt samlad i en klunga kring ett vägshål kallas för klungby. Tveta, på gränsen mot Köpings kommun, är ett tydligt exempel på en klungby. Söder om ån finns byar, som exempelvis Lunger, där gårdarna ligger spridda utan tydlig struktur.

I kommunen finns både små och stora bybildningar samt ensamliggande gårdar. I södra delen av Arboga stads- och landsförsamling är ensamliggande stora och medelstora gårdar vanligt, som exempelvis Vallby och Hällby, men ett fåtal bybildningar förekommer, liksom hantverkar- och arbetarbostäder och även mindre gårdar. Den norra delen präglas av stora bybildningar, så som Näsby, Viby, Godby och Jäders by.

■ Bördiga marker med utbredda spannmålsfält vid gården Stora Vallby i närheten av Hjälmare kanal.
Foto: Anders Eriksson, Vlm-B 103741-7.

Ett fåtal herrgårdar finns där – Sjölunda gård, Jädersbruks herrgård och Älholmens herrgård. Karakteristiskt för Medåker utanför tätorten är de många bybildningarna, men även ensamliggande medelstora gårdar samt ett fåtal torp. Flera byar har kvar den gamla slutenheten trots genomförda skiften. I Götlunda utanför tätorten finns i huvudsak små eller medelstora ensamliggande gårdar, ett fåtal herrgårdar, flera mindre bybildningar och en betydande mängd torp. Byarna ligger ofta relativt högt i terrängen.

Gårdar och torp

Människorna som bott på landsbygden har haft olika ekonomiska förutsättningar och levnadsförhållanden, vilket visar sig i bebyggelsen. Exempelvis har de båda herrgårdarna Kåsätter och Sickelsjö, som ligger söder om Arbogaån, långa traditioner. Båda är nämnda redan på 1400-talet och de har tidigare haft betydligt större ägor. De små torpen var ofta knutna till en större gård, där torparfamiljer gjorde dagsverken på gården för att försörja sig. Andra torp, soldattorp och husartorp, hörde till det militära indelningsverket. Socknarna var indelade i mindre rotar som bestod av två eller flera hemman med tillräcklig ekonomi för att försörja en soldat med ett litet torpboställe. I Viby fanns åtta husartorp av totalt sexton i Arboga kommun. Storbönderna i Viby gavs skattefrihet mot att de upplät mark och utrustade husarer.

Inom jordbruksbebyggelsen finns ofta ett stort antal byggnader på varje gård, så som stall, ladugård, lada, dass, smedja, lusthus, boningshus och källare. Byggnadernas utformning, storlek, placering och material kan ge en förståelse av dess ursprungliga användning och det sammanhang som de härrör från. Loftbodar, det vill säga timrade förrådsbyggnader, är relativt sällsynt i södra Västmanland men finns bevarade i Hamre, Tofta, Jäder och Viby. I Medåker förekommer en ovanlig utformning på många av gårdarnas vedbodar som är kvadratiska ganska höga och har en bredare bas än takfot. De är alla uppförda kring 1950. Ängslador är solitärt utplacerade på åkrar och finns bland annat ett flertal bevarade i trakterna runt Tvetå, utmed kommungränsen mot Köping.

■ Lusthus från 1903 vid Sickelsjö herrgård med ljusst putsade fasader, grönmalade dörrar och fönster med dekorativ småspröjs samt tak av kopparplåt. Foto: Vlm-abgls-2077.

■ Ängslada med rödfärgad träpanel, idag omgiven av uppodlad mark. Foto: Vlm-abgls-317.

Landsbygdens byggnadernas utformning är likartad i hela kommunen, även om de större gårdarnas boningshus ofta är eller har varit ljusst reveterade, det vill säga med en putsad vassmatta som ytskikt utanpå timmerstommen. I huvudsak kännetecknas landsbygdens bebyggelse av timrade, faluröda byggnader med lertegeltak. Boningshusen i en eller två våningar är ofta panelklädda. Tidigare hade byggnaderna ofta spån eller torv som takbeklädnad och fasaden hade oklätt timmer. Många torp har enkelstugans planlösning, med farstu, kök och kammare. I södra delen av Götlunda påträffas den så kallade Närkestugan, det vill säga en enkelstuga i två våningar.

■ 6.5 Från handelsstad till flygets stad under modernismen

År 1945 invigdes Kungliga Flygförvaltningens nya centrala verkstad (CVA) i Arboga. Hit förlades också Försvarets Materielverk och reservmaterielheten. Det blev inledningen på en stor expansionstid då stadens invånarantal närapå fördubblades under en tioårsperiod på 1940- och 1950-talen. Ett akut behov av bostäder uppstod. Mellan 1940- och 1960-talet byggdes en mängd flerbostadshus och villor både norr och söder om den befintliga stadskärnan, även om området söder om ån redan på 1930-talet hade börjat att expandera.

Områden utanför den medeltida stadskärnan bebyggs

Vasastaden, nordost i staden, byggdes upp på rekordtid och sågs som det nya bostadsidealet; framtidsstaden. Här byggdes några av modernismens vanliga hus typer – lamellhus och Arbogas enda stjärnhus. I enlighet med tidens funktionalistiska planideal planerades området med byggnader placerade efter väderstreck på rader och med luft och ljus mellan husen. På stadsdelen Söder byggdes söder om Trädgårdsgatan flera kvarter med lamellhus i tre våningar. Söder om Munkgatan byggdes punkthus, en annan av modernismens hus typer. Vanliga fasadmaterier för tiden är puts och gult och rött tegel, och byggnadsmaterial och detaljer var ofta av hög hantverksmässig kvalitet. På Sjukhusgården ordnades på 1940-talet egnahemstomter, och under 1960-talet utvidgades området med radhuslängor. Småvillor på mindre

■ Äldre varierad bebyggelse i villaområdet Prästgården, närmast i bild, och de strikt uppradade stjärn- och lamellhusen i Vasastaden överst i bild. Foto: Oscar Bladh AB, Arboga kommun.

tomter började att bebyggas i slutet av 1950-talet, exempelvis i Prästgårdet. En av de hustyper som blev populära var den så kallade Arbogavillan, som producerades av byggnadsfirman Hilding Lund i fyra eller fem rum och kök. På 1960-talet blev en och en halvplans villor och radhus med fasader av tegel i kombination av träpanel vanliga, och återfinns exempelvis i Brattberget.

Inom det statliga bostadsprogrammet miljonprogrammet beslutades att en miljon bostäder skulle byggas i Sverige mellan 1965–1974, vilket medförde att byggandet övergick till ett mer industriellt utförande. Under 1960- och 1970-talen bebyggdes stadsdelen Vilsta, i västra Arboga, med flerbostadshus. Cirka 200 lägenheter skulle ge underlag för en butik i området. Här tillämpades det för tiden vanliga stadsplaneringsidealet trafikdifferentiering, då biltrafik hålls utanför själva bostadsområdet och bilplatser ordnas i utkanten av bostadsområdet. Områdets bebyggelse har en sammanhållen karaktär, bland annat i fasadmaterialen rött tegel och partier av ljus spritputs. Den stora utbyggnaden av Brattberget skedde på 1960–1970-talen med friliggande villor, radhus och punkthus, även om området hade börjat att bebyggas redan på 1940- och 1950-talen med små villor på tomter med besparade träd. Olika bostadstyper presenteras i området såsom kedjehus, radhus och punkthus.

■ Nästkvam och Vilsta med strikt uppradad flerbostadsbebyggelse uppfördes på 1960- och 1970-talet.
Foto: Hans Spritt, 2018.

Under 1960- och 1970-talen ökade rivningarna i centrum och trafiklederna lades om. Istället för genomfarten utmed Nygatan anlades en ringled runt stadskärnan. En betydande förändring i hjärtat av det gamla Arboga var det nya polishuset och biblioteket som uppfördes i kvarteret Garvaregården, söder om ån, och gavs ett modernistiskt uttryck med mörkt tegel och låga geometriska volymer. Skandinaviska Enskilda Banken uppfördes 1952–1953 som ett trevåningshus i korsningen Nygatan–Järntorgsgatan. År 1969 byggde Domus och Epa varuhus vid Ahllöfsgatan och Nytorget, och ersatte därmed Stora Torget som stadens handelsplats.

Modernismens spår utanför staden

Även utanför staden expanderade småorterna under efterkrigstiden. Medåkers kyrkby utvidgades åt nordväst och nordost, mest med friliggande villor. En ny skola byggdes. På 1970-talet var det även här en stor efterfrågan på enfamiljshus och nya detaljplaner togs fram. Pensionärsbostäder byggdes norr om skolan, och i närheten ligger Parkuddens idrottsplats. Även Götlunda kyrkby började att byggas ut, detta under slutet av 1950-talet då efterfrågan på enfamiljshus ökade. I mitten av 1960-talet byggdes den nya skolan i enlighet med tidens arkitekturideal, samt några hyreshus för pensionärer i form av kedje- och radhus. I Lunger byggdes Götlunda Cementvarufabrik i mitten av 1940-talet, och Lungersågen etablerades. Medåker och Götlunda gick ihop med Arboga vid kommunsammanslagningen 1974.

Modernismens inflytande kan även ses i landsbygdens äldre bebyggelse. De gamla boningshusen fick ofta en uppdatering, till exempel genom att spröjsade fönster ersattes med hela panoramarutor eller att entrédörrar med speglar byttes till villadörrar i ädelträ med färgat glas. I närheten av sjöar uppstod fritidshusområden, där små tomter bebyggdes med små hus i ett plan. Dessa var byggda enbart för sommarbruk, oftast oisolerade och saknade vatten och avlopp inomhus. I kommunen finns till exempel Ålhammars och Hällarnas fritidshusområde, Lungers udde, och Högsjöns fritidshusområde.

■ Fritidshus med gulmålad liggande träpanel på kuperad naturtomt i Ålhammars fritidshusområde.
Foto: Vlm-abgfe-228.

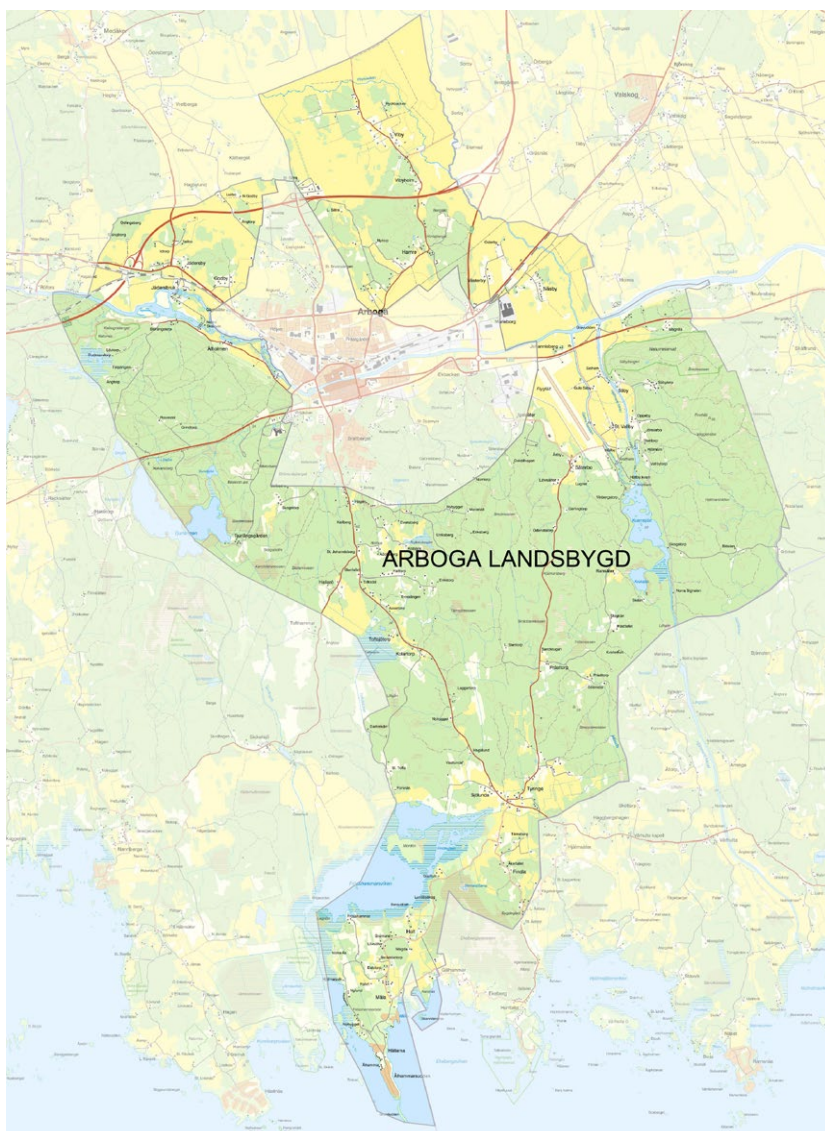

7. Arboga landsbygd

– särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden

I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som bedöms som särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Bebyggelseområdena rekommenderas att hanteras i enlighet med 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen. Enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska ett sådant bebyggelseområde. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöprogrammet. Där finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, även byggnader som ligger utanför särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden.

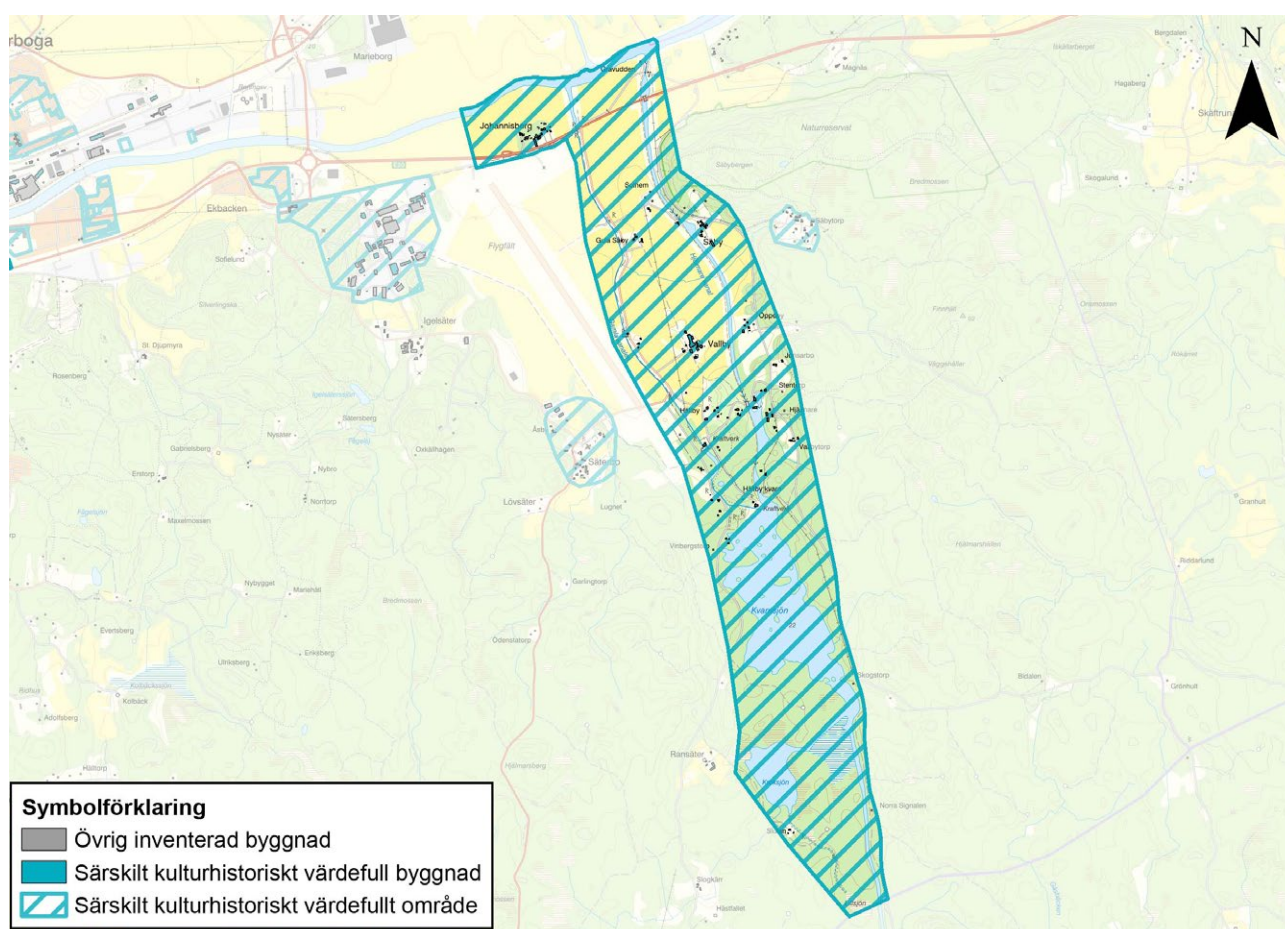
Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning.

■ Arboga landsbygd.

7.1 Hjälmare kanal

Hjälmare kanal, i Arboga kommuns sydöstra del, började att grävas år 1629 och är den äldsta kanalen i Sverige. Kring kanalen ligger bebyggelse av olika slag som exempelvis slussvaktarbostäder, vaktkurer, bondgårdar eller industrier med koppling till kanalverksamheten.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Hjälmare kanal.

Historik

Hjälmare kanal är den äldsta kanalen i Sverige och dess kontinuitet sträcker sig genom flera olika faser i kanalteknikens historia. Kanalen började att grävas 1629. År 1691–1699 gjordes den första genomgripande reparationen under ledning av arkitekt Nicodemus Tessin den yngre och kanalexperter från Holland. Flertalet reparationer har därefter gjorts, bland annat skedde omfattande byggnadsarbeten under en tio års period i början av 1800-talet då Baltzar von Platen var verksam.

Kanalen byggdes för att binda Arbogaån samman med Hjälmaran och på så sätt skapa en viktig farled till Mälaren. Därför har kanalen haft en viktig roll för det svenska näringslivet och för Sveriges export av järn till utlandet.

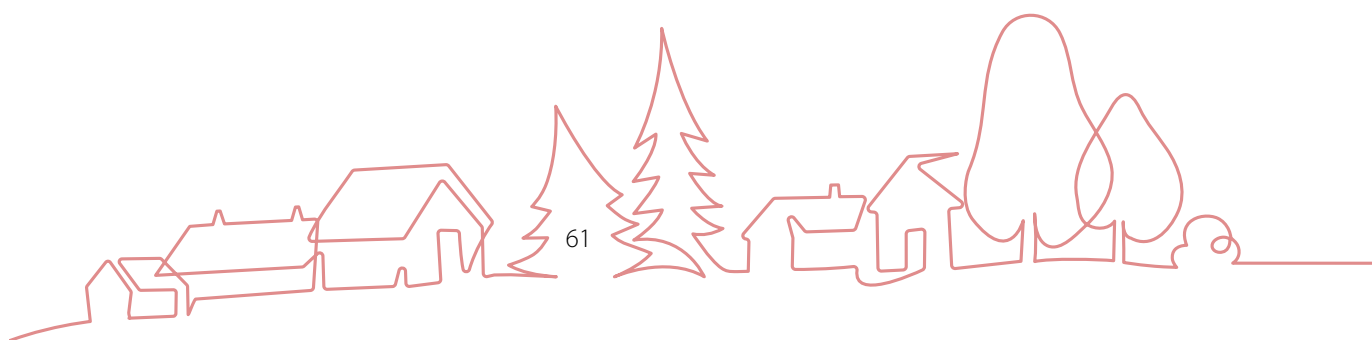
Hällby räknades tidigare som kanalens centrum och där låg kanalkontoret, kanalbolagets verkstäder och docka. Väster om kanalen, på Hällby gård, togs ett kanal-museum i bruk under 1960-talet. På samma gård ligger kanalbolagets före detta arkiv, en byggnad i sten från 1824.

På den västra sidan om kanalens norra del breder en låglänt odlingslätt ut sig, vilken innan sjösänkningen på 1880-talet legat under vatten och bestått av våtmarker. Från kanalens tillblivelse på 1620-talet fram till sekelskiftet 1900 har kulturlandskapet genomgått flera stora förändringar och blivit en mer utpräglad jordbruksbygd. Däremot har relativt få förändringar skett mellan sekelskiftet 1900 fram till idag. De största förändringarna handlar om torp och gårdars användning. Från att ha varit en utpräglad jordbruksbygd med flera mindre torp brukas den mesta odlingsarealen av Stora Wallby. Flera av torpen har omvandlats till fritids- eller åretruntboende.

Beskrivning

Landskapet kring kanalens norra del utgörs i väster av en större odlingslätt, medan övriga delar dominerar av skogsklädda områden. Hjälmare kanal är totalt tretton kilometer lång, varav åtta och en halv kilometer är konstgjord. Leden rymmer nio slussar.

Kanalen har satt sin prägel på bebyggelsen längs sin sträckning. Således finns varvsbyggnader vid dockan, slussvaktarbostäder samt vaktkurer vid flera av slussarna. Bebyggelsen kring kanalen omfattar även bondgårdar, torp, större lantbruk och industrier. Krogar, gästgiverier och dylikt tillkom även. Bebyggelsen speglar väl de olika arkitektoniska och byggnadstekniska epokerna från 1800-talets början till 1900-talets mitt. Bebyggelsemiljön är på många ställen runt kanalen välbevarad.

Värdebeskrivning

Hjälmare kanal är den äldsta kanalen i Sverige och dess historia startar vid 1600-talets början. Tack vare att kanalen byggdes om och moderniserades på 1800-talet fick man en kanal som fungerade och som fortfarande används idag för fritidsbåtar och turisttrafik. Kanalen har haft en viktig roll för det svenska näringslivet och för Sveriges export av järn till utlandet.

Bebyggelsen kring Hjälmare kanal speglar väl de olika arkitektoniska och byggnadstekniska epokerna från 1800-talets början till 1900-talets mitt. Bebyggelsen omfattar flera typer av bebyggelse så som kvarn, massafabrik, varv, bondgårdar, torp, större lantbruk och industrier. Bebyggelsemiljön är på många ställen välbevarad vilket gör den kulturhistoriskt intressant. I varvsmiljön kring dockan finns dessutom exempel på en tidig industrimiljö i trakten. Byggnaderna härstammar från första hälften av 1800-talet då svensk industri främst bestod av järnindustrin.

Hjälmare kanal har idag förlorat delar av den tekniska utrustning som tidigare fanns för kanalens funktion. Varvet är nedlagt och flera öppningsbara broar är utbytta. Dock finns de yttre strukturerna bevarade såsom varvsbyggnader, torrdocka och nya öppningsbara broar. Själva kanalen är ett stycke teknikhistoria i sig. Från den äldsta kanalens anläggande i Hyndevadsån till den äldre kanalens sträckning genom låglänt odlingsmark till dagens kanalsträckning vid bergssidan passerar man olika faser i kanalbyggandets historia. För forskning i teknikhistoria och tekniköverföring är detta mycket värdefullt.

Hjälmare kanal används idag som turistmål och rekreationsmål och den utgör även sommartid den enda länken mellan Hjälmarens och Mälarens.

Till kanalen är många personer knutna, både okända och kända. Till en början var det dåvarande kungen Gustav II Adolf som verkade för kanalens tillblivelse. Johan Edström konstruerade dockan och fungerade som tillsynsman vid kanalen och Baltzar von Platen var verksam vid ombyggandet av kanalen på 1800-talets början.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Byggnader med koppling till kanalverksamheten bevaras. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna odlingslandskapet i delar av området har stor betydelse för miljön och vårdas och värnas.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader vid Hjälmare kanal

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Vallbytorp troligen uppförd under andra halvan av 1800-talet. Byggnaden har rödfärgad locklistpanel, vitmålade snickerier och ett tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgim-300.

■ Bostadshus i Säby med gulmålad locklistpanel och frontespis. Byggnaden är uppförd 1836 och påbyggd under 1900-talet. Foto: Vlm-abgim-366.

■ Bostadshus i Vallby med faluröd träpanel och vitmålade snickerier. Byggnaden är uppförd omkring 1900. Foto: Vlm-abgim-325.

■ Bostadshus i Säby med faluröd panel och tegeltäckt sadeltak. Byggnaden är uppförd kring mitten av 1800-talet. Foto: Vlm-abgls-429.

■ Hjälmare kanalbolagets arkivbyggnad i vit puts, uppförd 1824 vid Hällby gård. Foto: Vlm-abgls-464.

■ Timrad rödfärgad ladugård och loge med tegeltäckt sadeltak i Säby. Foto: Vlm-abgim-371.

■ Vaktkur med gulmålad träpanel vid en av Hjälmare kanals slussar. Vaktkuren är troligen från senare delen av 1800-talet och är en av två bevarade. Foto: Vlm-abgls-423.

■ Slussvaktarbostad i mitten av området med gul slätputsad fasad och fönster med dekorativ småspröjs. Foto: Vlm-abgim-303.

Hällby kraftverk med gul slätputs och flackt sadeltak. Foto: Vlm-abgls-433.

Hällby kvarn, uppförd i två våningar. År 1910 uppfördes Kvarnfallets kraftverk som är sammanbyggd med kvarnen. Såg och kvarn har funnits på plats sedan 1600-talet. Foto: Vlm-abgls-439.

Bostadshuset vid Hällby gård har gulmålad locklistpanel, tegeltäckt sadeltak och frontespis. Byggnaden är uppförd under första delen av 1800-talet. Foto: Vlm-abgls-468.

Kanalmuseum vid Hällby gård. Byggnaden har gulmålad träpanel och gråmålade snickerier. Foto: Vlm-abgls-484.

Torp av enkelstugetyp i närheten av Hällby gård. Torpet har rödfärgad locklistpanel, vitmålade snickerier och enkupigt tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgls-495.

Rödfärgad timrad ekonomibygnad bland torpbebyggelsen i närheten av Hällby gård. Grunden är av natursten och dörrar svartmålade. Foto: Vlm-abgls-496.

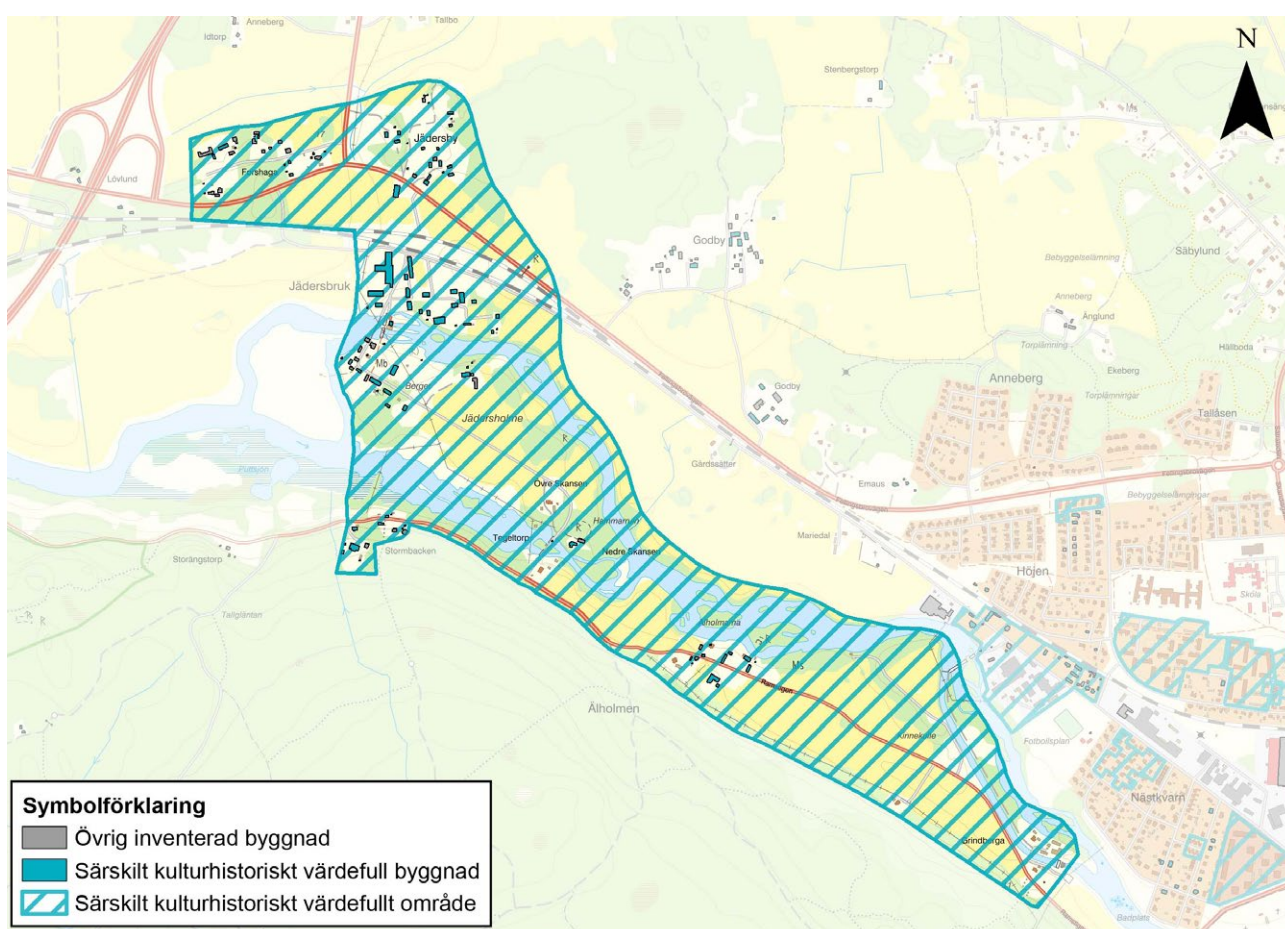
■ Ståtlig mangårdsbyggnaden vid Johannesberg med rödfärgad träpanel och tegeltäckt sadeltak. Byggnaden är uppförd omkring 1800. Foto: Vlm-abgls-602.

■ Grönmålat lusthus med rödmålade småspröjsade fönster och tälttak av papp vid Johannesberg. Foto: Vlm-abgls-607.

7.2 Jädersbruk och Älholmen

Jädersbruk och Älholmen ligger strax väster om Arboga tätort. Under mitten av 1500-talet startades Arboga fabriks, även kallat Jädersbruk, på Jäders holme med tillverkning av vapen.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Jädersbruk och Älholmen.

Historik

Jädersbruk

Första gången Jädersbruk omnämns i skrift är 1359 när fru Ramfrid Bengtsson gav bort Jäders kvarn till Julita kloster för att få ingå i deras klosterorden. Under reformationen på 1500-talet drog Gustav Vasa in en stor del av klosterväsendets egendom. Ett av dessa områden var Jäders holmar som hade tillhört Julita kloster i Sörmland.

Gustav Vasa hade intentioner att göra Sverige oberoende från vapenimport och utveckla den militära organisationen. Arboga faktori, även kallat Jädersbruk, grundades därför 1551 och blev Sveriges första industriella vapentillverkare. Verksamheten kom snabbt igång med hjälp av yrkesmän från Tyskland. Faktor vid den tiden var en fogde från Arboga vid namn Niels Tuleson.

Platsen för anläggandet av faktoriet var gynnsamt tack vare Arbogaån som gav vattenkraft till vattenhjul som drev hamrarna i smedjorna. De stora skogarna runt Jäders holmar gav ved och kol till härdarna i smedjorna, vilket levererades av närboende bönder. Dessutom lämpade sig platsen bra med dess närhet till Arboga stad och gruvorna i Bergslagen. Tackjärnet kom huvudsakligen från Hammarforsbruk eller Stensta i norra Fellingsbro.

I smedjorna tillverkades bland annat klingor, hillebarder och harnesk. Vapnen var avsedda för kronan och verksamheten bekostades även av kronan. Under den första delen av 1600-talet flyttades viss tillverkning till Finspongs Jernbruk & Kanongjuteri. En rationalisering av bruket genomfördes i mitten av 1600-talet under den dåvarande faktorn med privilegium Hans Kruusbart. Flera smedjor byggdes och brukssamhället delades in i tomter vid en bruksgata. Kruusbart fick ekonomiska problem, troligen på grund av omläggningen i tillverkningen, och började istället tillverka artiklar av civil karaktär. Bruket var då självförsörjande men 1663 var all vapentillverkning förflyttad och bruket återgick till kronan. År 1671 fick bruket en ny arrendator som var Kruusbarts måg, Peter Schaej och från detta år stannade bruket i samma släkt i tio generationer.

År 1670 anlades ett pappersbruk på den sydvästra delen av Jäders holme. Det var holländaren Johan von Vlacken som grundade verksamheten som skulle pågå i cirka 50 års tid. År 1757 köpte W Neuman bruket av kronan. Neuman anlade broar både norr och söder om Jäders holme. Under hans tid uppfördes även ett kalkbränneri på holmens östra sida. På 1750-talet fanns 12 smedjor med större och mindre kniphamrar vid åns forsar. Här låg även en mjölkvarn och en såg.

Redan på 1670-talet förekom skolundervisning i Jäder. Vid ett möte på Jädersbruk 1750 bestämde faktor Neuman med smeder och hantverkare att man tillsammans skulle stå för undervisningens utgifter.

1800-talet innebar en högkonjunktur för bruket, vilket visar sig i ett stort antal uppförda byggnader under perioden. År 1812 köptes Älholmens järnbruk in, bland annat för de stora skogsarealerna som hörde till bruket. Jädersbruks herrgårds befintliga huvudbyggnad uppfördes 1885. På platsen låg under tidigt 1600-tal en gård med okänt antal byggnader. År 1675 uppförde Wilhelm Schaeij här en herrgård i karolinsk stil som bara några år senare brann ned, men återuppfördes. Byggnaden revs 1883. Mot slutet av 1800-talet minskade bruksrörelsens betydelse och i början av 1900-talet lades smidet ned och smedjorna på holmens södra sida revs. Omkring 1925 lades järnbrukets verksamhet definitivt ned. Två kraftstationer uppfördes 1914 respektive 1946, och på platsen drevs ett sågverk fram till 1960-talet.

År 2011 genomfördes stora restaureringsåtgärder gällande en kollada på Jädersbruk. Stora delar av konstruktionen byttes eller renoverades.

■ Jädersbruks herrgård. Den ståtliga herrgårdsbyggnaden från 1885 med en stor gårdsplan, trädgårdsanläggning med växthus och ett flertal av herrgårdens ekonomibygnader. Foto: Hans Spritt, 2016.

Älholmen

På 1400-talet ägdes Älholmen av riksrådet Gregor Christersson Leijonhufvud. Huvudbyggnaden utgjordes av ett stenhus som låg på intilliggande Slottsholmen. Senare kom gården genom arv att ägas av ätterna Sture, Bielke, Oxenstjärna och von Scheiding och sedan genom köp bland annat av släkterna von Unge, Treutiger och Mannerstråle.

Bruket, som numera är nedlagt, hette Aliholms stångjärnshammare eller Garpströms bruk. Det är okänt när bruket anlades, men hammaren omnämns i skrift 1481. Den låg vid södra åfåran, ungefär vid gården Nedre Skansen. Förutom järnhanteringen drevs här på 1600- och 1700-talen ett pappersbruk som sköttes med hjälp av holländsk sakkunskap. Även en filtstamp och ett tegelbruk hörde till anläggningen. Pappersbruket lades ner 1715. Sydost om Älholmen byggdes 1915 en kanal som ledde vattnet till ett kraftverk.

Den ursprungliga huvudbyggnaden på holmen brann ned 1544. Efter en ny brand på 1600-talet flyttades gården till nuvarande plats. Även den gården har brunnit och den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes 1789, förmodligen av major Treutiger. Byggnaden i timmer har gulreveterade fasader med pilastrar i vit puts. Det betonade mittpartiet har frontespis och entré i rokokostil. Öster om huvudbyggnaden ligger en rödfärgad timrad flygelbyggnad, kallad Tuppen hov, som troligen är från 1600-talet. Väster om huvudbyggnaden ligger ännu en rödfärgad timrad byggnad troligen uppförd under 1800-talet.

På gården finns flera äldre träd bevarade, bland annat i den engelska parken som ligger i anslutningen till herrgården och Arbogaån. Herrgårdsparken anlades cirka 1820 av brukspatron M. C. Mannerstråle som en engelsk inspirationspark. Ädellövträd som bok, lind, silverpil, apeträd och tysklönn, samt trädgårdsväxterna benved och parkolvon finns här bevarade.

Beskrivning

Byggnader i området ligger i grupper omgivna av öppna odlingslandskap och partier av skog. Jädersbruk och Älholmen ligger intill Arbogaån. Partiet utmed åns sydsida utgörs av ett omväxlande landskap med åkrar, hagmarker och lövvegetation. En äldre väg går genom landskapet.

I området finns en välbevarad bebyggelse i huvudsak från 1800-talets andra hälft, kopplad till den stora verksamhet som funnits på bruken. Huvuddelen av byggnaderna utgörs av reveterade träbyggnader medan vissa byggnader har fasader av faluröd stående träpanel eller falurödfärgat timmer. Byggnaderna i området har haft olika ursprungliga funktioner så som bostadshus vid herrgård, torp, stall, arbetarbostad, verkstad, kraftverk, ladugård och magasin. Vissa av byggnaderna inom Jädersbruk har placerats utmed en bruksgata.

I skogen söder om Jäders holme finns torp och torplämningar som ursprungligen varit bebodda av arbetare på bruket.

Värdebeskrivning

Jädersbruk är ett av de tidigaste exemplen på industriell vapentillverkning i Sverige och dess historia startar under 1500-talets mitt. Bruket har haft en viktig roll för det svenska näringslivet och gjorde Sverige oberoende av vapenimport. Brukets verksamhet har även bidragit till Arboga stads fortlevnad och utveckling.

I bruksbebyggelsen går att skönja tekniska utvecklingsfaser i fornlämningar, smedja, jordbruksbyggnader och kraftstationer. Vissa byggnader har även interiörer med bevarade maskiner från tidigt 1900-tal.

Miljöerna runt bruken i bebyggelseområdet är väl bevarade och har ett miljöskapande värde. Här finns en helhet där flera historiska perioder finns representerade. Landskapets omväxlande åkrar, hagmarker och lövvegetation som omger de relativt glest placerade byggnadsgrupperna är av stor betydelse, liksom Arboga ån som går genom området.

Älholmen och Jädersbruks herrgårdar har tydliga spår av strömningar inom arkitektur från det sena 1700-talet och 1800-talet. Vissa av Jädersbruks byggnader är placerade utmed bruksgatan som anlades vid mitten av 1600-talet. Rester av tidig bebyggelse finns kvar, så som flygelbyggnad och parstuga. Väl bevarade byggnader berättar genom volym, material och utformning om deras ursprungliga funktion och kan ge en förståelse av hur en bruksmiljö fungerade.

Bebyggelsen kring bruken omfattar flera typer av bebyggelse förutom industrier, såsom bondgårdar, torp och större lantbruk, vilket är en viktig del för förståelsen av hela sammanhanget.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markgrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Bruksområdet bör ses som en känslig kulturmiljö som inte tillåter några större förändringar. Eventuella små förändringar eller tillägg anpassas till befintlig bebyggelsemiljö.
- > Det öppna landskapet har stor betydelse för miljön och vårdas och värnas.
- > Vägnätets struktur bevaras. Bruksgatan vid Jädersbruk har särskild betydelse samt gatusträckningen som leder från herrgårdsallén till Jäders holme.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader vid Jädersbruk och Älholmen

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Huvudbyggnaden vid Jädersbruks herrgård har ljusputsade fasader och spiror på taket. Stilen kan kallas italiensk villastil. Foto: Vlm-abgfe-365.

■ Flygelbyggnad till Jädersbruks herrgård. Byggnaden är troligen uppförd i slutet av 1600-talet och har spritputsade fasader och brutet tegeltak. Foto: Vlm-abgfe-360.

■ Lusthus med grönmålade småspröjsade fönster och plåttäckt tälttak vid Jädersbruk. Foto: Vlm-abgfe-361.

■ Vagnslider med fasader av gulmålad träpanel uppfört omkring 1900.
Foto: Vlm-abgfe-359.

■ Växthus vid Jädersburks herrgård, uppfört omkring 1890.
Foto: Vlm-abgfe-364.

■ Stallbyggnad vid Jädersbrukets herrgård i gulvit revetering, uppförd omkring 1900. Foto: Vlm-abgfe-357.

■ Smedja/maskinhall i ljus puts, uppförd 1921. Foto: Vlm-abgfe-348.

■ Magasin med fasader av gulmålad träpanel uppförd 1800-1850.
Foto: Vlm-abgfe-352.

■ De två kraftstationerna vid Jädersbruk är uppförda 1914 och 1946.
Foto: Vlm-abgfe-397.

■ Kraftstationen från 1914 vid Jädersbruk uppförd i rött tegel med ljusputsade fönsteromfattningar, listverk och pilastrar. Foto: Vlm-abgfe-373.

■ Vedbod/kollada uppförd i timmer/stolpkonstruktion omkring 1800. Foto: Vlm-abgfe-334.

■ År 2011 genomfördes stora restaureringsåtgärder för att bevara vedboden/kolladan. Här med renoverad konstruktion och nylagt tak. Foto: Vlm-kmvfe-1105.

■ Parstuga vid Jädersbruk med faluröd locklistpanel, gråmålade knutar och tegeltäckt sadeltak. Byggnaden är uppförd på 1700-talet. Foto: Vlm-abgfe-386

■ Arbetarbostaden Slottet vid Jädersbruk är uppförd omkring 1800. Byggnaden har rödfärgad locklistpanel och brutet tegeltäckt tak. Foto: Vlm-abgfe-389.

■ Verkstaden vid Jädersbruk med ljusputsade fasader. Används idag som museum. Foto: Vlm-abgfe-376.

■ Bostadshus med ljus puts, troligen uppförd under andra halvan av 1800-talet. Foto: Vlm-abgfe-378.

■ Bostadshus med ljusputsade fasader och dekorativt utformad veranda med snickarglädje i närheten av Jädersbruk. Foto: Vlm-abgfe-368.

■ Välbevarat missionshus med ljus puts, grönmålade dekorativt småspröjsade fönster och tegeltäckt sadeltak. Uppfört omkring 1890. Foto: Vlm-abgfe-381.

■ Bostadshus från 1866 med ljus spritputs. Huset har tidigare tillhört Uppsala Akademi. Foto: Vlm-abgfe-214.

■ Välbevarat torp med uthuslänga strax utanför det särskilt kulturhistoriskt värdefulla området. Byggnaderna har faluröd locklistpanel och tegeltäckta sadeltak. Foto: Vlm-abgfe-136 och Vlm-abgfe-135.

■ Bostadshus med vit slätputs och en torn del. Uppfört i Jädersby 1884. Foto: Vlm-abgfe-200.

■ Bostadshus med ljus spritputs i Jädersby, uppfört 1890-1900. Foto: Vlm-abgfe-198.

■ Loftbod i rödfärgat timmer, troligen uppförd i början av 1800-talet. Foto: Vlm-abgfe-191.

■ Huvudbyggnaden vid Älholmens herrgård har gulputsade fasader, frontespis och vitmålade småspröjsade fönster. Byggnaden är uppförd 1786. Till herrgården hör en park. Foto: Vlm-abgfe-454.

■ Stor ekonomibygnad med smöspröjsade fönster, vid Älholmen. Foto: Vlm-abgfe-448.

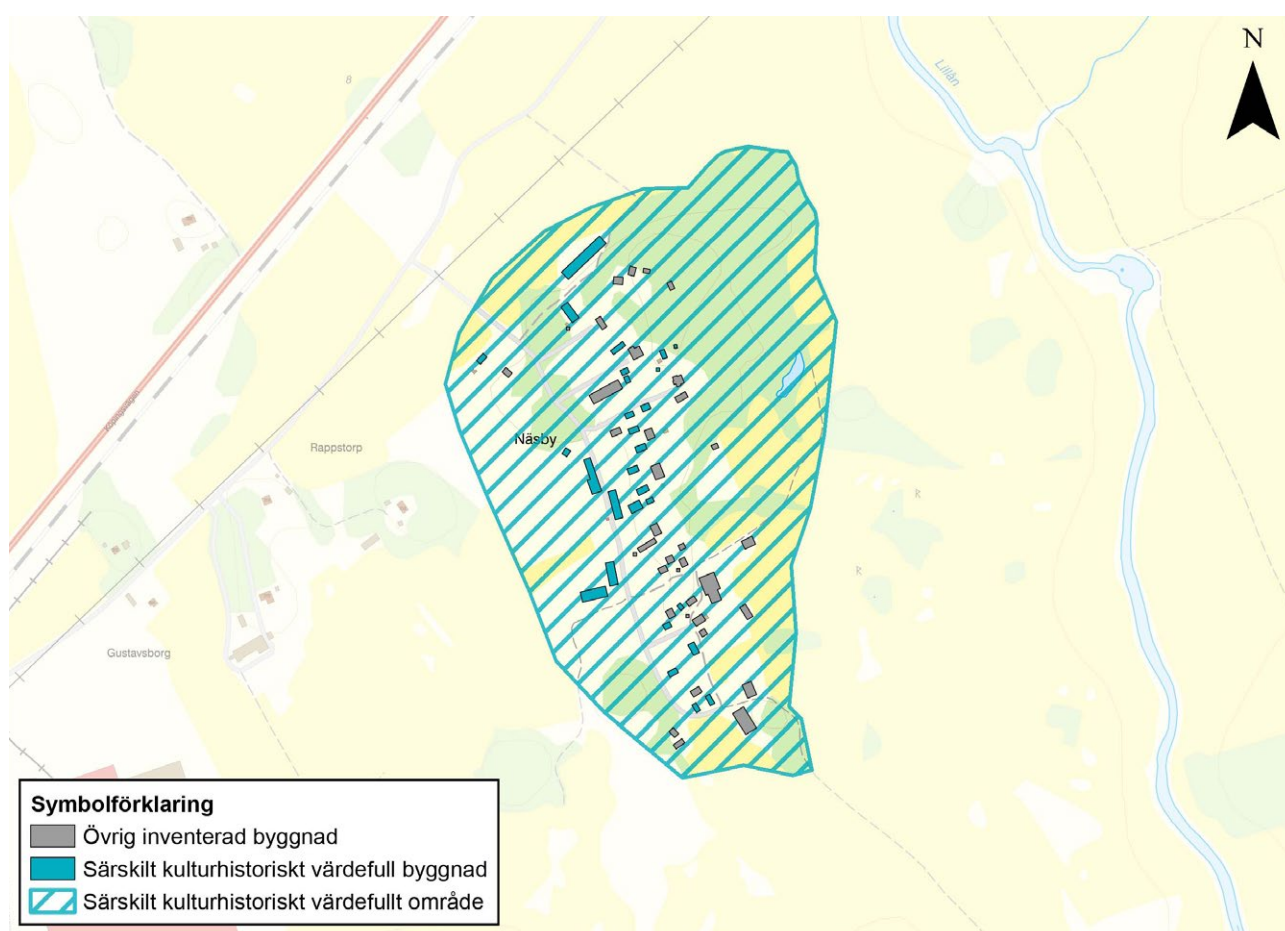
■ Flygelbyggnaden Tuppenhof vid Älholmen är uppförd i falurödfärgat timmer, troligen under 1600-talet.
Foto: Vlm-abgfe-450.

■ Ekonomibyggnad i falurött timmer och svartmålade dörrar vid Älholmen. Troligen uppförd under 1800-talet
Foto: Vlm-abgfe-459.

7.3 Näsby

Näsby är belägen på slätten mellan järnvägen och Arbogaån i Arboga kommuns östra del. Bebyggelsen i byn har en påtaglig radbykaraktär och byggnaderna är huvudsakligen uppförda från omkring 1840 och fram till sekelskiftet 1900.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Näsby.

Historik

Enligt uppgifter från 1700-talet ska det på Näsby's gårde ha funnits åtskilliga högar som utgjort ett gravfält. Dessa användes då som grustag. Idag finns två fornlämningar som eventuellt kan vara rester av detta gravfält med dateringen bronsålder eller järnålder. Den tidigaste kartan över Näsby är en geometrisk avritning från 1652 då fem gårdar fanns i byn. Byn hörde vid den tiden till Dingtuna socken.

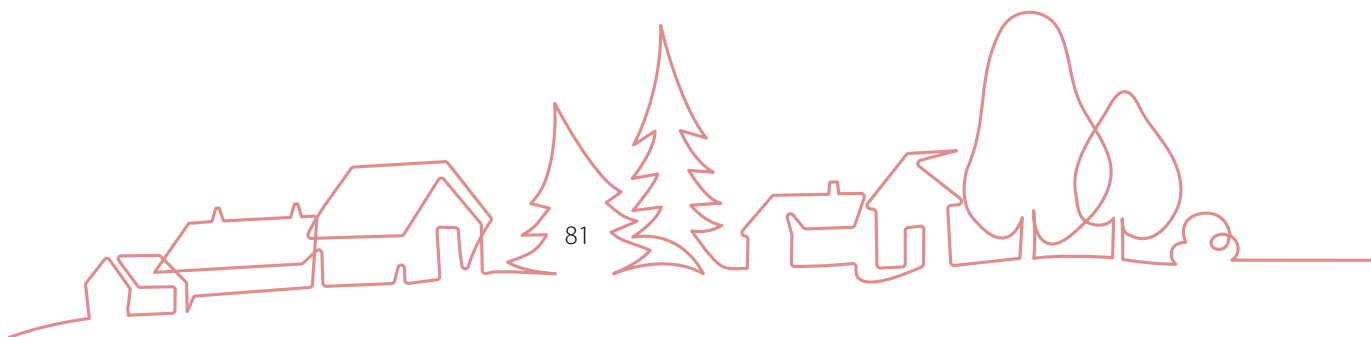
År 1757–1758 genomfördes storskifte i Näsby som även då hade fem gårdar; Gamla Cappellans Boställe, Lilla Skattegården, Stora Skattegården, Akademie hemmanet och Skatte Rusthållet. Gårdarna var placerade i två rader. I det gamla Cappellans Bostället hade Dingtuna sockens komminister bott från 1692 men 1756 bestämdes att kyrkans komminister istället skulle bo intill kyrkan i Dingtuna. Runt omkring byn låg ett antal mindre bostadsenheter; backstugor, ryttartorp och soldattorp.

År 1806 genomfördes åter storskifte i byn. På tillhörande karta finns nio bostadshus utritade på rad, som liknar den bystruktur som finns idag. Mellan 1839–1841 genomfördes laga skifte i Näsby som då hade tjugo markägare. Gårdarna låg tätt och på rad inom långsmala tomter. Flertalet av gårdarnas byggnader bildade rektangulära formationer, dock var vissa byggnader var oregelbundet placerade.

Beskrivning

Den relativt stora byn Näsby är belägen på slätten mellan järnvägen och Arbogaån och har en påtaglig radbykaraktär. Gårdarna ligger på rektangulära tomter, där fågården i några fall skiljs från mangården genom vägen. Byggnaderna i byn är huvudsakligen uppförda omkring 1840 och fram till sekelskiftet 1900. På flertalet av gårdarna är bebyggelsen strukturerad med mangårdsbyggnad flankerad av flygelbyggnader som utgörs av gårdsmagasin, drängstuga eller stall. Äldre ekonomibygnader och bodar skapar ett myller av byggnader. Stora ädellövträd skuggar gårdsplanerna och bidrar till den ålderdomliga karaktären.

Under senare delen av 1900-talet och framåt har bebyggelsen genomgått en del förändringar, såsom tillbyggnader och ombyggnader.

■ Gårdsmiljö i norra Näsby som fick stå kvar efter laga skiftet 1839-1841. Huvudbyggnaden flankeras av flygelbyggnaderna drängstuga, magasin och lider vid en grusad gårdsplan med äldre lövträd.
Foto: Vlm-abgls-1329.

Värdebeskrivning

Näsby är en av flera byar i Arboga kommun som trots skiftesreformer har kvar den gamla slutenheten. Byns agrart präglade bebyggelse bildar en väl sammanhållen miljö som ramar in av äldre ädellövträd. Viktigt för bykaraktern är dess struktur med en mångfald av byggnader med olika ursprungliga funktioner som på ett pedagogiskt sätt berättar om gårdars historiska verksamhet och hur en bondgård kunde se ut innan jordbrukets rationella stordrift slog igenom.

Bebyggelsemiljön har kvar karaktären av en radby där flera mangårdsbyggnader ligger tätt och på rad inom långsmala tomter. Inom miljön finns även ett flertal exempel med gårdsstrukturen mangårdsbyggnad som flankeras av två flygelbyggnader, som från början var drängstuga, magasin eller stall.

Även om flera byggnader i byn har förändrats finns en sammanhållen karaktär genom byggnader med bevarad placering, byggnadsvolym, traditionella material och utformning. Därigenom kan kunskap fås om äldre hantverksmetoder och bebyggelsens tillkomsttid.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Näsbyns karaktär som en radby, bland annat med rektangulära tomter, är viktigt att bevara, liksom gårdars placering med mangård som flankeras av två flygelbyggnader. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet i Näsby värnas. Byns stora lövträd är viktiga för upplevelsen av miljön och värnas.
- > Vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Näsby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Magasin och drängstuga, troligen från 1850, med faluröda träfasader och enkupigt tegeltäckt sadeltak.
Foto: Vlm-abgls-1325.

■ Gårdsmagasin förekommer som flygelbyggnader på flera av gårdarna i Näsby. Magasinet i falurött timmer är uppförd omkring 1850. Foto: Vlm-abgls-1297.

■ Ett av byns äldre välbevarade bostadshus. Byggnaden har rödfärgad locklistpanel, vitmålade snickerier och ett tegeltäckt sadeltak. Entrépartiet tillkom i början av 1900-talet. Foto: Vlm-abgls-1269.

■ Drängstuga från 1850-talet med grund av natursten och fasader av rödfärgat timmer. Foto: Vlm-abgls-1307.

■ Faluröd ladugårdslänga i ett öppet odlingslandskap. Foto: Vlm-abgls-1337.

■ Längs byvägen ligger en timmrad faluröd loge från omkring 1850. Sadeltaket är täckt med plåt. Foto: Vlm-abgls-1311.

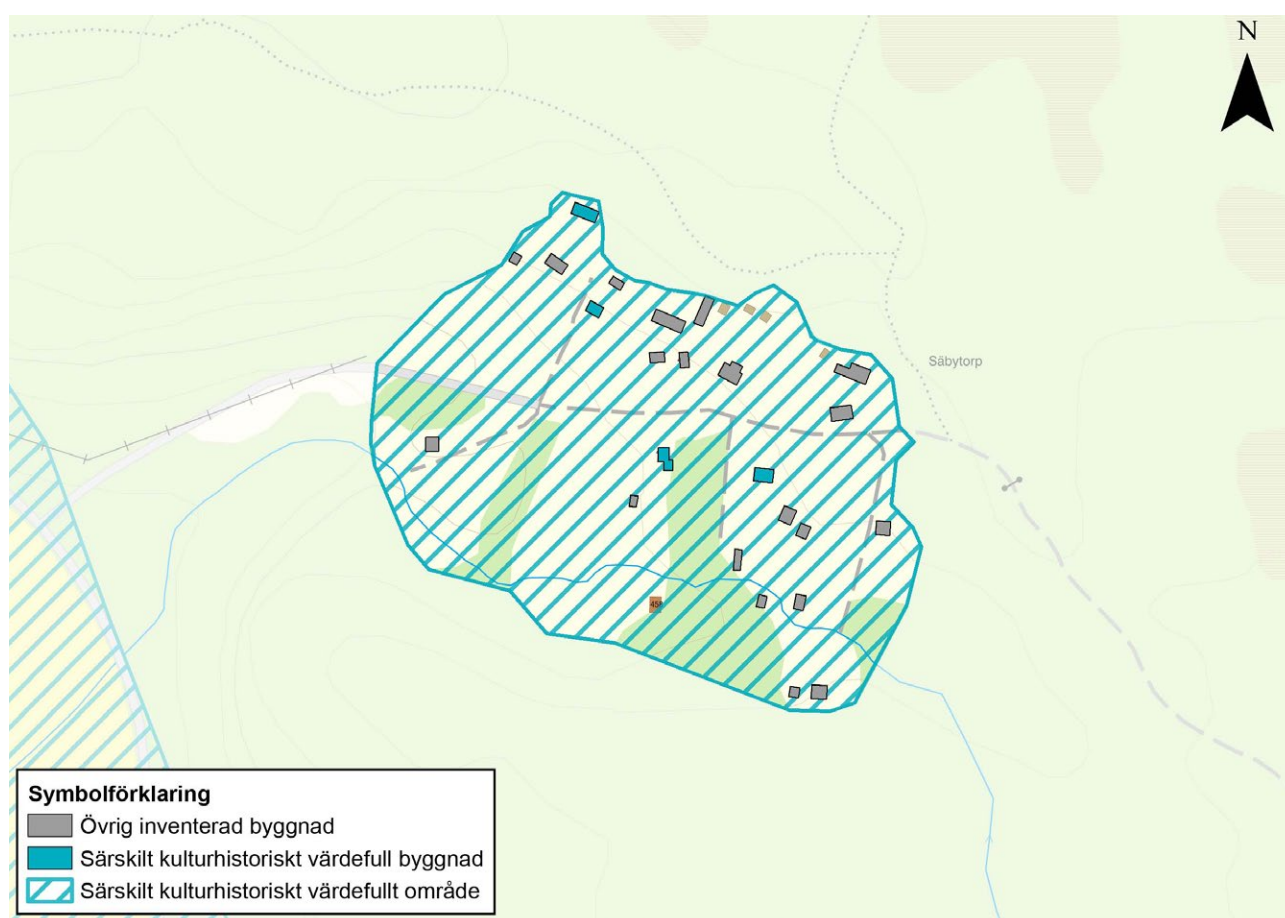
■ Jordkällare med äldre falurödfärgad träpanel där både topp- och rotända använts. Foto: Vlm-abgls-1276.

■ Flerfunktionell faluröd byggnad, troligen från slutet av 1800-talet. Byggnaden har uppskattningsvis inrymt snickar- och slöjdbod. Foto: Vlm-abgls-1334.

7.4 Säbytorp

Säbytorp ligger strax öster om Hjälmare kanal i Arboga kommuns östra del. Säbytorp består av ett tiotal torp som ursprungligen fungerade som soldatorp eller arbetarbostäder med egen täppa.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Säbytorp.

Historik

Säbytorp ligger strax utanför riksintresset för Hjälmare kanal. Den är dock en viktig del av kanalens historia och den sociala struktur som fanns runt omkring. Troligen började Säbytorp att bebyggas i början av 1800-talet, och det första bostället var ett soldattorp. Så småningom sökte sig flera personer hit, i huvudsak arbetare vid kanalbygget samt ett par hantverkare som fick nyttjanderätt till marken under begränsad tid, vanligtvis 40–50 år. Betalning för jorden var dagsverken. Senare beboddes vissa av torpen av personer som arbetade vid tvätterier eller handelsträdgård.

Beskrivning

Säbytorp ligger strax öster om Hjälmare kanal. Runt bebyggelsemiljön breder skog ut sig på kuperad mark.

Säbytorp består av ett tiotal torp som ursprungligen fungerade som arbetarbostäder med egen täppa. Tomterna är olika stora och har små bostadshus och uthus oregelbundet placerade inom dessa.

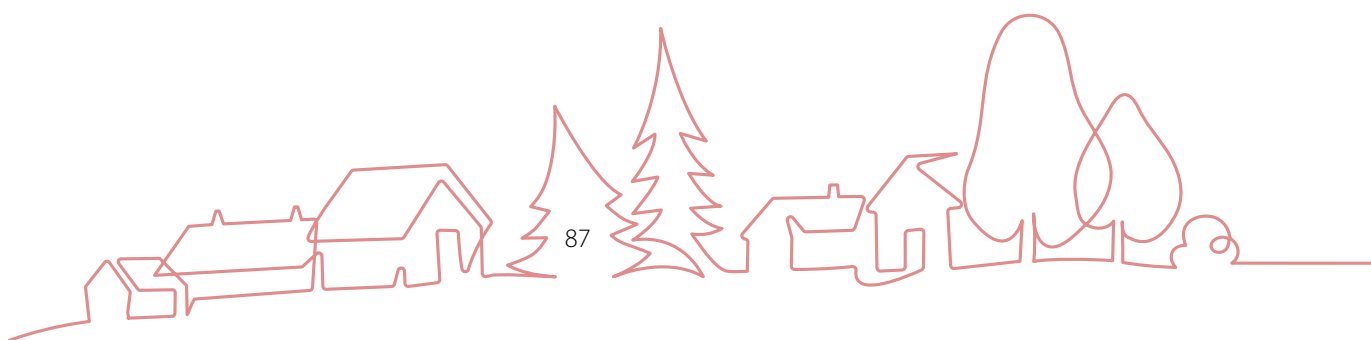
Husens exteriörer har genomgått relativt få förändringar. Vissa torp har byggts ut men ombyggnaderna har i regel gjorts hänsynsfullt och med känsla och respekt för byggnadernas karaktär. Byggnaderna används främst idag som fritidshus, medan ett par torp används som åretruntboende.

Värdebeskrivning

Torpmiljön bildar en sällsynt miljö som upplevs som en mindre by. Gårdsmiljöerna är bibehållna med uthusbyggnader bestående av mindre bodar och jordkällare. Bebyggelsen är omgiven av lövträd, äppelträd, syrener och stenmurar. Den samlade och småskaliga bebyggelsen är ett värdefullt inslag i landskapsbilden.

Torpen har uppförts som soldattorp eller arbetarbostäder till Hjälmare docka, och har senare varit bebodda av arbetare till tvätterier, handelsträdgård samt gods. Bebyggelsemiljön berättar därför om en tid då behovet av arbetskraft på landsbygden var stort, och speglar en social struktur innan statarsystemets och dagsverksformens avskaffande. Bebyggelsestrukturen, med flera torpstugor och uthus uppförda intill varandra, är sällsynt i Västmanlands län. Säbytorp är även en viktig del av Hjälmare kanals historia och den sociala struktur som fanns runt omkring.

Byggnaderna i miljön har uppförts mellan tidigt 1800-tal och 1900-talets första hälft. Flertalet byggnader har genomgått relativt få exteriöra förändringar och kan därför genom byggnadsvolym, utformning, placering och material berätta om äldre byggnadstraditioner, hantverksmetoder och boendemiljöer.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Den småskaliga bebyggelsen och flertalet ekonomibygnader värnas om. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Vägnätets struktur och byggnaders placering i förhållande till det bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bystrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Såbytorp

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Torp med faluröd locklistpanel uppfört på 1870-talet, idag fritidshus. På samma plats har det tidigare funnits ett grenadjärsboställe. Foto: Vlm-abgim-338.

■ Falurött torp med inglasad veranda, uppfört i början av 1900-talet. Foto: Vlm-abgim-356.

■ Ladugård från 1924 med faluröd panel och svartmålad dörr. Foto: Vlm-abgim-342.

Exempel på byggnader i det särskilt kulturhistoriskt värdefulla området Säbytorp

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Falurödfärgad timrad byggnad i skogsmark. Ombyggd till bostad. Foto: Vlm-abgim-330.

■ Timrad bod med skogsfond. Dörren är svartmålad. Foto: Vlm-abgim-331.

Faluröd uthuslänga med sadeltak täckt av tegel. Foto: Vlm-abgim-333.

Timrat falurött lider med tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgim-335.

Torp med faluröd locklistpanel och vita snickerier, troligen uppfört 1860–1870. Foto: Vlm-abgim-344.

Uthusbyggnad med faluröda fasader. Foto: Vlm-abgim-354.

Falurött torp med farstukvist uppfört i början av 1900-talet. Foto: Vlm-abgim-347.

Rödfärgat timrat uthus med ockrafärgad bräddörr. Foto: Vlm-abgim-357.

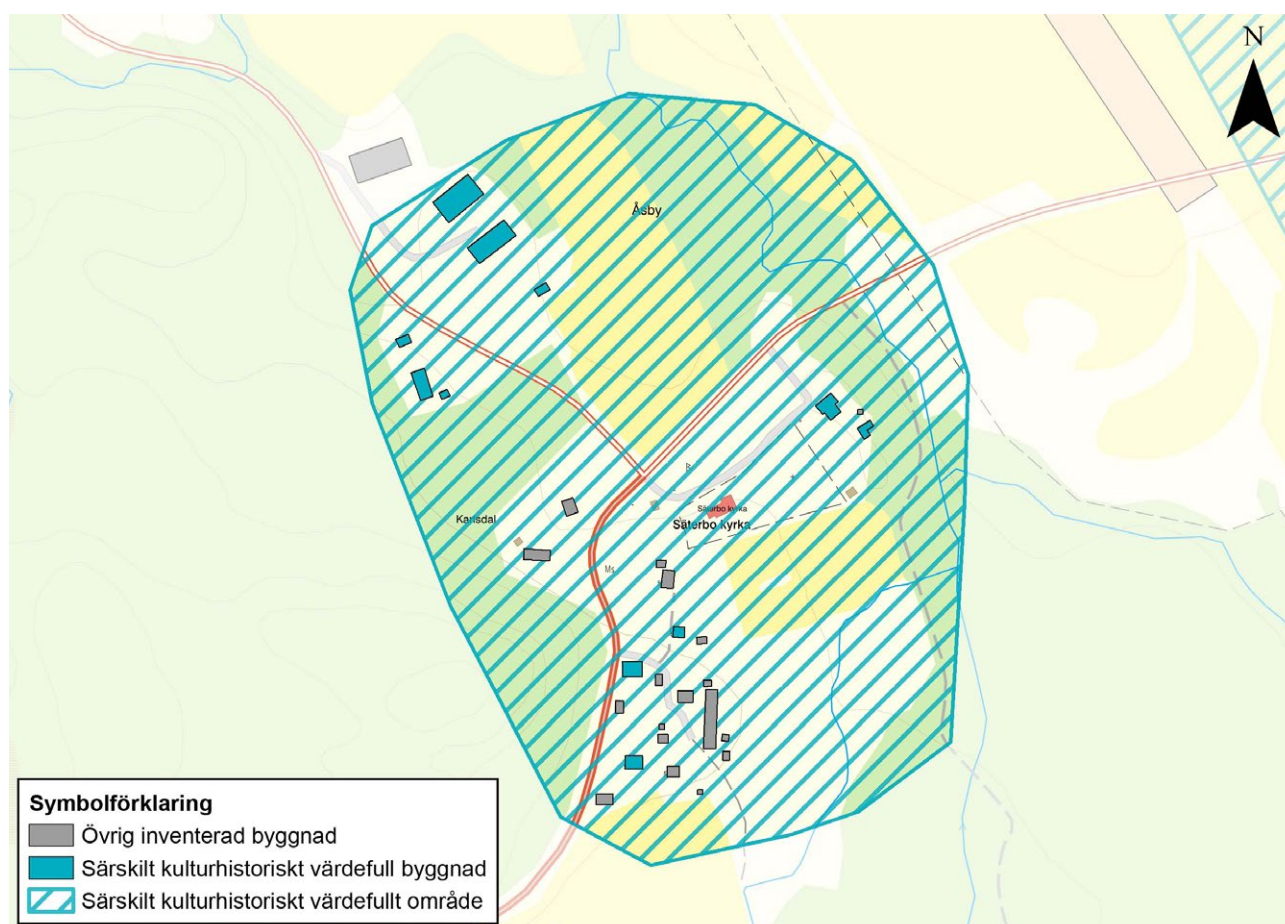
■ Faluröd uthusbyggnad med sadeltak täckt av tegel. Foto: Vlm-abgjm-341.

■ Bostadshus med faluröd locklistpanel och tegeltäckt sadeltak, troligen uppfört under andra hälften av 1800-talet. Foto: Vlm-abgjm-343.

7.5 Säterbo kyrkby

Säterbo kyrkby ligger i Arboga kommuns östra del. Byggnader är placerade längs den slingrande äldre landsvägen och har en sammanhållen karaktär med fasader av falurödfärgad träpanel med vita snickerier.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Säterbo kyrkby.

Historik

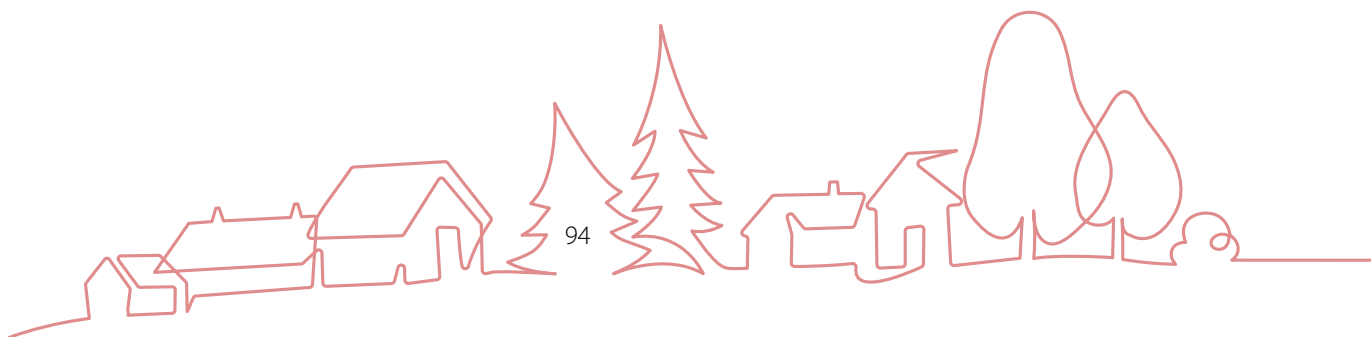
De äldsta delarna av Säterbo kyrka är daterade till 1100-talets slut. Kyrkan är enskeppig och uppförd i sten med vitputsade fasader. Kring kyrkan växte bybebyggelse fram och byggnader med officiell prägel, så som prästgård och skola. Prästgården i Säterbo uppfördes 1796–1797. De första åren användes bostaden även som sockenstuga. Från 1600-talet hade socknens präst bott bland annat på hospitalet som låg vid det nuvarande Marieborg, öster om Arboga. Hospitalet flyttades 1778 till Västerås.

Den första skolbyggnaden i Säterbo kyrkby uppfördes på 1850-talet. Det är en timrad byggnad i två våningar med falurödfärgad locklistpanel som ligger i synligt läge intill vägen. Ett annat skolhus uppfördes 1874 och ytterligare en skolbyggnad uppfördes 1911. Skolundervisningen i de sistnämnde byggnaderna pågick till 1959 respektive 1961.

Strax norr om kyrkbyn ligger en gård som heter Åsby. Gården har utgjort en jordbruksfastighet och dess ekonomibyggnader och huvudbyggnad visar på välstånd. Den rosareveterade huvudbyggnaden med ursprungligen fem skorstenar uppfördes 1735. Två flygelbyggnader uppfördes troligen vid samma tid som huvudbyggnaden eller något senare. Den ena flygelbyggnaden finns idag bevarad, men den andra har brunnit ned. År 1963 byggdes huvudbyggnaden om för att utgöra kursgård i Försvarets Fabriksverks regi.

Beskrivning

Säterbo ligger där äldre vägar möts och utgör en knutpunkt i landskapet, såväl historiskt som idag. Bebyggelsen kring kyrkan har en bevarad karaktär av en äldre kyrkby. Den gamla landsvägen slingrar sig genom bebyggelsen och har stor betydelse för miljön, och intill denna ligger byggnader som tidigare utgjort skola och komministerbostad. Därutöver finns flera bostadshus med ekonomibyggnader. Under årens lopp har dock flera hus moderniserats och några torp har byggts om. Merparten av byggnaderna i kyrkbyn har fasader av stående träpanel målade med röd slamfärg och snickerier som är vitmålade. Byggnaderna har i regel en och en halv eller två våningar och sadeltak täckt av tegel.

Värdebeskrivning

Säterbo kyrkby med bebyggelse längs den äldre slingrande landsvägen utgör ett viktigt miljöskapande inslag i landskapet. Bebyggelsemiljön har en sammanhållen karaktär med byggnader i huvudsak med fasader av falurödfärgad träpanel och vita snickerier. Bebyggelsemiljön är även betydelsefull ur ett samhällshistoriskt perspektiv och kan ge en förståelse av hur de olika funktionerna i en kyrkby under 1800-talet och framåt fungerade. Kyrkbyn har idag före detta prästgård, arrendatorsbostad, bostäder samt tre skolbyggnader bevarade. Ekonomibygnader är likaså viktiga för förståelsen av det sammanhang som bebyggelsemiljön härrör från. Byggnaders placering, proportioner och utformning är av vikt för dess avläsbarhet.

I kyrkbyn finns flera hus som i helhet och detaljer är välbevarade sedan byggnadstiden och ur dem kan olika byggnadstekniker utläsas.

Åsby gård utgör en väl bevarad gårdsmiljö med huvudbyggnad från 1735. Till bebyggelsemiljön hör en flygelbyggnad, sädesmagasin, bostadshus, bod och magasin. Bebyggelsemiljön kan genom byggnaders placering, proportioner, utformning och material berätta om en jordbrukande gård på 1700- och 1800-talen.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Vägnätets ålderdomliga slingriga struktur bevaras.
- > Kyrkans dominerande ställning i landskapet respekteras. Eventuell ny bebyggelse bör uppföras så att den inte stör utblickar mot kyrkan och bör anpassas gällande placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Säterbo kyrkby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

- Åsby gård, före detta jordbruk och nu hembygdsgård. Huvudbyggnaden med rosaputsade fasader och vitputsade pilastrar är uppförd 1735. Flygelbyggnaden är från samma tid eller något senare. Foto: Vlm-abgls-525.

- Arrendebostad i närheten av den tidigare prästgården. Byggnaden är från första halvan av 1800-talet och har naturstensgrund och falurödfärgad locklistpanel. Foto: Vlm-abgls-545.

Skolbyggnad med faluröd träpanel och vitmålade snickerier, uppförd 1911. Foto: Vlm-abgls-534.

Bostadshus från 1896 med falurödfärgad liggande träpanel och vitmålade snickerier. Foto: Vlm-abgls-563.

Skolhus med faluröd träpanel uppförd 1874. Skolundervisningen pågick fram till 1959. Foto: Vlm-abgls-551.

Vedbod och hemlighus med tätt placerade dörrar. Ligger vid skolhuset. Foto: Vlm-abgls-541.

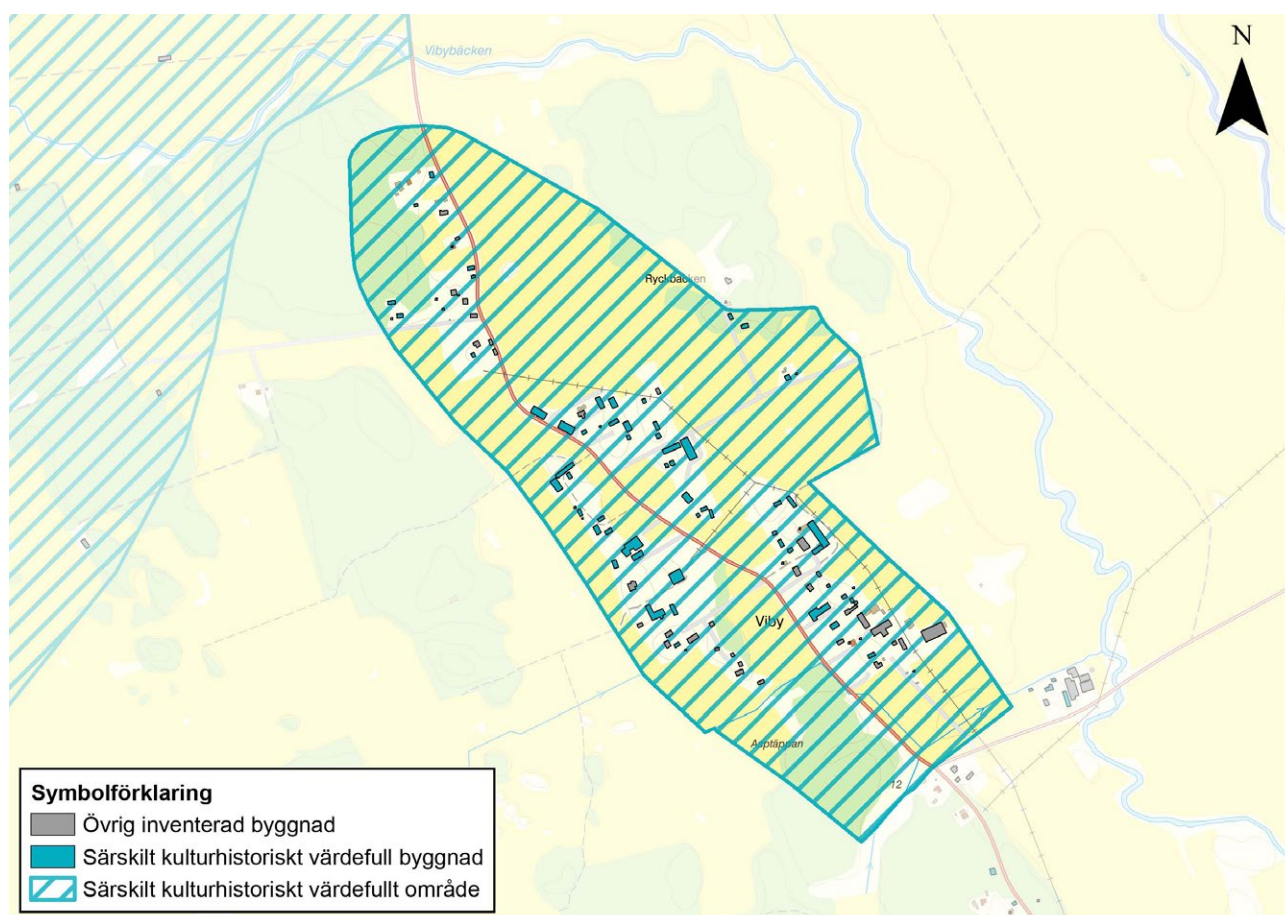
Faluröd timrad ekonomibyggnad med vitmålade småspröjsade fönster. Foto: Vlm-abgls-1059.

Sädesmagasin i falurött timmer, uppförd i mitten av 1800-talet. Foto: Vlm-abgls-529.

7.6 Viby

Viby är belägen på en svag förhöjning i ett öppet jordbrukslandskap i Arboga kommuns norra del. Viby har en för kommunen ovanlig bebyggelsestruktur med sina stora och påkostade gårdar. Välståndet kan delvis förklaras med att storbönderna historiskt gavs skattefrihet då man höll husarer, det vill säga ryttare.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Viby.

Historik

Flertalet av torpen i norra delen av området var tidigare så kallade husartorp och uppfördes under indelningsverkets tid. En husar var en lätt kavallerist, eller beridet truppslag. I Viby fanns åtta husartorp av totalt sexton i Arboga kommun. Storbönderna i Viby gavs skattefrihet mot att de upplät mark och utrustade husarer. Indelningsverket var gällande mellan 1682 till 1901.

År 1765–66 genomfördes storskifte i Viby. Då fanns tio hustomter på östra sidan om vägen. Tomterna låg tätt och på rad. År 1801 genomfördes åter storskifte i Viby. Tio hemman anges och cirka tjugo bostadshus går att se på tillhörande karta.

År 1849–50 genomfördes laga skifte i Viby. Inom de tio hemmanen kan cirka trettio bostadsenheter ses, varav åtta husartorp och två soldattorp. Bebyggelsen låg tätt och i huvudsak i rätvinkliga formationer.

Beskrivning

Viby är belägen på en svag förhöjning i ett öppet jordbrukslandskap. Mindre skogspartier och hagmarker förekommer i åkerlandskapet kring byn. Vägen som passerar genom byn kantas av en allé som tillsammans med gårdsplanernas resliga träd ger ett lummigt intryck. Byn består av flera något större och medelstora gårdar som är glest placerade på rektangulära tomter, relativt högt och på något avstånd från vägen. Gårdarna ligger på båda sidor om landsvägen med kortare, ofta allékantade uppfartsvägar från denna.

Avskilda från byn, på en mindre förhöjning i åkerlandskapet, i norra delen av området finns några torp med tillhörande mindre ekonomibyggnader och uthus.

Byggnaderna i Viby är till största delen uppförda i samband med laga skifte under 1800-talets andra hälft. Mangårdsbyggnaderna från denna tid består ofta av en och en halv våning med frontespis och är målade i ljusa oljefärger. De äldre boningshusen som finns i området utgörs vanligtvis av två våningar och är från 1800-talets början eller 1700-talet slut. Fasaderna är ofta panelade och rödfärgade. Flera av mangårdsbyggnaderna har renoverats under senare tid med till exempel tilläggsisolering, utbytt panel eller takmaterial.

Ekonomibyggnaderna är stora och påkostade och utgörs bland annat av stenladugårdar, lider, timrade magasin och logar. De ligger relativt rätvinkligt placerade kring mangårdarna. I byn förekommer flera vitputsade stenladugårdar, vilket är ovanligt i kommunen. Ekonomibyggnaderna har anpassats till modern jordbruksdrift och

används tillsammans med yngre komplementbyggnader. En del småskaliga ekonomibyggnader finns bevarade som representerar en äldre fas av gårdarnas byggnadsbestånd, till exempel finns en relativt lång och timrad loftbod på en av gårdarna.

Flertalet av torpen i norra delen av området var tidigare husartorp och uppfördes under indelningsverkets tid. Något av husartorpen är mycket välbevarat, i övrigt har de flesta genomgått en hel del exteriöra förändringar. Den småskaliga strukturen är dock fortfarande avläsbar. I området har en del förtätning gjorts under 1900-talets senare del.

■ Viby med faluröda byggnader och väg kantad av trädallé. Foto: Vlm-abgls-1452.

Värdebeskrivning

Viby har en för kommunen ovanlig bebyggelsestruktur med sina stora och påkostade gårdar. Välståndet kan delvis förklaras med att storbönderna gavs skattefrihet då man höll husarer, det vill säga ryttare. Bebyggelsemiljön är väl sammanhållen och flertalet byggnader ligger synliga eftersom vägen går genom byn. Alléer av ädellövträd kantar landsvägen genom byn och infartsvägarna till gårdarna. Bebyggelsemiljön är omgiven av ett aktivt brukat jordbrukslandskap.

Den från övriga bybebyggelsen avskilda torpmiljön är ett historiskt intressant inslag i landskapet. Husartorpen är spår från indelningsverkets tid. Husarerna gavs mark och utrustades av storbönderna i Viby. Torpen är förlagda på sämre brukbar mark på avstånd från byn, vilket visar på klasskillnader i byn.

I Viby finns flera gårdsmiljöer som har en bevarad struktur. Byggnaderna kan genom placering, proportioner, material och utformning berätta om hur större jordbruk fungerade på 1800-talet och framåt och om äldre byggnadstekniker och material. Flera gårdsmiljöer består av huvudbyggnad, ibland i en avvikande kulör och utformning mot övrig bebyggelse och flankerade av flygelbyggnader. Ett flertal ekonomibygnader med ursprungliga funktioner finns därutöver.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det storskaliga öppna landskapet med dess inslag av odlingsrösen och skogsdungar vårdas och värnas. Byns alléer är viktiga för upplevelsen av miljön och vårdas och bevaras.
- > Vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Byns torp ligger avskilda från den övriga bybebyggelsen, i anslutning till ett skogsparti. Området mellan torpbebyggelsen och övriga byn bör förbli öppet och obyggt för avläsbarheten. Många torp har redan byggts om. Därför bör de kvarvarande torpen med tillhörande ekonomibygnader värnas om.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas efter den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Viby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Ståtlig mangårdsbyggnad från 1854 i Viby med faluröd locklistpanel, tät och symmetrisk fönstersättning och en veranda med snickarglädje. Taket är belagt med enkupigt taktegel. Foto: Vlm-abgls-1436.

■ Faluröd timrad loge/lada från 1800-talets andra hälft. Foto: Vlm-abgls-1430.

■ Stenladugård från 1860-talet. I bruket mellan stenarna finns små bitar av slagg med hög järnhalt. Foto: Vlm-abgls-1428.

■ Mangårdsbyggnad flankerad av två flygelbyggnader. Byggnaden till vänster i bild är den tidigare mangårdsbyggnaden, uppförd omkring 1800. Den användes senare som drängstuga. Flygelbyggnaden till höger är stall och garage. Foto: Vlm-abgls-1443.

■ Magasin med dekorativt utformade fönsterfoder och vitmålade småspröjsade fönster. Foto: Vlm-abgls-1447.

■ Flera vitputsade stenalugårdar finns i Viby, vilket är relativt ovanligt i övriga delar i kommunen. Foto: Vlm-abgls-1355.

■ Vällbevarat torp i norra delen av Viby. Torpet är av enkelstugetyp och är ett av åtta husartorp som uppfördes i området under indelningsverkets tid. Foto: VIm-abgls-1423.

■ Mangårdsbyggnad uppförd 1871-1872 under ledning av byggmästare Söderlund. Byggnaden har ljusmålad träpanel, frontespis och brutet plåttäckt tak. Foto: VIm-abgls-1349.

■ Den äldre mangården med ljusmålad panel och veranda med snickarglädje är uppförd under 1700-talet. Foto: VIm-abgls-1350.

■ Smedja i natursten uppförd omkring 1850. Foto: Vlm-abgls-1365.

■ Falurött magasin med svartmålade snickerier från andra halvan av 1800-talet. Foto: Vlm-abgls-1363.

■ Källarbod i liggtimmer med inklädda knutar och hög stengrund. Foto: Vlm-abgfe-1503.

■ Ljusbålad mangårdsbyggnad med frontespis och dekorativ veranda med snickarglädje, troligen uppförd i slutet av 1800-talet. Foto: Vlm-abgls-1382.

■ Falurött bostadshus troligen uppförd omkring 1800. Byggnaden har en entré med överljusfönster och fasaden på baksidan är klädd med spån. Foto: Vlm-abgls-1387.

■ Falurött bostadshus troligen från början av 1800-talet. Bakom huset finns ett magasin uppförd under 1800-talets andra hälft samt en timrad bod. Foto: Vlm-abgls-1483.

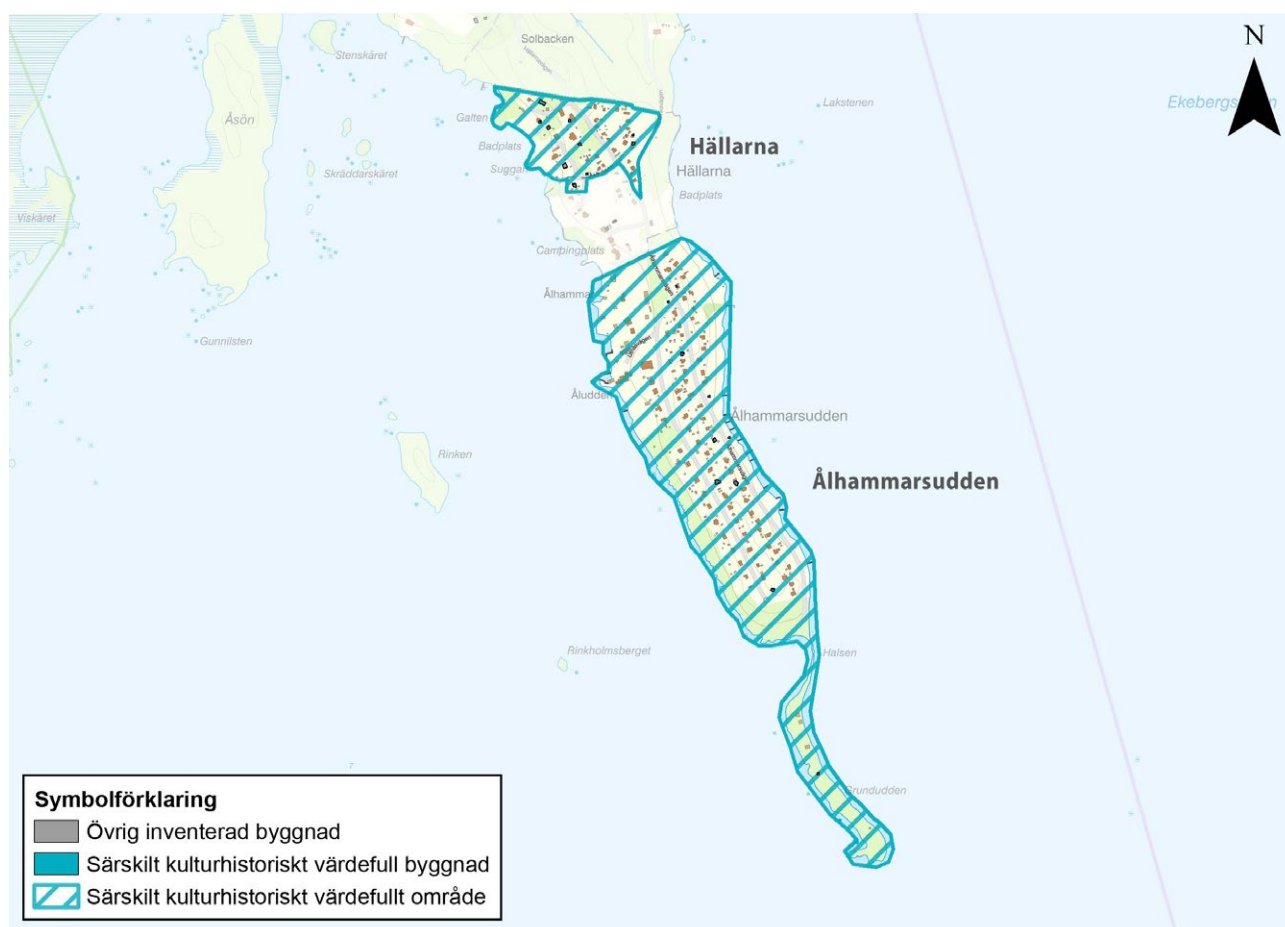
■ Loge med äldre faluröd träpanel och delar av enstensatt skullbro. Foto: Vlm-abgls-1488.

■ Falurödfärgad timrad loftbod i Hamre. Loftbodar är en byggnadskategori som är relativt sällsynt i södra Västmanland men finns bevarad i Hamre, Tofta, Jäder och Viby. Foto: Vlm-abgfe-1500.

7.7 Ålhammars och Hällarnas fritidshusområde

Fritidsområdet Hällarna/Ålhammars udde ligger vid Hjälmarens i Arboga kommuns sydöstra del. Området började att bebyggas med sommarstugor under 1950-talet i syfte att ge stadens arbetarbefolkning en möjlighet till sommarboende.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Ålhammars och Hällarnas fritidshusområde.

Historik

Fritidsområdet benämnt Hällarna och Ålhammars udde började att bebyggas i huvudsak under 1950-talet. Dock finns ett fåtal stugor i närheten av badplatsen i Hällarna som är byggda något tidigare. Semesterlagstiftningen som kom 1938 var en bidragande faktor till att allt fler skaffade sig fritidshus. En hälsosam livsstil med friluftsliv var rådande ideal. Marken avsattes från kommunen och arrenderades ut i syfte att ge stadens arbetarbefolkning en möjlighet till sommarboende. Idag har kommunen, som ägde ena halvan av Ålhammars udde, styckat av cirka 100 fastigheter. Den andra halvan är privatägd och stugorna arrenderas fortfarande ut.

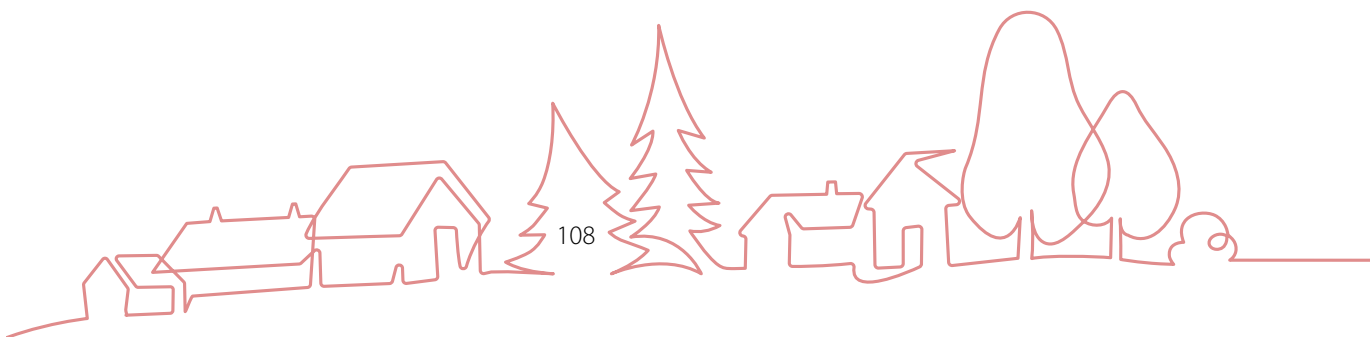
År 2015 och 2018 gjordes två nya detaljplaner som tillåter byggnationer i större skala än tidigare. Som en följd av detta har bebyggelsen i området delvis förändrats genom om- och tillbyggnader. Vissa fritidshus har blivit permanenta boenden och kommunalt vatten har dragits till området. Därmed har även utedass mist sin ursprungliga funktion och flera har tagits bort.

Beskrivning

Området utgörs av en smal grusås som sträcker sig ut i Hjälmaren. Fritidsområdet består av cirka 140 sommarstugetomter. Bebyggelsen är tätt placerad på små tomter, cirka 400–1 000 kvadratmeter. Den befintliga naturen har bevarats kring husen som ligger inbäddade i landskapet. Eftersom stugorna med tillhörande uthus var små kunde de lätt placeras ut mellan tallar och bergknallar. Stugorna är orienterade mot sjön och följer höjdkurvorna i terrängen. Relationen mellan den gamla fritidshusbebyggelsen och landskapet medger siktlinjer mellan husen ner mot sjön. Stugorna med uthus är små och har i huvudsak fasader av gul-, vit-, röd-, svart- eller brunmålad liggande träpanel, fjällpanel eller stockpanel. Fönster är en- två eller treluftsfönster. Bostadshusen har ofta små altaner och sadeltak täckta med tegel eller plåt.

■ Stugor med rödmålad träpanel i Hällarna. Foto: Vlm-abgfe-263.

Värdebeskrivning

Typiskt för tiden då området bebyggdes med sommarstugor är att den befintliga naturen har bevarats runt husen. Fritidshusen är orienterade mot sjön och följer höjdkurvorna i terrängen. Den småskaliga volymen på byggnaderna och de i rad lagda tomterna är karakteriserande för miljön och bildar en enhet.

Området speglas av sommarstugeepoken i Arbogas lokalhistoria i en tid då nya ekonomiska och sociala förutsättningar innebar att sommarboende blev möjligt för en bred allmänhet. Fritidshusområdet är även ett resultat av semesterreformen 1938 och visar tydligt hur en bebyggelsekategori framkommit ur ett politiskt beslut.

Flera stugor är trots sin enkelhet hantverksmässigt och estetisk utformade i en medveten konstruktion med väl valda material. Ett stort byggnadshistoriskt värde ligger i att flera stugor i området har bibehållen exteriör sedan byggnadstiden. En variation av tidstypiska fjäll- och stockpaneler förekommer, oftast i dåtidens moderna färgkombinationer.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material, färgsättning och volym. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Tomter lagda på rad samt ett antal äldre och större tomtbildningar värnas om. Kuperade naturtomter värnas om.
- > Vägnätets struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Fritidshusen är orienterade mot sjön och följer höjdkurvorna i terrängen.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Ålhammars och Hällarnas fritidshusområde

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Stuga med svartmålad liggande träpanel placerad högt på en lummig tomt i Hällarna. Foto: Vlm-abgfe-268.

■ Liten stuga med veranda och vitmålad fjällpanel i Hällarna.
Foto: Vlm-abgfe-269.

■ Brunmålad stuga med liggande stockpanel och tegeltäckt sadeltak. Stugan ligger nordöst om det kulturhistoriskt värdefulla området Hällarna. Foto: Vlm-abgfe-281.

■ Små stugor med brunmålad fjällpanel och två- och treluftsfönster i Ålhammars fritidshusområde. På den kuperade tomten finns sparade tallar. Foto: Vlm-abgfe-245.

■ Dass omgivet av ekar och tallar. Modellen förekommer på flera platser i området. Foto: Vlm-abgfe-233.

■ Fiskebod på södra delen av udden. Foto: Vlm-abgfe-250.

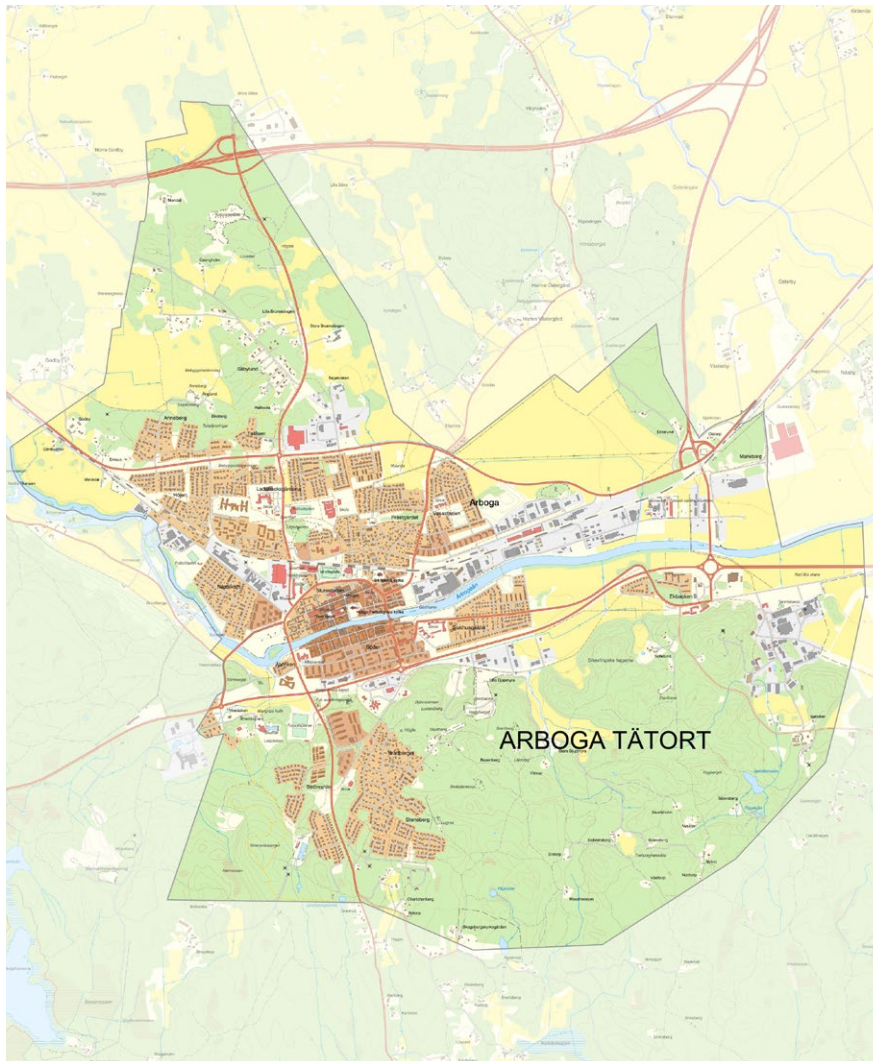
8. Arboga tätort

– särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden

I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som bedöms som särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Bebyggelseområdena rekommenderas att hanteras i enlighet med 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen. Enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska ett sådant bebyggelseområde. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöprogrammet. Där finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, även byggnader som ligger utanför särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden.

Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning.

■ Arboga tätort.

8.1 Brattberget

Brattberget är ett bostadsområde i södra delen av Arboga tätort. Området ligger på en höjd och omringas av skog på dess östra och södra sida. I väst går Västerleden och i norr tar Arboga innerstad vid. Brattberget har en blandad bostadsbebyggelse i huvudsak från 1900-talets mitt och framåt med bland annat radhus, villor och flerbostadshus. Viss äldre bebyggelse finns även i området.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden vid Brattberget.

■ Villabebyggelse i kvarteret Oden och Frigga samt radhus i kvarteret Idun, år 1958.
Foto: Oscar Bladh AB, Arboga kommun.

Historik

På 1800-talet och kring sekelskiftet 1900 bestod Brattberget av skog och relativt gles bebyggelse med torp och mindre gårdar. En stor del av marken hörde till Arboga stadsjord. Bebyggelsen var koncentrerad utmed landsvägen i nord-sydlig riktning och vid slingrande vägar i norra delen av området. Områdets belägenhet 100 meter över havet har troligen haft betydelse för områdets namn. I mitten av 1900-talet benämndes området för Brattberg, men namnet har så småningom ändrats till Brattberget.

Under 1950- och 1960-talen började flera områden strax utanför Arbogas stadskärna att bebyggas, som en följd av Arbogas ökade invånarantal på grund av företags- och industrietablering på 1940-talet. Att bygga områden utanför stadskärnan var även i enlighet med tidens stadsplaneringsideal. Stadsdelen Brattberget var ett av dessa områden som exploaterades. Inledningsvis utvidgades stadsplanen 1946–1947 genom ett område som avstyckats för egnahemsbebyggelse. 1950-talets byggande utgjordes av enfamiljshus i ett plan samt radhus där vind kunde inredas.

Under 1960- och 1970-talen fortsatte byggandet av bostäder på Brattberget, samt i Strömsnäsområdet, väster om Brattberget. Här uppfördes flerbostadshus i två etapper, bland annat fyra punkthus i sju våningar 1966. Brattberget byggdes kontinuerligt ut med nya bostadsgrupper. Mellan husgrupperna anlades ett större parkstråk med gångvägar. Brattbergsskolan byggdes 1974. På 1980-talet drogs Västerleden om med en ny sträckning en bit längre västerut. Vägen delar områdena Brattberget och Strömsnäs.

Under 2018 antogs en ny detaljplan för ytterligare utökning av Brattbergets södra del. Ny detaljplan håller på att tas fram för Brattbergets östra del.

Beskrivning

Brattberget är kuperat vilket har medfört att området kännetecknas av ett slingrande vägnät. Området är bebyggt med bostadsbebyggelse av varierad karaktär så som radhus, villor och flerbostadshus placerade i grupper. I anslutning till grupperna finns grönytor, exempelvis ett större parkstråk med gångvägar.

Bebyggelse från 1800-talet och sekelskiftet 1900 består av bostadshus och ofta med några gårdshus på tomten. Bebyggelsen har i regel fasader av locklistpanel och tegeltäckta sadeltak. Utbyggnader förekommer. Flera av dessa fastigheter är omgivna av senare uppförd bebyggelse.

Bostadsenheter från 1950-talet har vanligtvis tomter med besparade träd, relativt små byggnadsvolymer, sadeltak och fasadmaterialet tegel.

Brattbergets villor och radhus från 1960- och 1970-talen har ofta en likartad utformning med fasadmaterialet röd eller gul träpanel med inslag av rött tegel. Byggnadsvolymer är större i förhållande till tomternas storlek jämfört med villabebyggelsen från 1950-talet. Tomterna har gräsmattor och buskar. Villor i souterräng med fasadmaterialet rött tegel och takpannor av betongtegel är även vanligt förekommande.

Värdebeskrivning

Bebyggelse från 1800-talet och början av 1900-talet utgör Brattbergets äldsta och är av kulturhistoriskt värde. Bebyggelsen berättar om områdets framväxt då det bestod av ett fåtal bostadsenheter relativt gles beläget utmed skogspartier och åkrar. Bebyggelsen berättar även om för tiden vanligt förekommande byggnadsmaterial och tekniker samt sociala levnadsförhållanden. Bebyggelsen är individuellt utformad, har små byggnadsvolymer, tegeltäckta sadeltak, fasadmaterialet locklistpanel samt uthus på gården.

Bebyggelsemiljöer i Brattberget som särskilt visar på tiden då området bebyggdes med småhus under 1950-talet är likaså av särskilt kulturhistoriskt värde. Bebyggelsemiljöerna berättar om tiden då Arbogas invånarantal ökade kraftigt på grund av företags- och industrietablering på 1940-talet. Enligt rådande stadsplaneringsideal byggdes i Arboga nya bostadsområden, främst områden med mindre villor och radhus. Karaktäristiskt för den här bebyggelsen är att gatunätet är relativt slingrigt och anpassat efter terrängen. Sparade träd, så som tall och ek, finns på tomterna. Byggnadsvolymer är relativt små. Flera bostadshus är hantverksmässigt utförda med hög ambition beträffande material och utformning. Byggnadsmaterial och formspråk ger en förståelse av 1950-talets byggnadstekniker. Gult tegel, smäckert räcke, dörr av trä med glasad ruta och fönster i en luft är viktiga egenskaper som visar på uppförandetiden.

Brattberget består även av tidstypiskt enhetligt utformade bebyggelsegrupper från 1960 till 1980-talen som är av kulturhistoriskt värde. Den likartade utformningen och de tidstypiska materialen berättar om för tiden praktiska krav, estetiska ideal samt byggnadstekniker och material. Fasadmaterialen sandkalksten och träpanel, och ofta dessa material i kombination, är typiska för tiden. Likaså sadeltak täckta med betongpannor eller plåtbeklädda plantak, samt fönster med en luft.

Råd & Rekommendationer

- > Bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild. Tillbyggnader, av till exempel carportar, bör undvikas.
- > Karaktärsskapande byggnadsdetaljer som ursprungliga fönster, dörrar, trappräcken med mera är ofta av hög kvalitet och bevaras. Tegelfasader samt mörkbetsade träpaneler är exempelvis viktiga karaktärsbärare i bebyggelsemiljöer från 1970-talet. Tegelfasaderna bör bevaras och inte målas eller panelas.
- > Tomter utformade med sparade träd, så som tallar, värnas om.
- > Vägnätets struktur värnas, exempelvis det slingriga äldre vägnätet. Områden som är planerade utifrån stadsplaneringsidealet trafikseparering bevarar denna struktur.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden vid Brattberget

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

Villabebyggelse från 1950-talet i kvarteren Oden, Vale, Frigga och Loke

På fastigheterna i kvarteren Oden och Vale, Frigga och Loke utgörs bebyggelsen i huvudsak av tegelvillor från kring 1950-talet. Byggnaderna har tidstypisk arkitektur och bevarade originalmaterial. Här finns även en för uppförandetiden mycket modern funktionalistisk villa.

■ Villabebyggelse anpassad efter terräng och tomtstorlek samt med tidstypisk utformning i gult tegel och vit puts. Foto: Vlm-abgjm-462 och 461.

Radhus och villor i kvarteren Visen och Drönaren

I området finns radhus och friliggande villor med ett gemensamt uttryck och utförande. Radhusen är i två våningar med tegel på gavlarna och långsidor i omväxlande liggande och stående träpanel. Varje länga är enhetligt målad i samma kulör. Garagelängor med pulpettak samt ett förråd hör till radhusen.

■ Radhus och friliggande villor med tillhörande förråd och garage. Byggnaderna har röd- eller gulmålad träpanel i kombination med rött tegel. De branta sadeltaken har betongtegel. Foto: Vlm-abgls-806 och 809.

■ Radhus med grön- eller rödmålad träpanel och gavelpartier i rött tegel. Foto: Vlm-abgls-802 och 803.

Punkthus i kvarteret Getingen

Det under 1950-talet vanliga punkthuset tillämpades i utbyggnaden av Brattberget. Punkthuset blev på 1960-talet tjockare än sina föregångare och hade kvadratisk eller rektangulär plan, vilket husen i området visar. På Brattberget placerades punkthusen gruppvis längs genomfartsleden. De är i åtta till elva våningar höga och ger en skulptural verkan i stadsbilden. En bit in på 1960-talet var det vanligt att flerbostadshus allt oftare fick betongfasader, så även punkthusen i Brattberget. Betongelementens skarvar bildar ruttmönster i fasaderna och färgsättningen går i olika ljusa nyanser av vitt och grått.

■ Punkthus i åtta till elva våningar placerade längs genomfartsleden i Brattberget. Fasaderna är ljusa med gula partier. Foto: Vlm-abgls-818 och 822.

Enbostadshus i kvarteren Ägir och Njord

Inom kvarteren Ägir och Njord byggdes under 1960-talet enplansvillor. Vissa av dessa ligger i souterräng med garage i källaren. Bostadshusen har till största del röda tegelfasader, vissa med mönstermurningar kring fönster och vit- eller brunmålade snickerier. Tomterna är relativt små och i sluttande terräng och omges av låga trästaket eller stenmurar.

■ Enplansvillor från 1960-talet uppförda i rött eller brunt tegel på relativt små tomter.
Foto: Vlm-abgim-431 och Vlm-abgim-434.

Enbostadshus från 1970-talet i kvarteren Lövsta, Furuhall och Brattbacken

I kvarteren finns bruna tegelvillor i en till två våningar med valmade tak täckta med tvåkupigt betongtegel. Trädetaljer som fönsterbågar och panel är brunmålade. Tomterna i området är kuperade med höga tallar och låga barrväxter.

■ Villor i brunt tegel och brunmålad träpanel. Villorna är anpassade efter terrängen och på tomterna finns besparade tallar. Foto: Vlm-abgim-468 och Vlm-abgim-467.

Suterränghus i kvarteret Enelund

I området finns suterränghus uppförda under 1970-talet grupperade kring en backe. Husen har en enhetlig sammanhållande karaktär. Samtliga hus har mörkt tegel och en villa är vitputsad. Valmade betongtäckta sadeltak är nästan genomgående för bostadshusen och tidstypiska fönster med en luft är vanligt. Tomterna mot Asphagsvägen har stödmurar av tegel.

■ Villor i mörkt tegel med valmade betongtäckta sadeltak. Foto: Vlm-abgim-453 och Vlm-abgim-455.

Kvarteret Idun

I kvarteret Idun finns friliggande suterränghus med förskjuten byggnadsdel längs en återvändsgata. I den ena byggnadsdelen finns garage och hall och i den andra finns bostadsdelen. Fasaderna på bostadsdelen är antingen vitputsad eller täckt med rödfärgad panel. Tomterna är små och sluttar mot ett angränsande skogsparti.

■ Friliggande suterränghus med förskjuten byggnadskropp där den ena byggnadskroppen utgör garage och hall. Foto: Vlm-abgim-437 och Vlm-abgim-438.

Villabebyggelse i kvarteren Urd, Verdandi och Skuld

Villabebyggelse som uppfördes under sent 1960-tal. Enbostadshusen har fasadbeklädnad av tegel eller mexisten med träinslag. Vissa av byggnaderna har dekorativa inslag så som glaspartier, kopparplåt och dekorationer i teglet.

■ Villa med hög ambition beträffande utformning och material, bland annat med ett tak i kopparplåt.
Foto: Vlm-abgls-779.

■ Villa i rött tegel och partier av mörk träpanel. Foto: Vlm-abgls-775.

Enhetliga villaområden i kvarteren Mjölner och Midgård med flera

Området består av enbostadshus i ett och ett halvt plan som uppfördes under 1970-talet. Bostadshusen i västra delen har tegelfasader med panelklädda gavlar. I östra delen har byggnaderna stående panel på markplan och gavelröset är täckt med liggande panel. Bebyggelsen i området är enhetlig men med olika kulörer i harmonierande färgskala.

■ Enhetligt bebyggelseområde med bostadshus med likartade byggnadsvolymer och fasadmaterialen tegel och träpanel i en harmonierande färgskala. Foto: Vlm-abgls-758 och Vlm-abgls-761.

■ Enhetligt bebyggelseområde med bostadshus med bland annat grön- och rödmålad träpanel.
Foto: Vlm-abgls-770 och Vlm-abgls-771.

Valkyrian 1–3, Valhall 1–4, Yggdrasil 1–3, Yngve 1–4 och Visbur 1–6

I området finns enbostadshus från 1980-talet i ett och ett halvt plan. Fasadmaterialiet varierar mellan ljus mexisten till gula och bruna tegelfasader. Samtliga trädetaljer som fönster och gavelrösten är mörkbetsade.

■ Villor i ett och ett halvt plan uppförda i mexisten eller tegel med mörklaserade gavelrösten och trädetaljer.
Foto: Vlm-abgls-769 och Vlm-abgls-764.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader vid Brattberget

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

- Bebyggelse inom kvarteret Brage uppförd i rött tegel med partier av mörk träpanel.
Foto: Vlm-abgim-443 och Vlm-abgim-441.

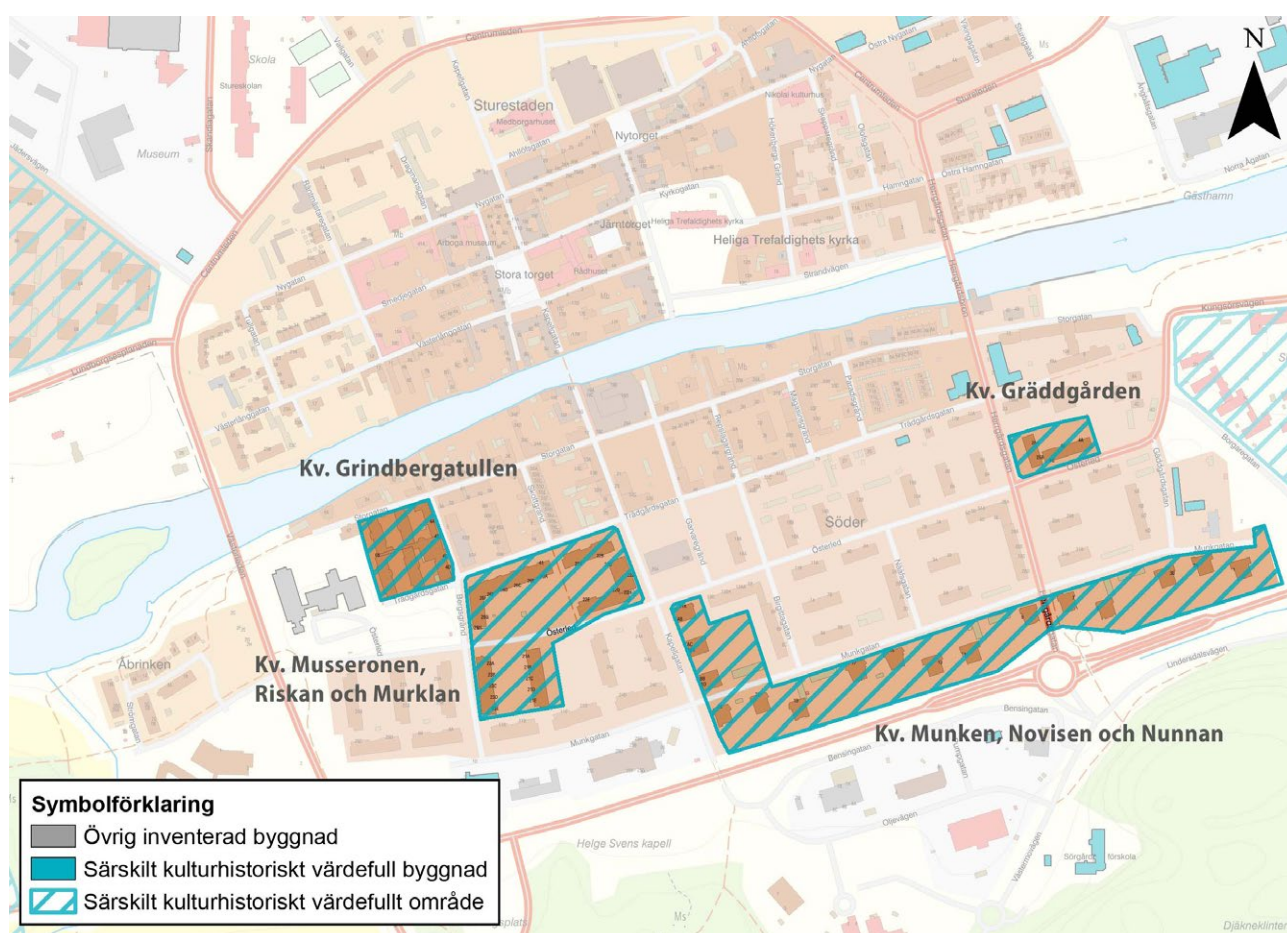
- Bland den senare uppförda bebyggelsen ligger några äldre bostadshus med faluröd locklistpanel, kvarteret Elim och kvarteret Balder. Foto: Vlm-abgim-445 och Vlm-abgim-436.

- Inom kvarteret Manhem ligger ett mindre bostadshus från första hälften av 1800-talet. Huset har ljusmålad träpanel med vita snickerier och ett tillhörande falurött uthus. Foto: Vlm-abgim-447 och Vlm-abgim-448.

■ 8.2 Söder

Området Söder ligger centralt i Arboga tätort, söder om Arbogaån, och är en del av stadskärnan. De utpekade bebyggelseområdena utgör flerbostadsbebyggelse i rött och gult tegel samt puts uppförda på 1950- och 1960-talen.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden på Söder.

Historik

Arbogas medeltida stadskärna sträckte sig ett par kvarter söder om ån. Handels- och hantverkargårdar kantade åstränderna och ågränderna i stadskärnan. Storgatan anlades på 1300-talet i och med att området bebyggdes. År 1650 härjade en stor brand söder om ån som utplånade all ursprunglig bebyggelse längs Storgatan. I vissa fall dröjde det mer än hundra år innan de avbrända tomterna bebyggdes igen, och de användes istället som trädgårdar och kålgårdar. De gårdar som så småningom bebyggdes efter branden var i allmänhet stora och med många ekonomibyggnader. Där jordbruk bedrevs som en binäring. Som huvudnäring var gårdarna köpmangårdar, färgerier, garverier med flera av tidens vanliga verksamheter.

Bebyggelsen närmast ån utgörs idag mestadels av trähus, flera med ursprung från 1600-talet. Crugska gården, troligen från 1750, inrymde färgeri fram till 1900-talets början. Gården är väl bevarad och skyddad som byggnadsminne, se kapitel 5.

Söder om kvarteren låg kring sekelskiftet 1900 ett tegelbruk och ett fåtal gårdar med gården kring dessa. En stadsplan för hela staden gjordes 1926. På 1930-talet började bebyggelsen i området att expandera söderut.

På 1940-talet inleddes den stora utbyggnaden av Arboga stad och nya stadsplaner upprättades. I en särskild bostadsutredning beräknades stadens befolkning att växa med omkring 2 700 personer fram till 1960. År 1943 upprättades en ny stadsplan för området söder om stadskärnan, bland annat för kvarteret Långa raden och för delar där ingen tidigare stadsplan gällde. Denna upprättades av Nils Hansson, stadsarkitekt i Köping och Harry Egler som var en av tidens ledande stadsplanerare. Området planlades framförallt för att bereda mark för bostäder med anledning av flygverkstadens etablering. I samband med detta revs vissa kvarter söder om ån för att lämna plats åt nya hyreshus, ålderdomshem, vårdcentral, affärer med mera.

Flera kvarter på Söder bebyggdes med lamellhus i tre våningar. Stadsplanen för området söder om Munkgatan upprättades 1952. Planen innehöll punkthus i fyra våningar samt radhusbebyggelse och vissa garagelängor. Området växte och 1956 planerades för ytterligare tre punkthus söder om Munkgatan. År 1957 påbörjades byggnadsarbetena för ett större bostadskomplex vid Herrgårdsgatan, i kvarteret mellan Storgatan och Trädgårdsgatan. Arkitekt var Rune Hellgren, Norrköping, och byggherre var Byggnadsfirman Henry Ståhl i Norrköping. På gaveln mot Storgatan gjordes plats för parkering och uteservering. I bottenvåningen mot Storgatan inrymdes mindre butikslokaler.

Under 1960-talet ökade trycket på innerstaden än mer. I den södra delen byggdes exempelvis det nya biblioteket. Först i början av 1970-talet var de stora förändringarna på Söder genomförda.

■ Rondellen vid Herrgårdsgatan och punkthusen vid Munkgatan. Flerbostadshusen är strikt uppradade. Flygbild från 1954. Foto: Oscar Bladh AB, Arboga kommun.

Beskrivning

De utpekade bebyggelseområdena på Söder består främst av flerbostadshus i tre till fyra våningar i form av punkthus eller lamellhus. Bostadshusen uppfördes på 1950- och 1960-talet och är inordnade i stadens rätvinkliga gatunät. Husen är placerade med relativt stort avstånd från varandra för att få in ljus i lägenheterna och inordna gemensamma grönytor och parkeringsplatser. Fasadmaterialen är främst rött och gult tegel men även puts och tegel i kombination med puts. Husen har vissa byggnadsdetaljer av hög kvalitet, exempelvis ursprungliga entrépartier i teak och balkongfronter i småkorrugerade plåt, medan andra detaljer som ursprungliga fönster ofta är utbytta.

Värdebeskrivning

Bebyggelseområdena av särskilt kulturhistoriskt värde berättar om Arbogas stadskärnas expansion under mitten av 1900-talet. Områdena har inordnats i stadskärnans rutnätstyp men visar samtidigt på tidens rådande ideal beträffande stadsplanering, byggnadsmaterial och tekniker. Vanliga byggnadstyper var lamellhus och punkthus placerade med gott om rymd mellan husen för att ge lägenheterna ljus och för att skapa gemensamma grönytor och parkeringsplatser. Våningsantalet är två till fyra våningar. Likartad bebyggelse finns i grupper, samtidigt som en viss variation inom gruppen kan förekomma. I Gäddgården 4 förekommer exempelvis två flerbostadshus i samma utformning. Vid Munkgatan finns flera punkthus i liknande utformning.

Dåtidens vanliga fasadmateriäl rött och gult tegel samt puts har använts inom områdena. Inom Gäddgården 4 kombineras puts och tegel i samma byggnad, samt att tidstypiska kulörer har bevarats så som brunt och grått. Inom kvarteret Nunnan är bostadshus i tegel och garage i puts. Den här tidens byggande har även ofta byggnadsdetaljer av hög kvalitet, både gällande material och utformning. I de aktuella områdena visar sig bland annat i småkorrugerade balkonger, ursprungliga entrépartier i teak, mosaikdetaljer och vissa fönster i en utformning som skiljer sig från övriga.

Områdena har trots vissa förändringar till stor del behållit sin karaktär och förmedlar ett tidstypiskt uttryck både i form och material. Byggnaderna speglar uppförandetidens moderna färgkombinationer samt tidens arkitektoniska ideal. Byggnadernas proportioner, fasadutformning och byggnadsdetaljer samverkar till en arkitektoniskt tilltalande helhet.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Utpekade flerbostadshus, garage och andra byggnader i området bevaras och respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild, exempelvis bör nya dörrar och fönster vara hantverksmässigt framställda i material av hög kvalitet. Tidstypiska och karaktärsskapande byggnadsdetaljer behålls. Fönster, dörr, och garageportars sättning bör inte ändras.
- > Vägnätets rätvinkliga struktur bevaras. De gemensamma ytorna mellan husen värnas om.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden på Söder

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

Spritputsade lamellhus i Grindbergatullen 10

Fastigheten Grindbergatullen 10 består av lamellhus i två våningar med sadeltak. Fasaderna är vitt och rött spritputsade med släta fönsterkarmar. På gavlarna finns indragna uteplatser med träpanel detaljer och smidesstaket. Centralt på varje länga finns en sentida inglasad balkong. I öster finns en lägre länga i puts och träpanel.

■ Putsade lamellhus med sadeltak inom Grindbergatullen 10. Foto: Vlm-abgls-899.

■ Lamellhus med tegeltäckta sadeltak och ljusa fasader. Foto: Vlm-abgls-895 och Vlm-abgls-898.

Musseronen 3, Riskan 1 och Murklan 1

Bebyggelseområdet består av flerbostadsbebyggelse med lamellhus placerade kring halvöppna gemensamma gårdar eller parkeringsplats. Lamellhusen i tre våningar har mötande pulpertak eller flacka sadeltak. Fasaderna är klädda i rött tegel och på Musseronen 3 finns träpanel detaljer under fönstren. Vissa hus har ursprungliga entrépartier bevarade, dock är flertalet fönster utbytta.

■ Flerbostadshus i tre våningar och rött tegel placerade kring en gemensam grönyta.
Foto: Vlm-abgls-903 och Vlm-abgls-904.

■ Flerbostadshus i rött tegel inom kvarteret Musseronen 3. Foto: Vlm-abgls-906.

■ Flerbostadshus i tre våningar och rött tegel med burspråk och indragna balkonger. Foto: Vlm-abgls-901.

Munken 2–5, Novisen 5 och Nunnan 1–2

Bebyggelseområdet består av punkthus i fyra våningar placerade med relativt stora avstånd från varandra och med gräs- och asfalterade ytor emellan. Taken är valmade och täckta av tegel eller plåt och fasaderna klädda med rött eller gult tegel. Mosaikdetaljer förekommer och balkonger är utanpåliggande eller indragna. Balkongfronter liksom fönster är på flera av byggnaderna bytta. På Novisen 5 finns ursprungliga skyltfönster i bottenvåningen. Till bebyggelsemiljön hör även ursprungliga putsade garagelängor med osymmetriska takfall. Garagelängorna i Munken 5 och 2 är dock kraftigt förändrade.

■ Kvarteret Munken 2 med flerbostadshus i rött tegel och garagelängor i gul puts. Foto: Vlm-abgls-913.

■ Bostadshus i fyra våningar och gult tegel i kvarteret Munken 5. Foto: Vlm-abgls-909

■ Kvarteret Munken 4 med bostadshus i gult tegel och garagelänga i puts. Foto: Vlm-abgls-914.

■ I kvarteret Nunnan 1 ligger flera punkthus i gult tegel och med friliggande garagelängor i puts. Foto: Vlm-abgls-916.

■ Punkthus i kvarteret Nunnan 2 byggt i fyra våningar och rött tegel med en friliggande garagelänga. Foto: Vlm-abgls-918 och Vlm-abgls-917.

■ Kvarteret Novisen 5 med ursprungliga entréer i trä och utbytta balkonger. Foto: Vlm-abgls-910 och Vlm-abgls-911.

Gäddgården 4

Inom kvarteret Gäddgården 4 finns två flerbostadshus i tre våningar respektive tre våningar och vindsvåning. Husen är grått och brunt spritputsade med partier i gult tegel. Sadeltaken är halvvalmade och balkongfronter småkorrugerade. Fönster är bytta. Mellan flerbostadshusen finns en butik i ett plan.

Flerbostadshus i puts med tegeldetaljer och garage i källarplan, kvarteret Gäddgården 4. Foto: Vlm-abgls-923.

Flerbostadshus i puts och tegel inom kvarteret Gäddgården 4. Foto: Vlm-abgls-922.

■ Lägre byggnadsdel som inrymmer butik mellan flerbostadshusen, kvarteret Gäddgården 4.
Foto: Vlm-abgls-925 och Vlm-abgls-926.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader på Söder

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

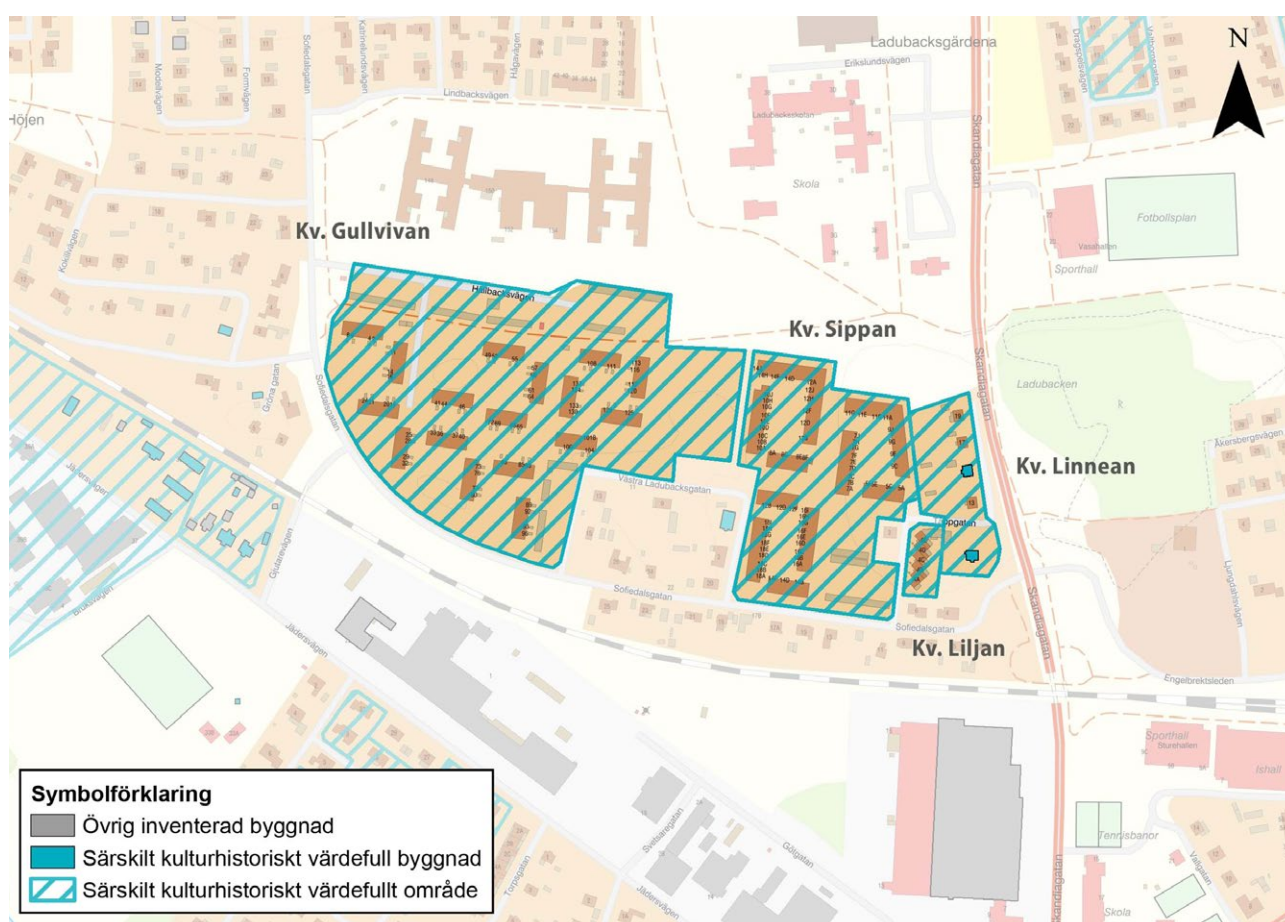
- Pingstkyrkan, invigd 1973, är uppförd i mörkt tegel och en modern arkitektur. Kyrkobyggnaden har en lägre entrédel och en kyrksal med höga, symmetriskt placerade fönster och ett spetsigt sadeltak. Tullnären 19. Foto: Vlm-abgls-950.

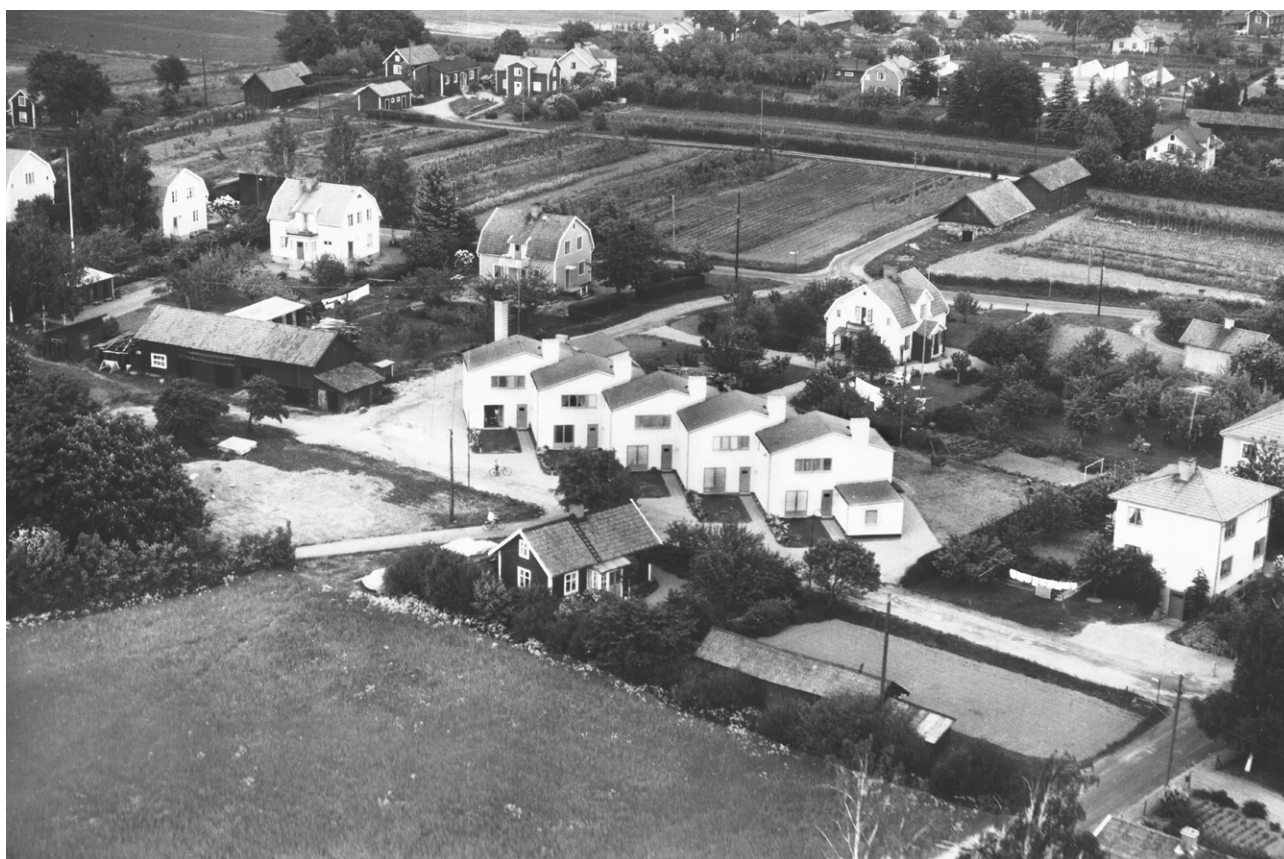
- Lamellhus i vinkel med butiker i bottenvåningen vid Herrgårdsgatan/Trädgårdsgatan. Byggnaden har en tidstypisk modern utformning med fasader av rött tegel och plant tak. Foto: Vlm-abgls-940.

■ 8.3 Gullivan

Området Gullivan ligger i Arboga tätorts nordvästra del, strax norr om järnvägen. Bebyggelsen i området består av flera enhetliga bostadsområden med sammanhållna och tidstypiska karaktärsdrag inom grupperna.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Gullivan.

■ Flygbild från 1958 visar radhusbebyggelsen i nuvarande kvarteret Liljan, Täppgatan.
Foto: Oscar Bladh AB, Arboga kommun, 1958.

Historik

Området utgjorde södra delen av Västra Ladubacksgärdet på 1700- och 1800-talen. Gårdar låg utspridda längs ett slingrande vägnät. I och med järnvägens anläggande 1867 söder i området började bostadsbebyggelse så småningom att växa fram i anslutning till denna. Tomter hade olika storlekar. Närmast järnvägen uppfördes villor på rad inom relativt lika stora tomter i början av 1900-talet.

På 1960-talet började bostadsbebyggelsen i området att utökas med flerbostadshus i två våningar. Inledningsvis uppfördes hus i kvarteret Sippan, som då hette kvarteret Nejlikan och Linnean. Dessförinnan hade en radhuslänga uppförts i kvarteret Liljan. En ny detaljplan antogs 1970 och möjliggjorde för ytterligare ny bostadsbebyggelse, i områdets västra del. I samband med detta breddades Sofiedalsgatan och en ny gata anlades. Viss äldre bebyggelse i området fick rivas för att lämna plats åt den nya bebyggelsen som bestod av flerbostadshus och radhus uppförda i slutet av 1970-talet och i början av 1980-talet.

■ I området Gullivan är bostadshusen rätvinkligt placerade kring öppna gårdar. Flygbild från 2018.
Foto: Hans Spritt, 2018.

Beskrivning

Området Gullivan avgränsas i söder av järnvägen. Närmast järnvägen finns en rad med områdets äldsta bostadsbebyggelse från 1900–1930-talet. Tomterna är i huvudsak relativt små och lummiga. Flertalet bostadshus är i en och en halv våning och har putsade eller träpanelade fasader, exempelvis i gult eller rött, samt brutna tegeltäckta tak. Gårdshus och garage är vanligt. Öster i området finns en mindre rad med bebyggelse från 1930-talet.

Senare uppförd bebyggelse norr och väster om den äldsta bebyggelse finns placerad i grupper om likartad utformning. Merparten av bebyggelsen består av radhus i två våningar som ligger kring öppna gårdar. Marken är kuperad och vissa hus därför uppförda i souterräng. Gemensamma gräsytor och träd omger bostadshusen.

Värdebeskrivning

Bland områdets äldre bebyggelse hör fem villor i liknande storlek och på lika stora fastigheter belägna på en höjd. Bebyggelsen bildar genom bevarade volymer, traditionella material och tidstypisk utformning en väl sammanhållen miljö. Bostadshusen har fasader av stående träpanel eller eternit samt tegeltäckta mansardtak. Samtliga byggnader ligger väl synliga längs med vägen.

En radhuslänga med tillhörande garage om fem fastigheter i kvarteret Liljan utgör trots fönsterbyten och andra mindre förändringar en bebyggelsemiljö av särskilt kulturhistoriskt värde genom bibehållna byggnadsvolymer och en relativt välbevarad exteriör. Bebyggelsemiljön visar upp en funktionell arkitektur i ett tidstypiskt formspråk som är ovanlig i ett lokalt perspektiv.

Flerbostadshusen från 1960- och 1970-talen visar på en tydlig årsring i Arbogas historiska utveckling. Under denna tid bebyggdes flera områden i Arboga stad med nya bostäder till följd av företagsetablering i staden. Området planerades efter då gällande stadsplaneringsideal med trafikseparering och byggnadskroppar placerade kring gemensamma öppna gårdar och i likartad utformning inom en grupp. Byggnaderna ger en förståelse av då aktuella byggnadsmaterial, tekniker och färgsättning och är en del av Arbogas moderna kulturarv.

Råd & Rekommendationer

- > Bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Radhusen i kvarteret Liljan bör inte byggas ut eftersom de då förlorar de ursprungliga väl valda proportionerna. Tidstypiska och karaktärsskapande byggnadsdetaljer är ofta av hög kvalitet och bör behållas. Fönster, dörr, och garageportars sättning bör inte ändras.
- > Bebyggelseområden från 1960- och 1970-talen bevarar sin enhetliga karaktär, tidstypiska material och utformning samt placering kring öppna gårdar.
- > Vägnätets struktur bevaras. Områden som är planerade utifrån stadsplaneringsidealet trafikseparering bevarar denna struktur.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden i Gullivivan

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

Kvarteret Gullivivan 2–3

I kvarteren Gullivivan 2 och 3 ligger radhus- och flerbostadshus i ett kuperat område. Rektangulära byggnader i två våningar är rätvinkligt placerade i öppna gårdar. Entréer, uteplatser och balkonger är orienterade mot innergårdarna. Fasaderna har omväxlande liggande och stående rödmålad träpanel. Balkonger och fönster är vitmålade. Fönster är kvadratiska och förekommer i en till tre lufter. Innergårdar som stänger biltrafik ute utgör gemensamma ytor där lekplatser finns. Garagelängor med pulpettak finns strax norr om området, i kvarteret Svalörten och Värlöken.

■ Bostadshus placerade kring öppna gemensamma gårdar i kvarteret Gullivivan. Foto: Vlm-abgls-1096.

■ Radhus med rödmålad träpanel och sadeltak, kvarteret Gullivivan. Foto: Vlm-abgls-1092.

Kvarteret Sippan 12

Kvarteret Sippan 12 utgör ett flerbostadshus- och radhusområde i kuperad terräng i nordlig sluttning. Husen är byggda på sätt att tre öppna gårdar bildas. Innergårdar består av gemensamma ytor där bland annat lekplatser finns. Bostadshusen är i två våningar med delvis källarvåning. Fasaderna är i huvudsak klädda med rödbrunt tegel med mindre fält av stående rödmålad träpanel. Balkonger är antingen indragna eller kraftigt utstående. Även franska balkonger och loftgångar förekommer. Garagelängor med pulpettak finns i utkanten av området, planerat i enlighet med det tidstypiska stadsplaneringsidealet trafikseparering.

■ Bostadshus i kvarteret Sippan uppfört i rödbrunt tegel med partier av träpanel. Foto: Vlm-abgls-1103.

■ Radhus med utanpåliggande balkonger och entré mot gården. Foto: Vlm-abgls-1111.

Kvarteret Liljan 11–15

Kvarteret Liljan 11–15 utgör en radhuslänga i nord-sydlig riktning med fem smala fastigheter. Längan består av förskjutna byggnadskroppar i två våningar med rödbruna putsade fasader och sadeltak. Trädgårdarna är insynsskyddade och vetter mot sydöst. Norra fastighetens bostadshus är sammanbyggt med en garagelänga med fyra portar.

■ Radhuslänga sammanbyggt med en garagelänga i kvarteret Liljan 11–15. Foto: Vlm-abgim-1123.

■ Radhus om fem fastigheter med förskjuten byggnadskropp. Byggnaderna har rödputsade fasader med ljusa putsdetaljer och plåttäckta sadeltak. Foto: Vlm-abgis-1125.

Linnean 5–8 och Liljan 10

På en höjd väl synliga från förbipasserande väg ligger fem villor på rad i liknande storlek och på lika stora fastigheter. Husen i en och en halv våning har brutet tak och fasadmaterial av stående träpanel eller eternit. Vissa av bostadshusen har tilläggsisolerats eller genomgått fönsterbyten och takbyten.

■ Villor i liknande storlek och utformning i kvarteret Linnean. Bostadshusen, i en och en halv våning, har stående träpanel och brutna tak. Foto: Vlm-abgls-1135.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Gullvivan

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

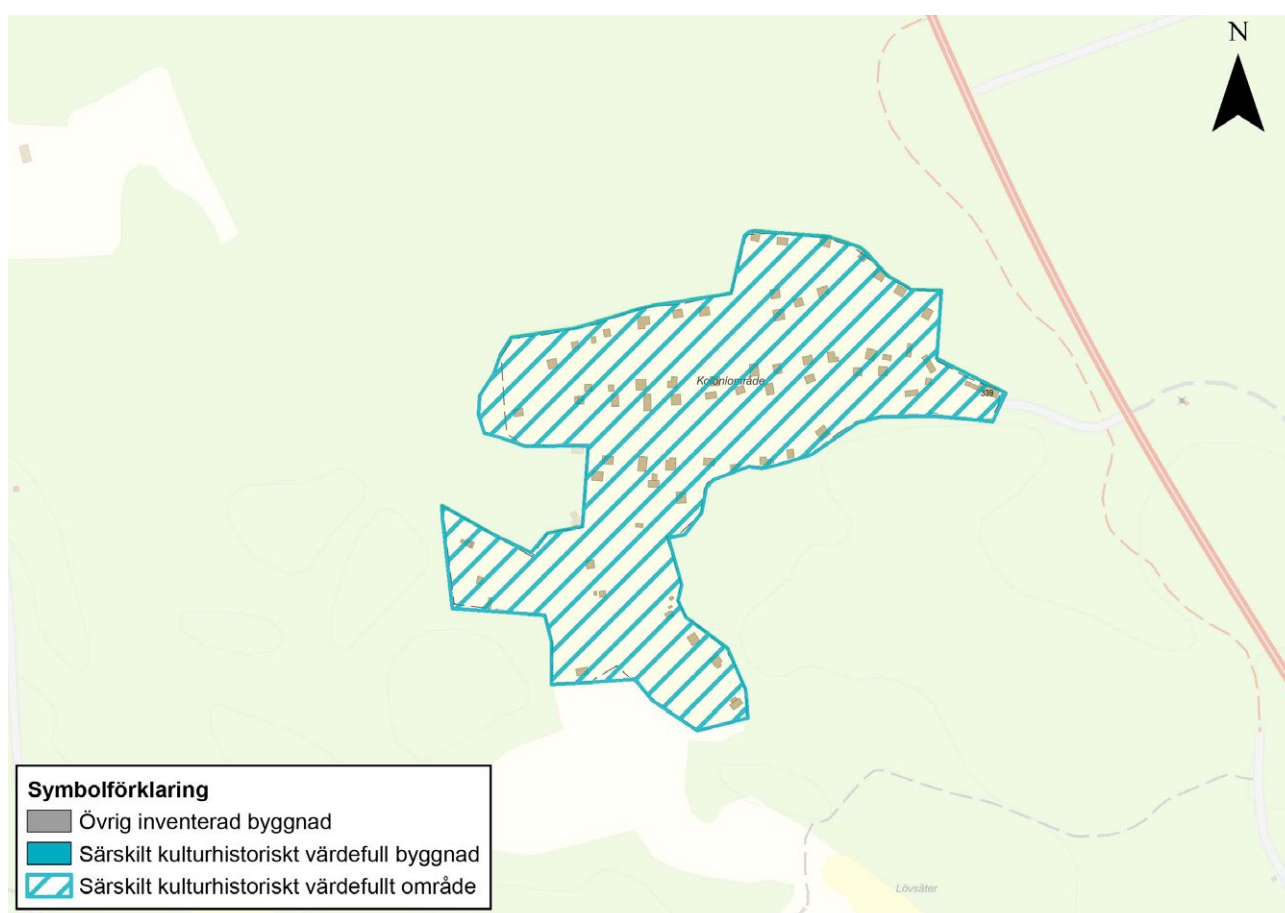
- En av de äldre villorna längs Täppgatan i östra delen av området. Villan från 1920-talet är i en och en halv våning och har en gulmålad liggande träpanel. Foto: Vlm-abgls-1138.

- På ett bostadshus i kvarteret Violen finns tidstypiska arkitektoniska detaljer bevarade så som ett spetsigt takfönster och en entrédörr av massivt trä. Foto: Vlm-abgls-1127.

■ 8.4 Högsta – Arboga koloniträdgårdsförening

Högsta ligger norr om Arboga tätort och är ortens enda koloniträdgårdsförening. Arboga Koloniträdgårdsförening bildades 1949 och på området finns idag cirka 60 stugor.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Högsta – Arboga koloniträdgårdsförening.

Historik

På 1800- och 1900-talen skedde en stor inflyttning från landsbygd till stad. För att även stadsbor skulle få ha en egen trädgård med möjlighet att odla grönsaker uppstod koloniträdgårdar. På så sätt kunde livsmedelskostnaderna hållas nere. Arboga Koloniträdgårdsförening bildades 1949 och på området finns idag cirka 60 stugor. På senare år har ett nytt förråd och växthus byggts.

Beskrivning

Området ligger norr om Arboga och är ortens enda koloniträdgårdsförening. Skog och natur är närvarande i området då kolonilotterna omges av granskog och en del lövträd. Själva kolonilotterna är grästäckta och prydda med rabatter, buskar, fruktträd, odlingsytor samt stugor och uthus.

Inom området tar man sig via grustäckta gångvägar. Kolonilotterna har i regel staket runt omkring sig. Vissa stugor är placerade i rader medan andra är oregelbundet och glest placerade på större tomter. De stugor som ligger oregelbundet placerade på större tomter utgör de äldsta.

Stugorna har något skilda karaktärer samtidigt som en enhetlighet finns exempelvis i små byggnadsvolymer, enkel utformning och träfasader. De äldre stugorna har en enkel utformning med i många fall omsorgsfullt utformade detaljer. De visar drag av både torparromantik och funktionalism. De torparromantiska stugorna har vanligtvis faluröda fasader med vita snickerier. I övrigt varierar stugornas färgkombinationer från mörkt bruna fasader till ljust gult eller vitt. Fasaderna har både stående slät eller locklistpanel och liggande panel. Sadeltak är vanligt förekommande, antingen relativt branta eller flacka, täckta av plåt eller papp.

Värdebeskrivning

Koloniträdgården är ett viktigt exempel på en ny samhällsföreteelse som uppkom under 1900-talet. Området anlades i en tid då behovet av egenodling var stort. Under 1900-talet har det skett en förskjutning från behov till nöje vilket är intressant ur ett socialhistoriskt perspektiv. Den småskaliga volymen på byggnaderna och de uppodlade tomterna är karakteriserande för bebyggelsemiljön och bildar en enhet. Byggnadernas ursprungliga exteriörer skapar förståelse av sammanhanget som byggnaderna kommer från.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Kringliggande skogsområde vårdas.
- > Det anlagda stig- och vägnätets struktur bevaras.
- > De äldre stora tomtbildningarna är tidstypiska och bör värnas om.

Exempel på byggnader i det särskilt kulturhistoriska värdefulla området Högsta – Arboga koloniträdgårdsförening

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Högsta koloniträdgård med tätt placerade stugor målade i gul och röd kulör. Foto: Vlm-abgls-707.

■ Brunmålad stuga med flackt sadeltak. Foto: Vlm-abgls-717.

■ Grustäckta gångar finns i området och leder till stugorna.
Foto: Vlm-abgls-728.

■ Samlingslokal med rödmålad träpanel och vitmålade detaljer.
Foto: Vlm-abgls-704.

■ Stuga i enkel utformning med omsorgsfullt utformade detaljer så som överljusfönster och tegelimiterad skorsten. Foto: Vlm-abgls-720.

■ Torparromantisk stuga i rödmålad liggande träpanel och brant sadeltak. Stor tomt med grönsaksland. Foto: Vlm-abgls-713.

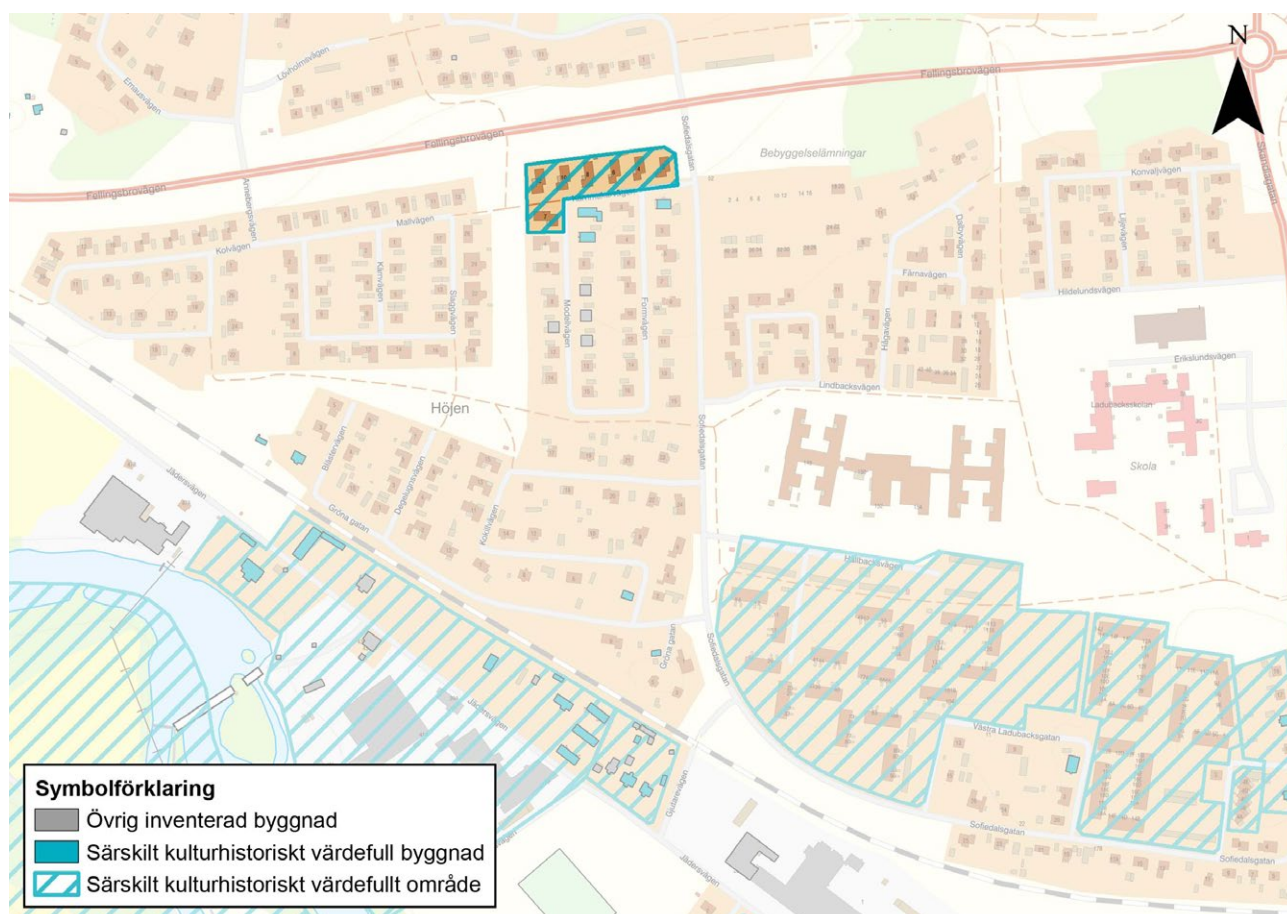
■ Stugor med liggande gulmålad träpanel respektive grönmålad stående locklistpanel. Foto: Vlm-abgls-722.

■ Liten vitmålad stuga på stor tomt i foden av granskog.
Foto: Vlm-abgls-725.

8.5 Lady Smith

Lady Smith är ett bostadsområde i nordvästra delen av Arboga tätort, norr om järnvägen. Bebyggelsen består av friliggande villor byggda på 1970-talet.

▨ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet inom Lady Smith.

Historik

Områdets namn härstammar från ett bostadshus från 1930-talet som låg i området och som kallades för Lady Smith. Området bestod innan det blev bebyggt av gärdesmark, kallat Övre Skarpgärdet. Viss bostadsbebyggelse uppfördes till följd av att järnvägen byggdes under andra hälften av 1800-talet. Bostadsbebyggelsen utökades något i öster under första hälften av 1900-talet. På 1970-talet togs ett nytt grepp om området då det bebyggdes med ett antal friliggande villor.

Beskrivning

Bebyggelsen i området Lady Smith består i huvudsak av bostadsbebyggelse i form av friliggande villor. I området finns partier av gräsytor och annan växtlighet. Tomterna är ungefär lika stora och relativt rätvinkligt placerade vid sidan av gator. Söder i området, närmast järnvägen, finns mer oregelbunden bebyggelse med olika stora tomter där områdets äldsta bebyggelse finns.

Krokusen 1 och Lövköjan 1–6

Fastigheterna Krokusen 1 och Lövköjan 1–6 utgörs av enhetlig villabebyggelse. Tomter är ungefär lika stora, och rätvinkligt strukturerade. Bostadshusen i en våning har sadeltak täckta med brunt betongtegel. Fasader är klädda av brunt tegel och vit mexisten och gavelspetsar är klädda med träpanel. I vissa fall finns även partier av träpanel vid fönstren. Bostadshusen är sammanbyggda med garage, har platta tak eller flacka sadeltak.

Värdebeskrivning

Bebyggelseområdet som är av särskilt kulturhistoriskt värde är välbevarad, har likartade karaktärsdrag och en tidstypisk utformning. Bebyggelsen berättar därför om byggnadstekniker, praktiska krav samt estetiska ideal vid mitten av 1900-talet. Området har växt fram under en tidsperiod som speglar en av det svenska småhusbyggandets expansionsperioder. Bebyggelsen utgör även en tydlig årsring i utvecklingen av Arboga då ett flertal områden strax utanför stadskärnan bebyggdes.

Råd & Rekommendationer

- > Utpekad bostadsbebyggelse i området bevaras och respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Vägnätets struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i det särskilt kulturhistoriskt värdefulla området Lady Smith

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Bostadshus med gavel mot gatan sammanbyggt med garage. Foto: Vlm-abgls-1073.

■ Bostadshus i mexisten och träpanel sammanbyggt med garage. Till huset hör en asfalterad garageuppfart. Foto: Vlm-abgls-1075.

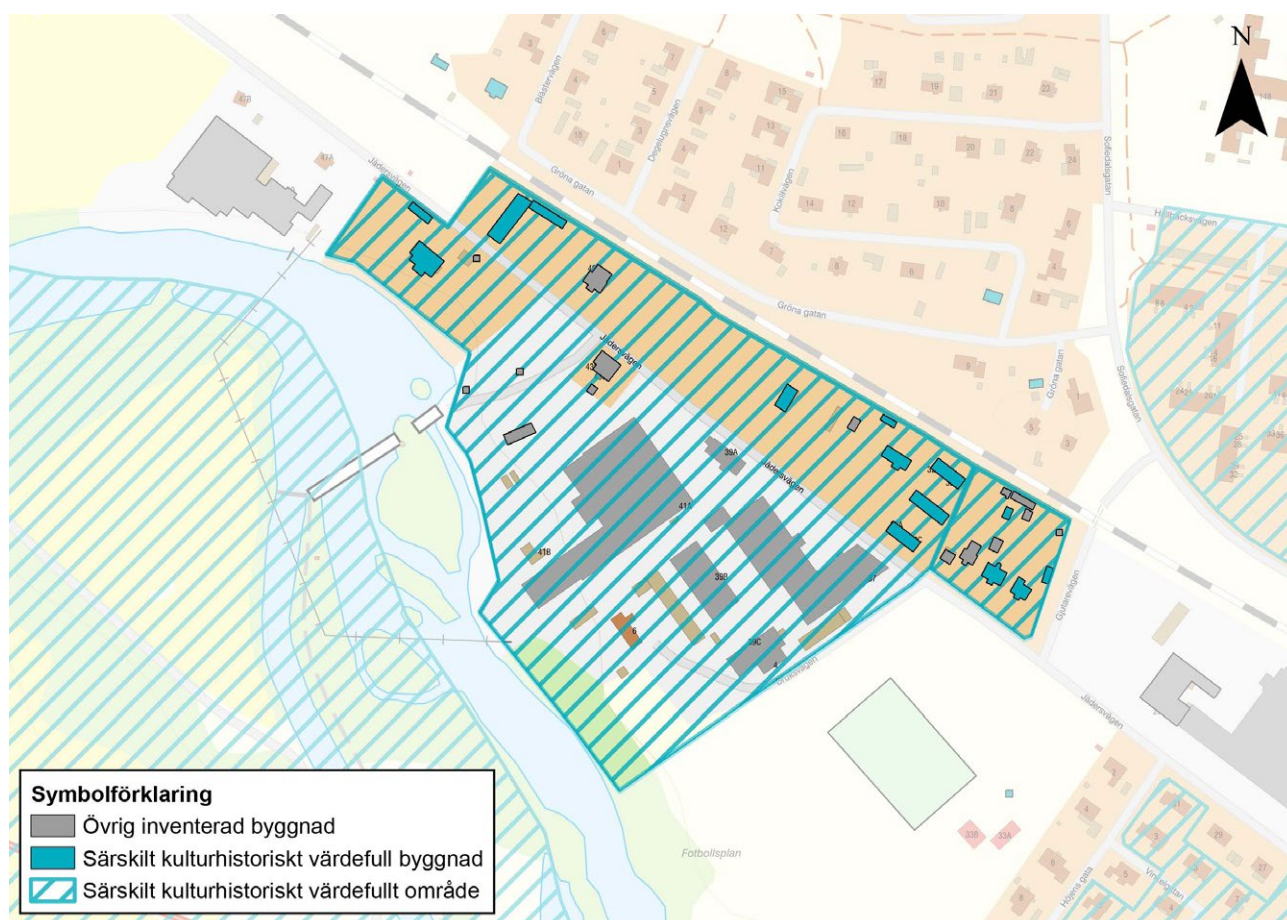
■ Bostadshus och garage i mexisten med partier av stående träpanel. Foto: Vlm-abgls-1074.

■ Garage med platt papptak och bostadshus med sadeltak lagt med betongpannor. Foto: Vlm-abgls-1077.

8.6 Meken

Området Meken ligger i västra delen av Arboga tätort, strax utanför stadskärnan intill Arbogaån. I området finns både äldre industribebyggelse och ett flertal bostadshus som har koppling till industriverksamhet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Meken.

Historik

Arboga Mekaniska Verkstad, förkortat AMV och även kallat Meken, har sina rötter i Krokfors gjuteri i Ljusnarsbergs socken. Krokfors förädlade gjutgods i Bergslagen fram till mitten av 1800-talet. Efter en turbulent tid i med- och motgångar beslutade bolagsstämman 1856 att inom de närmsta åren flytta verksamheten till Arboga. Detta för att det i Arboga fanns säkrare vattenkraft och bättre transportvägar och på så sätt skulle det gå lättare att få ut produkterna i landet.

Ett nytt bolag bildades för att ta över verksamheten i och med flytten, Arboga gjuteri och Mekaniska Verkstads bolag. Delägarna var i stort sett de samma som Krokfors gjuteri, men gruppen utökades med fyra lokala köpmän från Arboga som gick in med kapital. Inventarierna från Krokfors såldes till det nybildade företaget och arbetskraft flyttades över. Etableringen började redan innan järnvägen stod klar, vilket visar på framtidstro och en vilja att följa med i utvecklingen. År 1858 stod den nya anläggningen redo för drift och samma år lades Krokfors gjuteri ner.

Kraften fanns i form av Arbogaån som försedde verkstaden med en stabil kraftkälla. I början drevs maskinerna med remdrift men även senare när elmotorerna tog över anlades kraftstationer i Arbogaån som kunde förse verkstaden med elektricitet.

År 1943 köptes Arboga Mekaniska Verkstad upp av konkurrenten Morgårdshammar AB. Den tyngre tillverkningen fördes över på Morgårdshammar medan AMV fick ta över all gjutning. Verksamheten lades ner 1967. Vid slutet av 1970-talet gick kommunen in och köpte loss en fotbollsplan öster om industrin och bostäder norr om Jädersvägen. År 1982 köpte kommunen hela fastigheten. Idag är fastigheten privatägd.

I mars 2018 brann en av industribyggnaderna i området ned. Det var en kokillbod i en våning med fasader av rött tegel från första halvan av 1900-talet.

Beskrivning

Arboga Mekaniska Verkstads geografiska område är avgränsats i två delar, industriområdet och ett kringområde med bostadsbebyggelse. Området har en sammanhållen industrikaraktär som vuxit fram under 100 år samt bostadskaraktär. Byggnaderna är uppförda i tegel, puts eller träpanel och speglar sin tids arkitekturideal. Som exempel kan nämnas direktörsbostadens klassicistiska fasad och gjuteriets tydliga industriarkitektur. Industriområdet är tydligt markerat i den fysiska miljön med staket och murar. Skorstenen och gjuteribygnaden är viktiga inslag i miljön. Skorstenen är det första man ser när man närmar sig området och den är dessutom ett tydligt tecken på områdets industrifunktion.

Kringområdet är ett närområde med arbetarbostäder, direktörsbostaden, ekonomi- byggnader med mera. Det ligger tätt intill industriområdet och består av byggnader som har uppförts av, eller på ett tidigt stadium förvärvat av Arboga Mekaniska Verkstad. Området sätter in industribebyggelsen i ett socialt sammanhang.

Även villaområdena längre öster ut samt området norr om järnvägen har bebotts av arbetare vid Arboga Mekaniska Verkstad. I ett större perspektiv kan nästan all bebyggelse kring Jädersvägen knytas till Arboga Mekaniska Verkstads och dessutom har företaget påverkat utvecklingen av Arboga som stad.

Värdebeskrivning

Arboga Mekaniska Verkstad har haft betydelse för industrialiseringen i Sverige och inte minst för Arboga stads utveckling. De maskiner och turbiner som har tillverkats på Meken återfinns såväl i den närliggande regionen som ute i landet. Bebyggelsemiljön har med lång kontinuitet inrymt industriell verksamhet från 1850-talet fram till idag. Byggnaderna berättar på så sätt både om dess tidiga verksamhet och om dess utveckling. I Nya maskinverkstaden, Maskinverkstad 2 och Maskinhallen finns rester av den äldsta bebyggelsen kvar. Bebyggelsestrukturen är relativt intakt med bland annat gjuteri, modellbod, kokillbod, snickeri och kraftstation. Dessvärre är en stor del av interiörerna borttagna så som maskiner, gjutformar och ugnar, vilket gör det svårare att förstå produktionen och hur området har använts.

Byggnaderna i området har en mycket blandad utformning och arkitekturen följer tidens rådande ideal. Exempelvis var verkstäderna murade och enklare förråd i trä vanligt. Gjuteriet är ett tydligt exempel på den industriarkitektur som var vanlig under 1800-talets andra hälft. Flera byggnader visar på byggnadstekniken att använda järn i konstruktionerna, så som bärande gjutjärnsbalkar och så kallade Polonceau-takstolar. För upplevelsen av byggnaderna är patina och volym viktiga komponenter. Exempelvis har gjuteribyggnaden en stark patina med slitna och sotade väggar samt en stor byggnadsvolym.

Viktigt för förståelsen av bebyggelsemiljön är bebyggelsestrukturen med direktörs- villa, kamrersbostad och arbetarbostäder kring verkstadsområdet som visar på levnads- villkoren för de anställda i olika samhällsklasser. Tyvärr har flera av de enklare arbetar- bostäderna rivits tillsammans med kringbyggnader som svinhus, badhus och utedass, vilka ytterligare skulle belysa arbetarnas vardag.

Råd & Rekommendationer

- > Arboga Mekaniska Verkstad har haft en betydande roll för Arboga stad och för regionen. Vid fortsatt användning och utveckling av området är det viktigt att ta tillvara områdets kulturhistoriska värden. Detta görs på bästa sätt genom att antikvarisk kompetens kopplas in i ett tidigt skede vid förändringar av bebyggelsen.
- > Underhåll och eventuell ombyggnad av kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom området bör utföras varsamt och på ett sådant sätt att byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras och inte förvanskas. Ursprungliga fönster, dörrar med mera har kulturhistoriska värden och dess material är ofta av hög kvalitet. Fönster- och dörrars sättning bör inte ändras. Tidstypiska och karaktärs-
skapande byggnadsdetaljer bör behållas.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader vid Meken

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Direktörsvillan med gulmålad träpanel och vitmålade snickerier finns med på 1892 års karta.
Foto: Vlm-abgls-654.

■ Dubbelgårdens norra länga. Dubbelgården består av två parallella bostadslängor som skiljs åt av en ekonomilänga. Fasaderna är faluröda och sadeltaket tegeltäckt. Foto: Vlm-abgls-677.

■ Duvbergiska magasinet, med rödmålad liggande träpanel och vitmålade snickerier, är ett äldre sädesmagasin som ligger invid stickspåret från järnvägen. Foto: Vlm-abgls-670.

■ Industribyggnaderna är uppförda i tegel och speglar sin tids arkitekturideal. Byggnaden längst till höger på den högra bilden brann ned 2018. Foto: Mia Jungskär, Vlm-kvmj-124, Vlm-kvmj-59.

8.7 Nästkvarn och Vilsta

Nästkvarn och Vilsta är en stadsdel i västra Arboga. Bostadsområdet avgränsas i söder av Arbogaån och i norr av ett industriområde. Väster om bostadsområdet ligger en fotbollsplan och öster tar Arboga innerstad vid. Områdets bostadsbebyggelse är av blandad karaktär. Det finns till exempel villor med putsfasader från början av 1900-talet och tegelvillor i rött eller gult tegel från 1960-talet. Flerbostadshus i rött tegel med partier av spritputs är byggda på 1960-talet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Nästkvarn och Vilsta.

■ Nästkvarn och Vilsta 1962. Delar av det nyuppförda moderna flerbostadshusområdet syns mitt i bilden. Till vänster Arbogaån och Gamla Kyrkogården. Foto: Oscar Bladh AB, Arboga kommun.

Historik

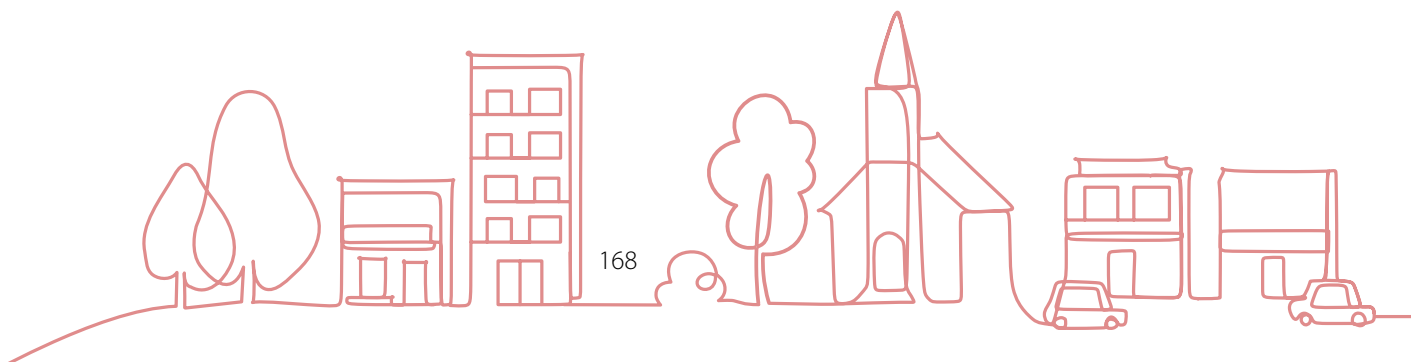
Kvarnen Nästkvarn

Namnet Nästkvarn kommer från att det under många århundranden låg en kvarn i området, intill Arbogaån. Under medeltiden tillhörde kvarnen stadens kloster. På 1500-talet kallades kvarnen Thurekvarnen efter dåvarande ägaren, riksrådet Thure Nilsson Bielke. Möjligtvis var det kvarnens närhet till staden som gjorde att den senare gavs namnet Nästkvarn. Runt Nästkvarn fanns åkrar och ett antal bostadshus av rural karaktär. Under slutet av 1800-talet revs kvarnen. Vid den tiden fanns även ett tegelverk i området som drevs av Arboga Mekaniska Verkstad.

Bostadsbebyggelse och industribbyggelse i området under 1900-talet

Under 1900-talet bebyggdes åkrarna kring kvarnen med bostadsbebyggelse och norr om bostadsområdet etablerades industrier så som bryggeri, gjuteri, elindustri och armaturfabrik. Viss villabebyggelse, exempelvis längs Villagatan, växte fram redan under de första decennierna av 1900-talet, medan ett större grepp togs om stadsdelen på 1960-talet. Ett flertal villor med mindre tomter uppfördes då i området, bland annat till arbetare vid Arboga Mekaniska Verkstad, Meken.

Även flerbostadshus byggdes, punkthus och lamellhus, som inrymde totalt drygt 200 lägenheter. Dåvarande stadsarkitekten Bengt Emanuelsson motiverade lägenhetsantalet

med att det var nödvändigt för att ge den nya stadsdelen erforderlig butiksservice. I den nya stadsdelen tillämpades trafikdifferentiering och därför utgick dåvarande Kyrkogårdsgatan, som istället blev kvartersmark.

Beskrivning

Området har historiskt präglats av industrier genom tillgången till vattenkraft och närhet till järnvägen. Bostadsbebyggelse har vuxit fram i anslutning till industrierna. Området har fortsatt att byggas allt eftersom, både med industribyggnader och bostadsbebyggelse. Bland annat uppfördes tegelvillor åt arbetare på Meken på 1960-talet i områdets nordvästra del. Industriebbyggelsen ligger norr om bostadsbebyggelsen och dessa är skilda åt genom en väg. Söder om bostadsbebyggelsen rinner Arbogaån.

Bostadsbebyggelsen är mestadels placerad i grupper med likartad karaktär med anledning av tiden då de uppfördes och utifrån dess funktion. Den äldsta bebyggelsen från början av 1900-talet varierar mer beträffande tomtstorlekar, byggnadsvolymer och stildrag. Byggnaderna utgör enstaka exemplar och alltså inte en hel grupp med likartade hus. Bland annat finns en välbevarad villa vid Mekens IP från omkring sekelskiftet 1900 med fasader av röd locklistpanel, vitmålade fönster och tegeltak. Villor i 20-talsklassicism är putsade i ljus kulör eller är klädda med träpanel, sexdelade vitmålade fönster och valmade tegeltak.

Bostadsbebyggelsen i området består generellt av villabebyggelse, men ett par mindre flerbostadshus från 1940-talet påträffas även, förutom flerbostadshuset från 1960-talet.

Värdebeskrivning

Områdets äldsta bebyggelse

Bebyggelse som berättar om områdets skede då det började att byggas under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet från att det utgjort odlingsmark är av särskilt kulturhistoriskt värde. Bebyggelsen berättar om tiden då Arboga utvidgades, bland annat på grund av industriens etablering i staden och järnvägens etablering i mitten av 1800-talet. Arboga Mekaniska Verkstad låg i områdets närhet och bostadsbebyggelse växte fram i anslutning till industrin. Fortfarande än idag präglas området av både industrier och bostadsbebyggelse som ligger i skilda områden men i omedelbar närhet. Enstaka väl bevarade villor och flerbostadshus kan särskilt ge möjligheter till förståelse av det beskrivna sammanhanget. Byggnadsvolymer, byggnadsmaterial, karaktäristiska detaljer, tomters storlekar och utseende visar på olika tidsperioder och är viktiga att bevara.

Villor i rött och gult tegel åt arbetare på Meken

Bebyggelse som berättar om områdets tillika Arbogas utökande av bebyggelse på 1960-talet är likaså av särskilt kulturhistoriskt värde. Det finns dels villabebyggelse som uppfördes åt arbetare på Meken. Området har flera århundranden tillbaka haft en koppling till industriell verksamhet tack vare Arbogaån och järnvägen och har fortsatt att präglas av både industriebbyggelse och bostadsbebyggelse även under senare tid. Den väl bevarade sammanhållna bebyggelsen kan med byggnadsmaterial berätta om ett hantverksmässigt tidstypiskt byggande med höga ambitioner. Viktiga karaktärsdrag är fasadmaterialet rött eller gult tegel, ursprungliga byggnadsvolymer och arkitektoniska detaljer som burspråk och entrédörrar av trä.

Flerbostadshusområdet Vilsta

Flerbostadshusområdet Vilsta utgör ett sammanhållet väl bevarat bostadsområde med en arkitektur av hög kvalitet uppfört på 1960-talet. Trots en del bytta byggnadsmaterial, som fönster och balkongfronter, har området bevarat sin ursprungliga karaktär. Området berättar om tidens stadsplaneringsideal att planera för ett område med likartad bebyggelse som en helhet och som inkluderar trafikseparering, stora gröna ytor, lekplatser mellan husen och servicecentrum inom området. I området finns de tidstypiska byggnadstyperna punkthus och lamellhus och byggnadsmaterialen rött tegel och ljus puts. Byggnaderna är tre till fem våningar och har en uppprepning beträffande utformning, byggnadstyper och våningsantal. Området uppfördes precis innan det industriella byggandet med rationalisering beträffande material och utformning och har därför höga materiella kvaliteter som exempelvis ursprungliga dörrar av teak med glasade rutor. Området har även höga kvaliteter beträffande utformningen, så som putsade partier på fasaden som väl samspelar med det röda teglet, olika typer av takfall och väl avvägda proportioner som visar på en hög arkitektonisk ambition.

Kvarteren Grepen och Hackan

Kvarteren Grepen och Hackan är väl bevarat och utgör en sammanhållen bebyggelsegrupp med ursprungliga byggnadsvolymer, byggnadsmaterial och utformning. Arkitekturen erhåller typiska drag både från 1970-talets byggande och utformning.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Tidstypiska och karaktärsskapande byggnadsdetaljer, så som ursprungliga fönster, dörrar, och garageportar, är ofta av hög kvalitet och bör bevaras. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild. Exempelvis bör tillbyggnader av carportar undvikas på parhus och garage med förskjutna byggnadskroppar. Tegelfasaderna bör inte målas eller kläs in.
- > Vägnätets struktur bevaras. Flerbostadshusområdet planerat utifrån trafikseparering behåller den strukturen med gröna luftiga ytor mellan husen.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden i Nästkvarn och Vilsta

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

Villor i rött och gult tegel åt arbetare på Meken

I kvarteret Hyveln, Sågen och Räfsan, uppfördes villabebyggelse under 1960-talet. Merparten uppfördes som bostäder till arbetare på Arboga Mekaniska Verkstad, även kallat Meken, som låg strax intill. Tomterna har gräsytor, buskar och fruktträd.

Villorna har en och en halv våning och sadeltak täckta med tegel eller betongtegel. Fasaderna är klädda i rött tegel och ett fåtal i gult tegel samt har partier klädda i träpanel vars ursprungliga kulör var brun. Merparten bostadshus har bevarade ursprungliga byggnadsdetaljer av hög arkitektonisk kvalitet så som dörrar av trä med glasade rutor, skärmtak, smäckert smidesräcke, originalfönster och små burspråk. Vissa av villorna har försetts med tillbyggnader, exempelvis altaner, dess fönster är utbytta och träpanelen omfärgad.

■ Villa i gult tegel med tillbyggnader, Räfsan 15. Foto: Vlm-abgls-886.

■ Villor i rött och gult tegel uppförda under 1960-talet, vissa åt arbetare vid Arboga Mekaniska Verkstad.
Foto: Vlm-abgls-882 och Vlm-abgls-884.

Grepen och Hackan

I kvarteren Grepen och Hackan ligger sex likadana villor uppförda på 1970-talet. Villorna i en och en halv våning är placerade med gaveln och entrén mot gatan och har en förgård. Sadeltaken är täckta med tvåkupigt betongtegel och fasaderna är klädda med lockpanel och målade i olika kulörer. Fönster har i kvarteret Hackan två lufter och två rutor och i Grepen två lufter och tre rutor.

■ Bostadshus med lockpanel och ingång på gaveln mot gatan. Foto: Vlm-abgls-865.

Flerbostadsområdet i kvarteret Vilsta 9, 10 och 21

På 1960-talet kompletterades områdets östra del med ett flerbostadshusområde som inrymde 200 lägenheter och 350 parkeringsplatser. Byggnadstypen ansågs lämplig med tanke på det nära avståndet till stadens centrum. I enlighet med tidens stadsplaneringsideal tillämpades trafikseparering i området, vilket ledde till att den dåvarande Kyrkogårdsgatan utgick och blev kvartersmark. Av den anledningen ordnades även lekplatser och stora gräsytor med träd kring bostadshusen. Ett mindre servicecentrum, som idag rymmer en ICA-butik, ingick likaså i området.

Typiska byggnadstyper för tiden var punkthus och lamellhus. Nio punkthus med ett antal tillhörande garagelängor samt fem lamellhus uppfördes i området efter idealet upprepningens estetik. Punkthusen är uppförda i fem våningar med källare. En del av byggnadskroppen har ett lägre takfall och endast fyra våningar. Taken är pulpettak med sarg i plåt. Fasaderna är klädda med rött tegel med partier av ljus spritputs. Balkonger är indragna, med några undantag, och balkongfronter är bytta och består mestadels av vit plåt. Fönster är bytta, på tre byggnader är fönsterbågar i blått och grönt, i övrigt är de bruna eller vita. Flera punkthus har ursprungliga entrédörrar av teak med glasade rutor. De fyra lamellhusen har tre våningar med källare och svagt sluttande sadeltak med sarg i plåt på gavlarna. Fasaderna är klädda med rött tegel och balkonger indragna. Fönster och balkongfronter är utbytta. Flera ursprungliga dörrar av teak med glasade rutor finns.

■ Punkthus i fyra våningar i flerbostadsområdet Vilsta. Husen är uppförda i rött tegel med partier av spritputs.
Foto: Vlm-abgls-843 och Vlm-abgls-842.

■ Ursprunglig entrédörr av teak med glasade rutor. Foto: Vlm-abgls-844.

■ ICA-butiken Vilstahallen ligger i området. Foto: Vlm-abgls-849.

■ Lamellhus i tre våningar och rött tegel. Området har stora gemensamma grönytor. Foto: Vlm-abgls-852.

■ Ursprunglig entrédörr av teak med glasade rutor. Foto: Vlm-abgls-853.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Nästvarn och Vilsta

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Villa i 1920-talsklassicistisk stil uppförd i en våning med valmat tegeltäckt tak. Foto: Vlm-abgls-856.

■ Flerbostadshus med fasader av grön puts, troligen uppfört på 1940-talet. Foto: Vlm-abgls-859.

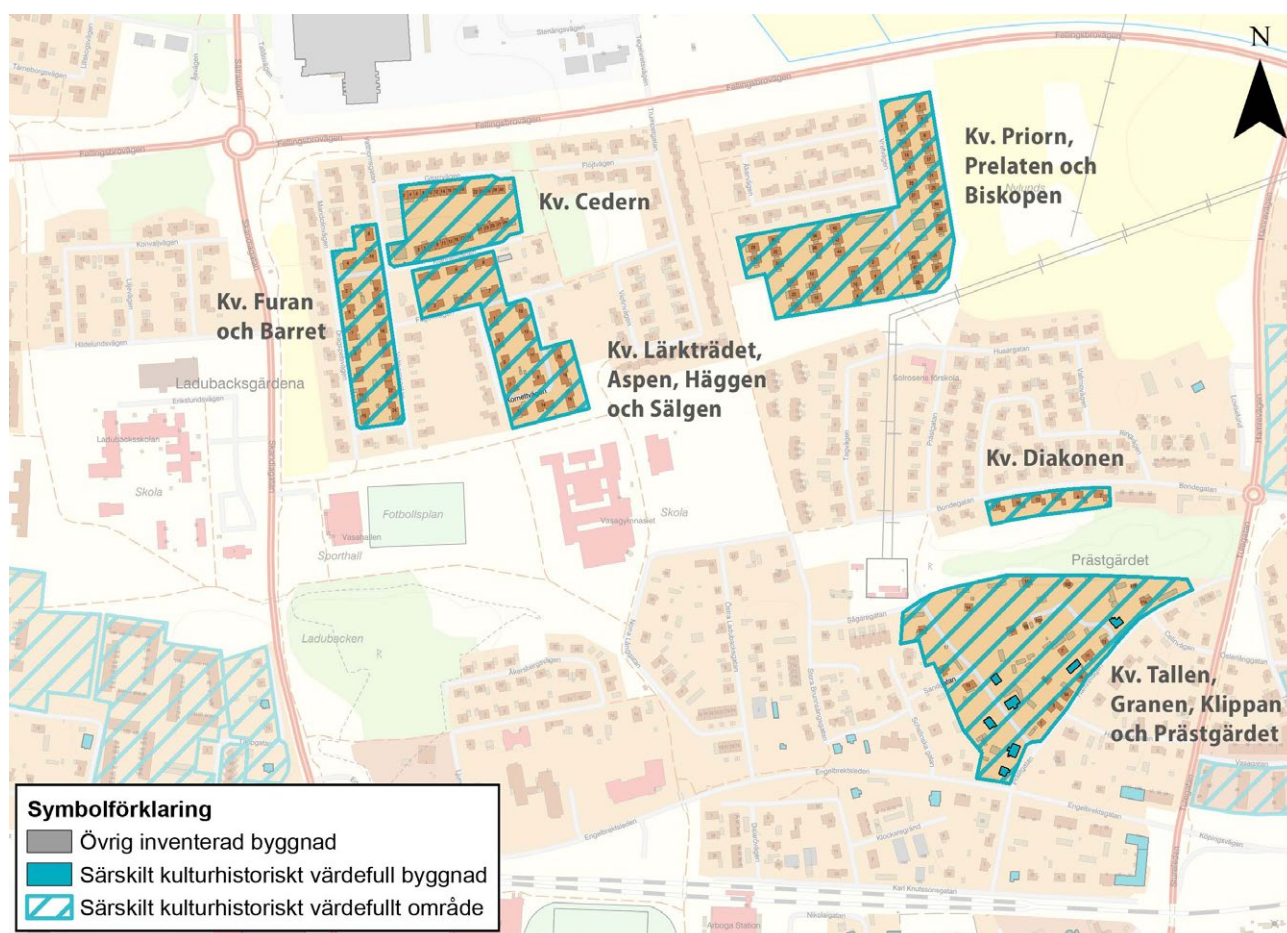
■ Påkostad villa i två våningar uppförd i 1920-talsklassicistisk stil. Villan har ljus puts med dekorativt listverk och burspråk. Det brutna tegelklädda taket har runda fönster. Foto: Vlm-abgls-870.

■ Huset vid fotbollsplanen vid Mekens IP var tidigare ett bostadshus. Byggnaden har faluröd träpanel och vitmålade snickerier. Foto: Vlm-abgls-893.

■ 8.8 Prästgårdet

Prästgårdet är ett bostadsområde i Arboga tätorts norra del, nordost om Arbogas järnvägsstation. Bebyggelsen i området har blandad karaktär och består bland annat av en gymnasieskola, fotbollsplan, grönområde, villa-bebyggelse från sekelskiftet 1900 och kedjehus och radhusbebyggelse från mitten av 1900-talet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Prästgårdet.

Historik

Namnet Prästgårdet kommer från att marken tidigare utgjorde åkermark som hörde till ett kyrkoboställe, prästgården, och som låg strax öster om området. Under 1800-talet bebyggdes området med ett antal mindre gårdar och bostadsenheter, som exempelvis Gustavsborg och Loviselund.

I den södra delen, närmast innerstaden och järnvägsstationen, förtätades bostadsbebyggelsen kring sekelskiftet 1900. Där fanns även mindre industrier så som en keramikindustri med tillhörande arbetarbostäder.

Arbogas invånarantal ökade på grund av en betydande företags- och industrietablering på 1940-talet. Prästgårdet bebyggdes därför ytterligare under mitten av 1900-talet. Småhus på mindre tomter började att byggas under slutet av 1950-talet. Radhus och kedjehus följde i områdets västra del. Ytterligare villabebyggelse uppfördes i Prästgårdet i början av 1970-talet. Det planerades också för en gemensam värmecentral och kioskbutik. I mitten av området ligger Vasagymnasiet, byggt cirka 1965 och utbyggt 1975 och 1985.

Beskrivning

Området Prästgårdet har en blandad karaktär och består bland annat av några obebyggda områden, som ett kuperat grönområde kallat Prästgårdet, åkermark i områdets nordöstra hörn och en fotbollsplan som ligger i anslutning till Vasagymnasiet.

I områdets södra del finns bebyggelse från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Vägnätet är oregelbundet och tomterna har varierade storlekar och former. Äldre fruktträd och gårdshus förekommer på tomterna. Bostadshus har skilda utseenden bland annat beroende på vilket årtionde de uppfördes under. Det finns hus i 20-tals klassicistisk stil med brutna tegeltak och putsade fasader, mindre bostadshus med tegeltäckta sadeltak och fasader av rödfärgad locklistpanel, en röd tegelbyggnad med dekorativa inslag samt faluröda gårdshus. Enhetlig villa-, radhus-, och kedjehusbebyggelse byggda i grupper finns i områdets norra del. Bebyggelsen är i regel relativt liten i volymerna, har en liten egen tomt och entréer mot gatan. Sadeltak är vanligt förekommande liksom fasader av gult eller rött tegel samt garage av träpanel.

Vasagymnasiet utgör ett antal lägre byggnadskroppar hopbyggda med varandra och omgivna av relativt öppna ytor som till exempel en fotbollsplan. Fasader är gjorda av rött tegel och taken är täckta av plåt.

Prästgårdets äldsta bebyggelse

I områdets södra del ligger bebyggelse från andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet omfattande bland annat kvarteren Tallen, Granen, Klippan och Prästgården. Vägnetet i området är oregelbundet och tomterna är varierande i storlekar och former. Invid tomtgränserna förekommer ofta gårdshus. Gårdshuset har i regel rödfärgad locklistpanel, svartmålade dörrar och sadeltak. Bostadshuset har skilda utseende bland annat beroende på vilket årtionde de uppfördes under. Hus i 1920-tals klassicistisk stil har brutna tegeltak, putsade rosa fasader, sexdelade fönster, vitmålade fönsteromfattningar och hörnkedjor samt lunettfönster. Det finns även mindre bostadshus med tegeltäckta sadeltak och fasader av träpanel målade i olika kulörer. Före detta arbetarbostäder med koppling till industriverksamhet är större till byggnadsvolymen, har falurödfärgad locklistpanel, vita snickerier och sexdelade fönster.

Värdebeskrivning

Bebyggelse som berättar om områdets skede då det bebyggdes av villabebyggelse och mindre industriverksamheter under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet är särskilt kulturhistorisk värdefull. Viss bebyggelse är påkostad och utgör stora bostadshus medan annan bebyggelse är före detta flerbostadshus och arbetarbostäder eller mindre enbostadshus. Bebyggelsen berättar om skilda sociala levnadsförhållanden från tiden och hur människor med olika ekonomiska förutsättningar bodde i samma område. Få senare kompletteringar har gjorts och området uppvisar en sammanhållen, relativt lantlig karaktär i centrala Arboga tätort. Karaktärsdrag är ett oregelbundet vägnät, olika stora tomter med bostadshus, gårdshus, äldre fruktträd samt bostadshus av varierad karaktär, storlek och arkitekturstil beroende på vilket årtionde det uppfördes under och vilken funktion byggnaderna har haft. Ett flertal enskilda byggnader inom området är utpekade som särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

Prästgården innehåller ett flertal bebyggelsegrupper uppförda under mitten av 1900-talet i likartad utformning. Bebyggelsen berättar om skedet då Arbogas invånarantal ökade på grund av företags och industriets etablerande i staden. Även om tidens stadsplaneringsideal och bilens intåg genom idealet att bygga småhusområden utanför innerstaden. Viktigt var även tillgången till grönytor, vilket återfinns i Prästgården. Byggnadstyper, välbevarade byggnadsmaterial och utformning berättar om modernismens tidiga bebyggelse, upprepningens estetik och starten på ett industriellt byggande. Viss bebyggelse visar på ett hantverksmässigt byggande och utformning av hög kvalitet. Trots en del förändringar som har gjorts visar bebyggelsegrupperna på en väl bevarad och sammanhållen karaktär, vilket kan ge en förståelse av de beskrivna skedena.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Byggnadsdetaljer så som lertegeltak, ursprungliga fönster, dörrar och paneler är ofta av hög kvalitet och bör bevaras. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild. Carportar, bör undvikas på parhus och garage med förskjutna byggnadskroppar.
- > Vägnätets struktur bevaras. Vägars rätvinkliga respektive oregelbundna sträckningar berättar om när de olika områdena bebyggdes.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden i Prästgårdet

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

Likartade kedjehus i kvarteret Furan och Barret

I kvarteret Barret och Furan ligger kedjehus och mindre villor utmed raka asfalterade gator. Tomterna är små och entréer ligger mot gatan vid en asfalterad garageuppfart. Bostadsbebyggelsen är i en våning och har tegelfasader med partier av träpanel. Garage har fasader av fjällpanel, dock har vissa bytt till lockpanel. Enfamiljshusen producerades av byggnadsfirman Hilding Lund och kom att kallas för Arbogavillan. Huset fanns i storlekarna fyra eller fem rum och kök. Arbogavillan finns även bland annat i kvarter på Sjukhusgården och i Ladubacksgårderna. Bebyggelsen i kvarteret Barret och Furan är relativt väl bevarad men vissa fönsterbyten är gjorda samt att carport med mera har tillkommit.

■ Den så kallade Arbogavillan i rött tegel med gavelpartier av träpanel i kvarteret Furan.
Foto: Vlm-abgim-502 och Vlm-abgim-505.

Radhus i kvarteret Cedern

I kvarteret Cedern ligger radhus i två våningar längs raka asfalterade gator. Fasaderna har rödfärgad fjällpanel och vitmålade snickerier. Entréerna mot gatan är grupperade två och två och har en liten förstukvist. Framför denna finns en förgård.

■ Radhus med rödmålad träpanel och vitmålade balkonger och farstukvistar i kvarteret Cedern.
Foto: Vlm-abgim-511 och Vlm-abgim-512.

Mindre enplansvillor i tegel

I kvarteren Lärkträdet, Aspen, Häggen och Sälgen finns mindre enplansvillor med sammanbyggda garage placerade på proportionerliga tomter. Husen ligger med entréer mot en asfalterad gata som leder runt i en formation. Husen har fasader av rött tegel, moderna fönster, spontad panel på gavelspetsar och sadeltak täckt med betongtegel.

■ Småskaliga enplansvillor i rött tegel och garage med träpanel. Foto: Vlm-abgim-507 och Vlm-abgim-509.

Likartade villor på rad i kvarteret Priorn, Prelaten och Biskopen

I kvarteren Priorn, Prelaten och Biskopen ligger likartade villor tätt placerade på rad längs rätvinkliga gator. Husen är grupperade kring rader av garage och parkeringsplatser. Villorna med gavlarna mot gatan har egna tomter med buskage kring dessa. Husen är uppförda i en och en halv våning och med branta sadeltak täckta med betongtegel. Husens gavlar är klädda med träpanel och långsidorna med brunt tegel. Ursprungligen har träpanelen varit målad i en röd kulör och snickerier i en svart kulör, men i nuläget har vissa hus målats i ljusare kulörer.

■ Tätt placerade villor vars ursprungliga färgsättning var röd träpanel med svarta snickerier. Till villorna finns friliggande garagelängor. Foto: Vlm-abgim-515 och Vlm-abgim-516.

Småhus i gult tegel

Nära grönområdet som kallas Prästgårdet ligger kvarteret Diakonen med enhetliga småhus i gult tegel uppförda under mitten av 1900-talet. Mindre garage är sammanbyggda med bostadshusen. Husen i en och en halv våning har entrépartier mot gatan med gjuten trappa och smäckert smidesräcke, dörr av trä med glasade rutor, dörrromfattning av tegel och skärmtak. Fasader är klädda i gult tegel och fönster är i två bågar och med en ruta i varje båge.

■ Villor i gult tegel med skärmtak över entrédörrar av trä och smäckra smidesräcken.
Foto: Vlm-abgim-561 och Vlm-abgim-563.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Prästgårdet

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

- Bostadshus i nationalromantisk stil med ovanligt utformade dekorativa snickerier, fönsteromfattningar och veranda. Tomten, med uthus och träd, omges av ett staket i stil med byggnaden. Foto: Vlm-abgim-556.

- Bostadshus i ljus puts och med farstuvist, från andra hälften av 1800-talet. Foto: Vlm-abgim-559.

■ Villor i två våningar uppförda i 1920-tals klassicistisk stil. Villorna har rosa puts, slätputsat vitt listverk, brutna tak samt runda och lunettformade dekorativa fönster. Foto: Vlm-abgim-548 och Vlm-abgim-554.

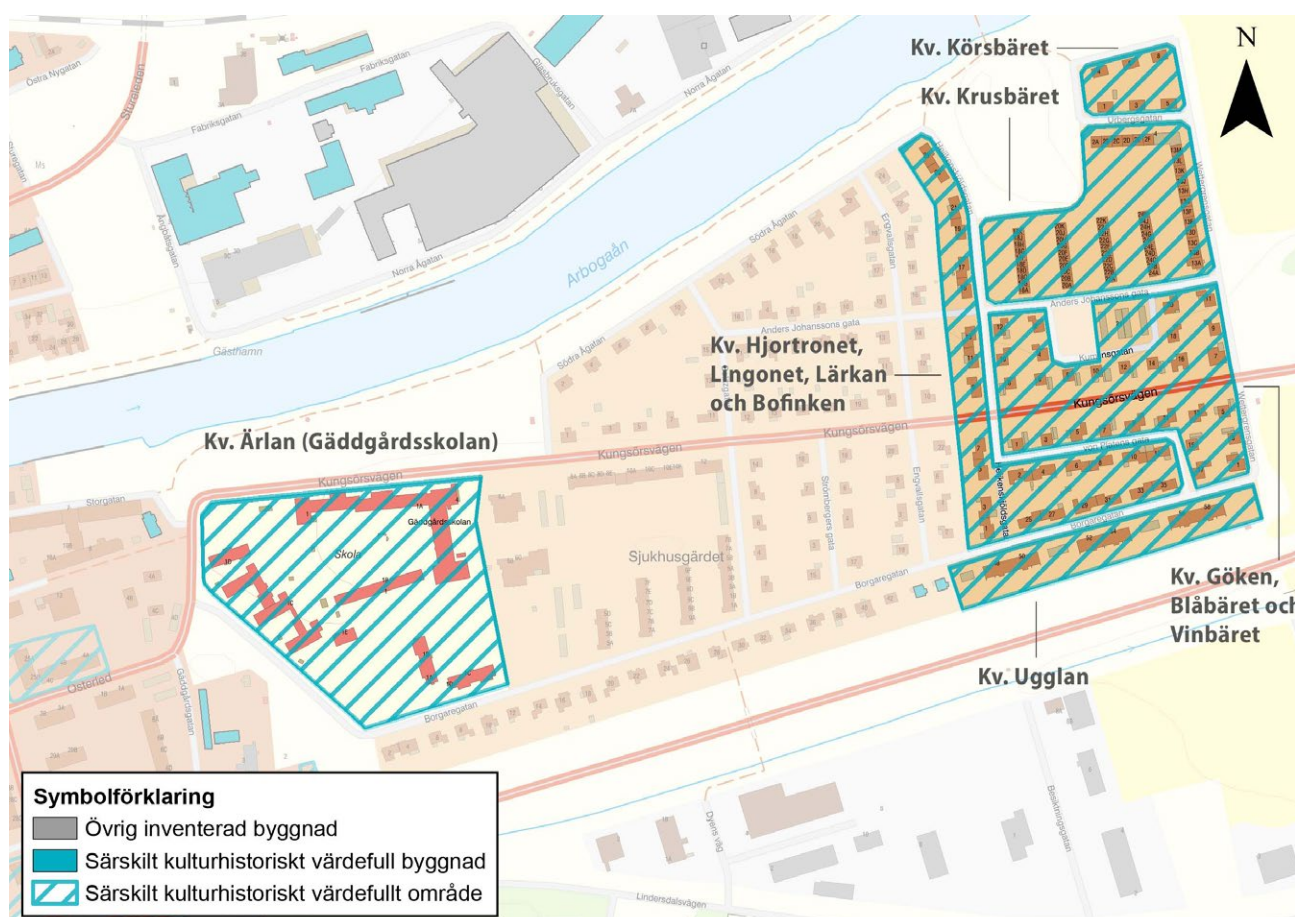
■ Byggnader med koppling till industriell verksamhet uppförda med falurödfärgad träpanel eller rött tegel med dekorativ mönstertegling vid takfot. Foto: Vlm-abgim-550 och Vlm-abgim-558.

■ Området har relativt stora tomter med uthus och äldre fruktträd. Uthusen har vanligen falurödfärgad träpanel och svartmålade dörrar. Foto: Vlm-abgim-552 och Vlm-abgim-560.

8.9 Sjukhusgården

Sjukhusgården är ett bostadsområde i Arboga tätorts sydöstra del, strax söder om Arbogaån. Bostadsbebyggelse består dels av egnahemsvillor som började att bebyggas i slutet av 1940-talet, och dels av bostadsbebyggelse i enhetliga grupper som uppfördes i början av 1960-talet. De enhetliga grupperna utgörs av radhus, parhus och friliggande villor och har vanligen fasader av rött tegel, puts i ljusa kulörer eller röd träpanel.

▨ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Sjukhusgården.

Historik

Området Sjukhusgärdet har fått sitt namn efter att det 1894 byggdes ett epidemisjukhus på platsen. Epidemisjukhuset uppfördes i landstingets regi efter en arvsdonation av överstinnan Euphrosyne Charlotta Mathilda Heijkensköld. Söder om ån uppfördes 1880 Heijkensköldska sjukhuset. Epidemisjukhuset var beläget en bit från innerstaden och omgivet av åkrar och gården. Sjukhusanläggningen bestod av ett flertal byggnader med omgivande park. År 1934 byggdes epidemisjukhuset om till sjukhus med 18, senare 20, vårdplatser. Barnbördsavdelningen hade plats för tio patienter. Personalstyrkan var arton personer varav tre sjuksköterskor och en barnmorska.

I närheten låg vid sekelskiftet 1900 ett tegelbruk. År 1912 startades en reveteringsfabrik i området, mitt emot sjukhuset. Fabrikens verksamhet upphörde 1949.

Under mitten av 1940-talet indelades marken in i egnahemstomter, varpå bebyggelse började att uppföras därefter. Gäddgårdsskolan uppfördes i området 1952. I början av 1960-talet utökades bebyggelsen i östra delen av Sjukhusgärdet med radhus.

Beskrivning

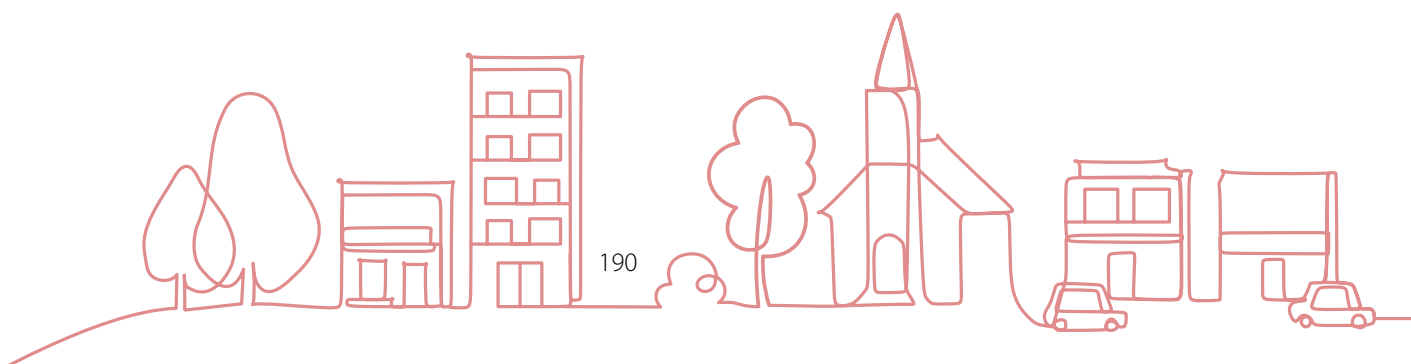
Bostadsbebyggelsen i Sjukhusgärdet består dels av brokig egnahemsbebyggelse, som började att bebyggas i slutet av 1940-talet. Både tomternas storlekar och husens fasadmateriell och kulörer varierar.

I områdets östra del finns grupper med likartad bebyggelse i form av friliggande villor, parhus eller radhus. Fasadmaterialet rött tegel dominerar på parhusens bostadshus och garage är i regel klädda med fjällpanel. Grupper med villor som har putsade fasader och brant sadeltak med kraftig skorsten finns även. Radhus i områdets nordöstra del har fasader av röd träpanel.

Kulturhistorisk värdering

Egnahemsbebyggelse

Egnahemsbebyggelse som har väl bevarade egenskaper, som exempelvis relativt stor tomt med gräsytor och äldre fruktträd, bevarad byggnadsvolym och byggnadsmateriell, kan ge möjligheter till förståelse av skedet då Sjukhusgärdet indelades i egnahemstomter och började att bebyggas under 1940-talet. Detta skedde i en tid då Arbogas invånarantal ökade kraftigt på grund av flygverkstaden och mindre industriets etablering i staden.

Gäddgårdsskolan

Gäddgårdsskolan är ett tydligt exempel på en så kallade paviljongsskola som var en vanlig byggnadstyp för skolbyggnader under mitten av 1900-talet. Flertalet byggnader är i en våning och placerade på sätt att mindre öppna skolgårdar bildas, vilket berättar om pedagogiska tankegångar från tiden. Gäddgårdsskolan har ett tidstypiskt formspråk och materialval med många detaljer som visar på omsorg om de som skulle vistas i skolan samt en hög arkitektonisk ambition.

Bebyggelse från 1960-talet

Enhetliga bebyggelseområden från 1960-talet med väl bevarade egenskaper rörande byggnadsvolym, proportioner och byggnadsmaterial berättar om skedet då Sjukhusgården ytterligare bebyggdes i början av 1960-talet. Enhetligheten, upprepning gällande byggnadstyper och utformning är av värde och visar på tidens tankar om stadsplanering och vanliga byggnadstekniker. Bebyggelsen är en del av Västmanlands moderna kulturarv och speglar en av det svenska småhusbyggandets expansionsperioder. Bebyggelsen utgör även en tydlig årsring i Arbogas utveckling. Många byggnadsdetaljer, till exempel fönster och fönstersättning, entrédörrar, garageportar och fjällpaneler från tillkomsttiden är mycket karaktärsskapande i arkitekturen.

Bland bebyggelsen finns den så kallade Arbogavillan som ritades av stadsarkitekt Bengt Emanuelsson och som återkommer inom ett flertal områden i Arboga. En grupp med putsade villor i ljusa kulörer med sadeltak täckta med tegel, kraftig skorsten och ursprungliga dörrar av teak har ursprungliga egenskaper av hög arkitektonisk kvalitet.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Byggnadsdetaljer så som lertegeltak, ursprungliga fönster, dörrar, garageportar och paneler är ofta av hög kvalitet och bör bevaras. Fönster, dörr och garageportars sättnings bör inte ändras. Ombyggnationer och tillbyggnader, av till exempel carportar, bör undvikas på parhus och garage med förskjutna byggnadskroppar. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Vägnätets struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden i Sjukhusgården

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

Arbogavillan i kvarteret Hjortronet, Lingonet, Lärkan, Bofinken och Körsbäret
Kvarteren Hjortronet 6–11, Lingonet 4–6, Lärkan 6–9, Bofinken 1–12 utgörs av parhus i kedjehusform, den så kallade Arbogavillan, som ritades av stadsarkitekt Bengt Emanuelsson. Enfamiljshusen producerades av byggnadsfirman Hilding Lund och fanns i storlekarna fyra eller fem rum och kök. Arbogavillan finns även bland annat i kvarter på Prästgården och i Ladubacksgårderna.

Villorna ligger på mindre tomter med staket runt omkring. Bostadshusen och garagelängan har förskjutna byggnadskroppar. Fasaderna är klädda med rött tegel och vissa villor har panelklädda gavelspetsar och andra är helt i tegel. Många garage har bevarad ursprunglig fjällpanel men några har bytts ut till lockpanel. En del villor har utbytta fönster och garageportar. En och annan carport har tillkommit.

Inom kvarteret Körsbäret 1–6 finns mindre friliggande tegelvillor. Dessa har många likheter avseende volym och utformning som ovan nämnda kvarter.

■ Den så kallade Arbogavillan uppförd i rött tegel i kvarteret Lärkan. Foto: Vlm-abgim-473.

■ Garage med fjällpanel. Foto: Vlm-abgim-471.

■ Friliggande tegelvillor i kvarteret Körsbäret. Foto: Vlm-abgim-478.

Ugglan 3

Inom kvarteret Ugglan 3 ligger tre rektangulära flerbostadshus med tillhörande garage-längor. Byggnaderna i två våningar har fasader av gult tegel och sadeltak. Entréer ligger mot gatan. Bebyggelsen har en välbevarad tidstypisk karaktär.

■ Flerbostadshus i två våningar och gult fasadtegel med tillhörande garagelängor. Byggnaderna uppfördes 1963 i kvarteret Ugglan 3. Foto: Vlm-abgim-476 och Vlm-abgim-475.

Putsade villor med brant sadeltak och kraftig skorsten

Kvarteren Göken 1–12, Blåbäret 1–16 och Vinbäret 1 är bebyggda med med putsade villor i en och en halv våning som i regel är placerade med gaveln mot gatan. Byggnaderna uppfördes under första halvan av 1960-talet och har en enhetlig färgskala i vitt, beige och gult. Husen har branta sadeltak täckta med tvåkupigt lertegel, litet takutsprång och kraftiga skorstenar. Fönster och fönsteromfattningar är vita, flera fönster är ursprungliga och vissa utbytta. Garage och uteplatser är klädda med träpanel och oftast brunmålade, vilket är den ursprungliga färgsättningen. Ett flertal ursprungliga entrédörrar av teak finns, medan andra dörrar har bytts ut. I kvarteret Vinbäret 1 finns gemensamma garagelängor med ursprunglig karaktär.

■ Likartade ljusst putsade villor i kvarteret Göken och Blåbäret. Foto: Vlm-abgim-481 och Vlm-abgim-480.

■ Villa med tegeltak och garage med träpanel. Foto: Vlm-abgim-483.

■ Garagelängor med asymmetriskt takfall i kvarteret Vinbäret 1. Foto: Vlm-abgim-484.

Gäddgårdsskolan i kvarteret Ärlan

Gäddgårdsskolan uppfördes på 1950-talet och flertalet byggnader är i en våning. Förutom skolbyggnaderna finns bland annat en före detta lärarbostad och en sjuksköterskemottagning. Vid byggnationen av skolan fanns ett samarbete mellan arkitekt och lärare för att skapa en funktionell skola av hög arkitektonisk klass. Utformningen med gult fasadtegel och byggnader i en våning placerade kring öppna gårdar är typisk för tiden. Vid jämförelse med äldre skolbyggnader berättar detta något om pedagogikens utveckling. I nuläget planeras skolan att rivas.

■ Gäddgårdsskolan i tre våningar och tidstypiskt gult fasadtegel. Foto: Vlm-abgim-498.

■ Skolbyggnader i en våning kring öppna skolgårdar. Foto: Vlm-abgim-495.

■ Den tidigare lärarbostaden i gult tegel och tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgim-497.

Radhus i röd träpanel i kvarteret Krusbäret

I kvarteret Krusbäret 2–59 finns fyra rader med radhus och en vinkelbyggd långa med parhus sammanbyggda med garage, uppförda i början av 1960-talet. Bebyggelsen präglas av röd panelarkitektur. De flesta byggnaderna har bytta fönster men är i övrigt välbevarade. Merparten av de nya fönstren har samma typ av spröjs, vilket innebär att bebyggelsen är fortsatt enhetlig. Byggnaderna har indragna balkonger och förstukvistar.

■ Radhus med rödmålad träpanel i kvarteret Krusbäret. Foto: Vlm-abgim-486 och Vlm-abgim-488.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Sjukhusgården

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

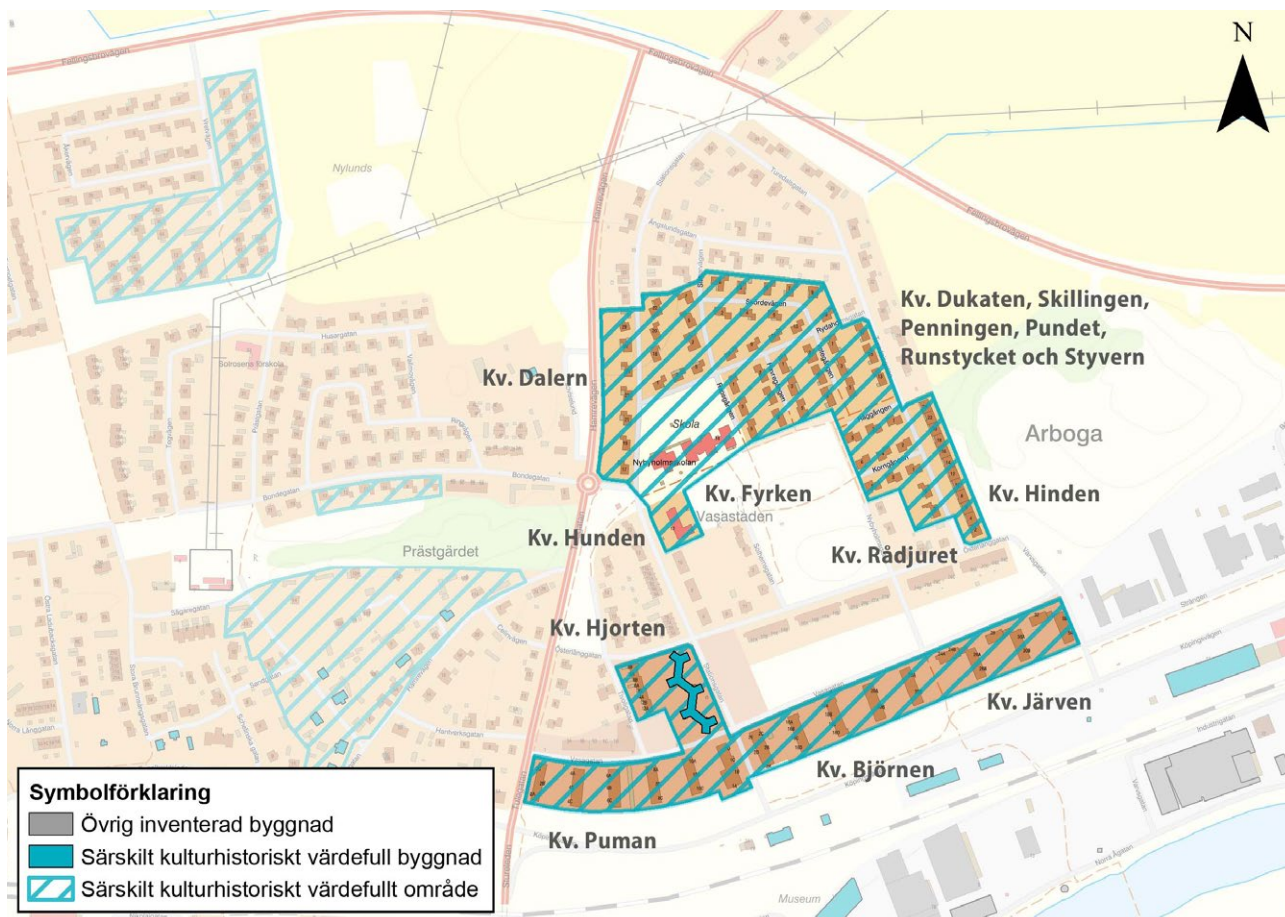
■ Likartade villor med eternitbeklädnad i kvarteret Ugglan. Foto: Vlm-abgim-494.

■ Villan inom Ugglan 2 har en ursprunglig liten uteplats bevarad. Foto: Vlm-abgim-492.

8.10 Vasastaden

Vasastaden är ett bostadsområde i Arboga tätorts nordöstra del. Området består av parallellt placerade lamellhus efter funktionalistiska ideal, som började att uppföras på 1940-talet. I området finns även bostadsbebyggelse som mestadels består av villor i enhetliga grupper där fasadmaterialet rött tegel dominerar.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Vasastaden.

Historik

På 1800-talet bestod området Vasastaden av gården, skogsklädda kullar, ett antal gårdar samt ett kyrkoboställe. Merparten av marken hörde till kyrkobostället och kallades för Prästgården. Senare användes marken även som plats då staden besöktes av tivolin.

År 1945 invigdes Kungliga Flygförvaltningens nya centrala verkstad, förkortas CVA, i Arboga och en del mindre industrietableringar av mindre format följde. En enorm expansion av staden inleddes därmed och under en tioårsperiod nästan fördubblades Arbogas invånarantal. Ett akut behov av bostäder uppstod, vilket ledde till utbyggnaden av lägenheter och småhusområden i stadens utkant eller helt utanför. Vasastaden var ett av de områden som därför började att bebyggas på 1940-talet för de nyinflyttade arbetarna. Stadsplaner saknades till en början och det byggdes inledningsvis på dispens. Som mest bodde på 1950-talet 2 500 personer i Vasastaden. År 2011 bodde här 300 personer.

Området utökades i norr på 1950- och 1960-talen med villabebyggelse i enhetliga grupper. År 1968 uppfördes Nybyholmsskolan och 1970 kompletterades området med viss bebyggelse, bland annat med flerbostadshus i två våningar i tegel på Stationsgatan.

Beskrivning

I södra Vasastaden ligger lamellhus i tre våningar placerade efter väderstrecken och med stora luftiga gräsytor mellan husen, helt i enlighet med funktionalismens och dåtidens stadsplaneringsideal. Lamellhusen har i regel putsade osmyckade fasader i ljusa kulörer, medan några hus har tilläggsisolerats. Vissa lamellhus, inom kvarteret Järven, är sammanbyggda i vinkel och uppvisar arkitektoniska detaljer av hög kvalitet.

Nybyholmsskolan från 1968 är placerad ungefär i mitten av området och har en gul tegelarkitektur med modernistiskt formspråk. Byggnaderna har sluttande tak, skärmtak och osmyckade fasader. Skolbyggnaderna är omgivna av en lekvänlig skolgård med asfalterade ytor i närheten av grönytor.

I norra Vasastaden ligger småhusbebyggelse mestadels av olika typer och placerade i enhetliga grupper. Fasadmaterialet rött tegel är dominerande.

Värdebeskrivning

Flerbostadshus byggda på 1940-talet

Flerbostadshusbebyggelse uppförd på 1940-talet i området berättar om då stadens folkmängd kraftigt ökade på grund av den nya flygverkstadens lokalisering till Arboga. Husen ritades bland annat av stadsarkitekten Lars Arborelius som tillämpade de senaste rönen inom bostadsbyggandet genom att infoga 1940-talets nya hustyp stjärnhuset i området. Stjärnhusen erbjöd fina lägenhetsplaner och rumsskapande utomhusmiljöer. Lamellhusen i Vasastaden följde funktionalismens typiska lamellhusplaner där husen låg parallellt efter varandra på rad med tillgång till mycket ljus och luft. Flera av byggnaderna speglar uppförandetidens moderna färgkombinationer samt tidens arkitektoniska ideal genom tidstypisk utformning och hög kvaliteten på materialen. Många byggnadsdetaljer från tillkomsttiden är omsorgsfullt utformade och mycket karaktärsskapande i arkitekturen.

Villor av tegel från 1950- och 60-talen

I Vasastadens norra del ligger bebyggelse med sammanhållna väl bevarade egenskaper så som olika typer av tegelarkitektur. Bebyggelseområdet berättar om Arbogas småhusexpansion tillika stadsdelens framväxt på 1950- och 1960-talen. Många av husen är inpassade efter terrängen med naturmark och värdefull vegetation sparad mellan villorna, i enlighet med rådande ideal. Villornas fasader i bevarad tidstypisk gestaltning, utformning av detaljer samt byggnadsvolymerna i relation till trädgårdarna samspelar till en miljöskapande helhet. Bebyggelsen berättar även om tidens byggtekniker och material. Många byggnadsdetaljer från tillkomsttiden är omsorgsfullt utformade och mycket karaktärsskapande i arkitekturen.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Tidstypiska och karaktärsskapande byggnadsdetaljer som lertegeltak, ursprungliga fönster, dörrar, garageportar och balkonger är ofta av hög kvalitet och bör bevaras. Fönster, dörr och garageportars sättning bör inte ändras. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Vägnätets struktur i villa respektive flerbostadshusområdet bör bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Den tidstypiska planen med lamellhus parallellt placerade med mycket ljus och luft emellan bör respekteras och bevaras.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden i Vasastaden

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

Flerbostadshus från 1940- och 50-talet

I kvarteren Järven 1–2, Puman 1–6, Björnen 1–3, Björnen 12, Hjorten 7 och 11 ligger ett område med flerbostadshusbebyggelse. Området började att bebyggas på 1940-talet, framförallt för att täcka bostadsbehovet för inflyttade arbetare på den nyetablerade flygverkstaden. Bebyggelsen följde funktionalismens lamellhusplaner där husen låg parallellt efter varandra på rad med tillgång till mycket ljus och luft. Husen ritades bland annat av stadsarkitekten Lars Arborelius. Det första hyreshuset stod färdigt 1942 och därefter fortsattes lamellhusen att byggas under 1940-talet.

Lamellhusen är uppförda i tre våningar och har putsade ljusa fasader. Vissa fasader har tilläggsisolerats med plåt- eller putsfasad. Dörrömfattningar i gult tegel förekommer. Inom kvarteret Järven 1–2 finns lamellhus byggda i vinkel och sammanbyggda med gångar i tegel och puts. Den ena byggnadskroppen har tre våningar och den andra två våningar. Fasaderna är klädda med spritputs och har vita slätputsade detaljer. Garage finns bevarade i ursprungligt utseende.

Förutom lamellhusen tillämpades nyheten stjärnhuset. Stjärnhusen med gult putsade fasader, tegeltäckta sadeltak och balkonger uppfördes 1950.

■ Putsat lamellhus i tre våningar, uppfört 1947 i kvarteret Puman 5. Foto: Vlm-abgim-545.

■ Putsade lamellhus sammanbyggda i vinkel i kvarteret Järven. Foto: Vlm-abgim-537.

■ Putsade lamellhus sammanbyggda i vinkel i kvarteret Järven. Foto: Vlm-abgim-535.

■ Putsat lamellhus med dörrömfattning av tegel i kvarteret Björnen. Foto: Vlm-abgim-539.

Tegelbebyggelse av olika typ

Bebyggelse inom kvarteren Dalern 1–7, Dukaten 2–9, Dukaten 12, Penningen 1–6, Pundet 1–7, Runstycket 1–6, Skillingen 1–6, Styvern 1–6, Hinden 1–12, Rådjuret 1–9, Fyrken 1 och Hundén 14 utgör olika typer av tegelbebyggelse som är tillkomna under 1950- och 1960-talen. Merparten av bebyggelsen utgör villor med fasader av rött tegel med garage klädda i träpanel. Mycket av bebyggelsen är väl bevarad beträffande ursprungliga proportioner, material och utformning. Nybyholmsskolan uppfördes 1968 och har en gul tegelarkitektur med modernistiskt formspråk. Byggnaderna har pulpettak, skärmtak och osmyckade fasader. Skolbyggnaderna är omgivna av en lekvänlig skolgård med asfalterade ytor i närheten av grönytor.

■ Röda tegelvillor i kvarteret Penningen. Foto: Vlm-abgim-528.

■ Enhetlig utformad bebyggelse i rött tegel och med pulpettak i kvarteret Hinden 1–12. Foto: Vlm-abgim-520.

■ Friliggande tegelvillor med sammanbyggt garage i kvarteret Rådjuret 2-3. Foto: Vlm-abgim-524.

■ Nybyholmsskolan byggd 1968 i en gul tegelarkitektur av hög kvalitet, kvarteret Fyrken 1 och Hunden 14. Foto: Vlm-abgim-533.

■ Byggnader i gult tegel tillhörande skolan, kvarteret Hunden 13. Foto: Vlm-abgim-534.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Vasastaden

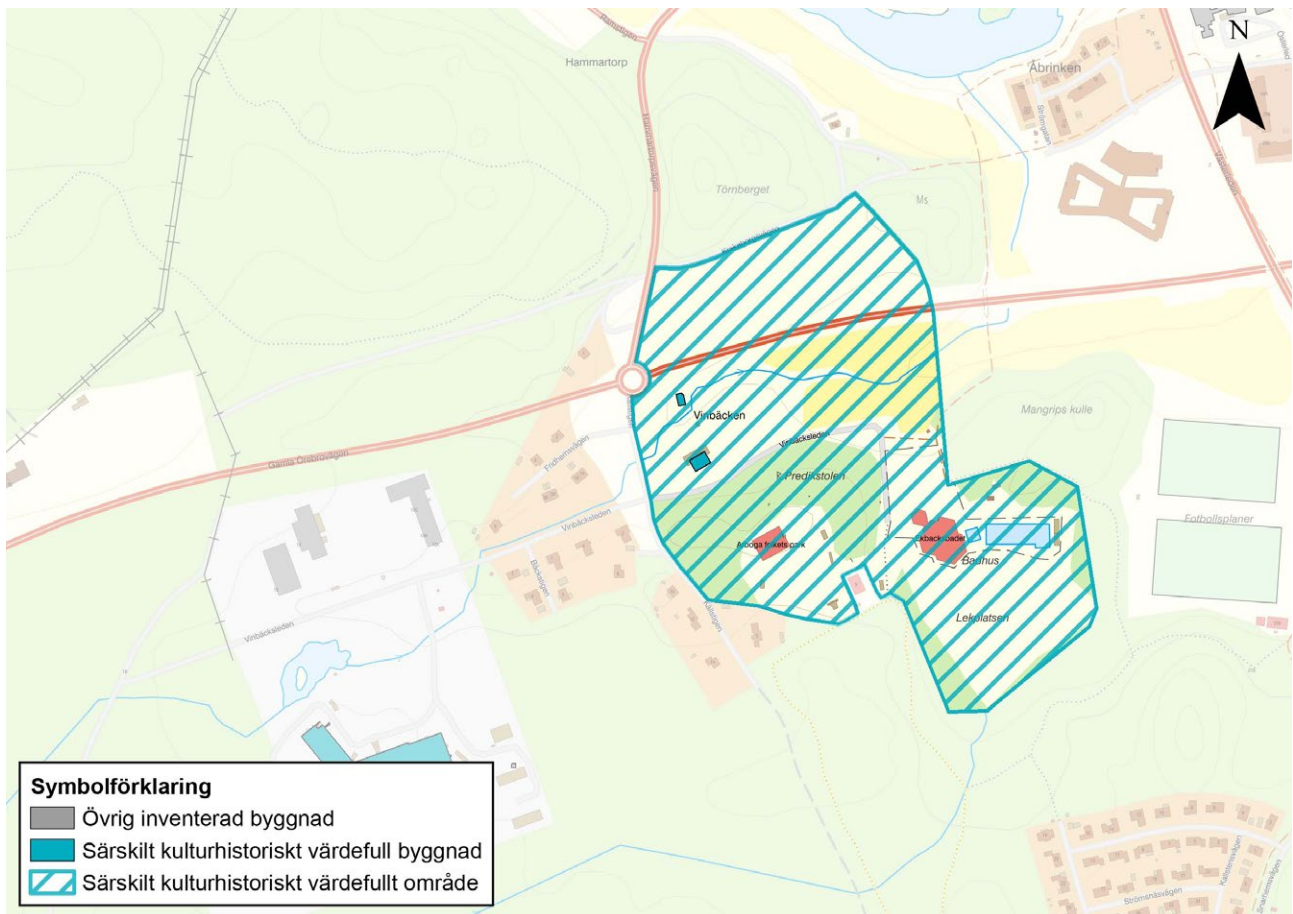
För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Gulputsade stjärnhus i tre våningar uppförda 1950 i kvarteret Hjorten.
Foto: Vlm-abgim-541 och Vlm-abgim-542.

8.11 Vinbäcken

Området ligger sydväst om Arboga tätort. Inom området finns flera platser och aktiviteter som kopplas till rekreation som bad, restaurang och Folkets park.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Vinbäcken.

Historik

I slutet av 1800-talet började arbetarrörelsen i Sverige att uppföra egna hus och parker för att arbetarna skulle få mötesplatser och plats för nöjen och rekreation. Många olika byggnader uppfördes för parkernas olika aktiviteter. Med tiden kom Folkets park att förvandlas till en plats med ett brett nöjesutbud. Folkets park i Arboga anlades 1906 och har utvecklats under 1900-talet då flertalet byggnader tillkommit. Västmanland var tidiga med att uppföra teatrar i folkparker, däribland den i Vinbäcken 1907.

Det nuvarande brunnshuset som ligger intill vattenkällan uppfördes 1856 i samband med att kapten Carl Teodor Strömberger donerade medel till att restaurera den förfallna brunnen. Det tidigare brunnshuset uppfördes 1797 av doktor Nils Gahn. Strömberger satte upp en skylt ovanför det nya brunnshusets dörr som löd: ”Se till ringa öden. Mid bestämde ej rätte givaren, ej ryktet.” Orden i textens begynnelsebokstäver bildar donatorns efternamn Strömberger. Källan vid Vinbäcken är känd åtminstone sedan medeltiden och 1732 togs brunnen i bruk då man kunde ”dricka brunn” för att må bättre i kropp och själ.

Mineralkällan räknas bland de äldsta kända hälsokällorna i Västmanland. År 1852 utförde den dåvarande stadsläkaren i Arboga, medicinare doktor Wilhelm Bermanson, tillsammans med apotekaren Gyllencreutz en kvalitativ analys av mineralvattnet som enligt doktorn visade vara ”särdeles verksamt mot migraine, åtskilliga magens och tarmkanalens sjukdomar, flerårig magsyra, vissa chroniska diarrhéer, äfven som mot frossor samt åtskilliga musklernas, benens och ledgångarna sjukdomar, flerahanda fruntimmers-sjukdomar, bleksot och nervösa lidanden, till och med af svåraste beskaffenhet, såsom till exempel svår katalepsi, hvilken genom detta mineralvatten nyligen blifvit grundligt botad.” Ett stycke in på 1900-talet upphörde brunnsdrickandet på platsen och byggnaden användes som sommarrestaurang fram till 1960.

Restaurang Vinbäcken uppfördes på 1890-talet som Stadskällarens sommarveranda och placerades vid tillfället i Ahllöfsparken. År 1960 beslutades att flytta byggnaden till Brunnsparken vid Vinbäcken. På sin förra plats var byggnaden utspisningsplats för besökande under Arbogautställningen 1935.

Krakaborgs camping började etableras 1963. Rivning av campingen skedde dock under 2012–2013 och idag är campingens stugor borta. På platsen planeras ett nytt bostadsområde. Eftersom byggnadsinventeringen genomfördes 2010–2011 innehåller programmet en dokumentation av det nu rivna campingområdet.

Ekbacksbadets utomhusbad byggdes 1970 och 1992 byggdes ett badhus.

Beskrivning

Restaurangen och brunnshuset ligger i en öppen miljö, som närmare Vinbäcken blir allt lummigare, omgiven av höga lövträd. Brunnshuset är uppfört i empiristil som var den rådande stilen för mitten av 1800-talet. Byggnaden har symmetrisk utformning, sadeltak och klassiserande dekor i form av halvkolonner och markerade listverk samt stora fönster som ligger i liv med fasaden. Restaurangen har en för trakten ovanlig utformning med vitmålad träpanel och en artikulerad dekor i schweizerstil. Mellan restaurangen och brunnabyggnaden finns en mindre bod i rödslammat liggtimmer som troligen är flyttad till platsen.

Ekbacksbadet utgörs bland annat av en entrébyggnad där även inomhuspool finns. Byggnaden är konstruerad av flera ihopsittande hexagoner klädda med träpanel uppdelad i fält med liggande och stående panel. Folkets park utgörs av en teaterscen med en framförliggande dansbana. Byggnaderna har enkla fasader i ljust gulmålad träpanel och pulpettak.

Värdebeskrivning

Vinbäcken har ett särskilt kulturhistoriskt värde bland annat tack vare den bevarade brunnabyggnaden och dess historiska koppling till brunnsdrickandet på platsen som pågick i cirka 200 år. Brunnshuset är en rest av och en symbol över denna svunna epok och genom dess bevarade karaktäriserande panelarkitektur visar den på tiden som byggnaden uppfördes i. Den historiska kunskapen kopplad till platsen via de människor som gjort sitt avtryck och de berättelser som finns bevarade är viktiga för platsens kulturhistoriska värde. Brunnen är även registrerad som en fornlämning.

Restaurangbyggnaden har en tidstypisk utformning och karaktär i schweizerstil som visar på utvecklingen under 1800-talets senare del av finbladiga sågar som gav byggmästarna nya möjligheter att artikulera fasaden. Byggnaden är i helhet och detalj välbevarad med originalmaterial som ger kunskap om gamla hantverksmetoder och byggnadens tillkomsttid. Folkets park i Arboga visar på ortens starka koppling till den tidiga arbetarrörelsen och folkparkernas framväxt i Sverige.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild. Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsestrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Vinbäcken

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

- Restaurang Vinbäcken med stor altan och riklig panelarkitektur flyttades till platsen 1960. Ursprungligen uppförd på 1890-talet i Ahllöfsparken och var utspisningsplats för besökande under Arbogautställningen 1935. Foto: Vlm-abgls-740.

- Brunnsuset från 1856 i gulmålad träpanel ersatte ett äldre brunnsus. Byggnaden användes som sommarrestaurang fram till 1960. Foto: Vlm-abgls-741.

- Mindre bod uppförd i rödslammat liggtimmer på samma tomt som restaurang och brunnsbyggnad. Troligen flyttad till platsen. Foto: Vlm-abgls-742.

Exempel på byggnader i det särskilt kulturhistoriskt värdefulla området Vinbäcken

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

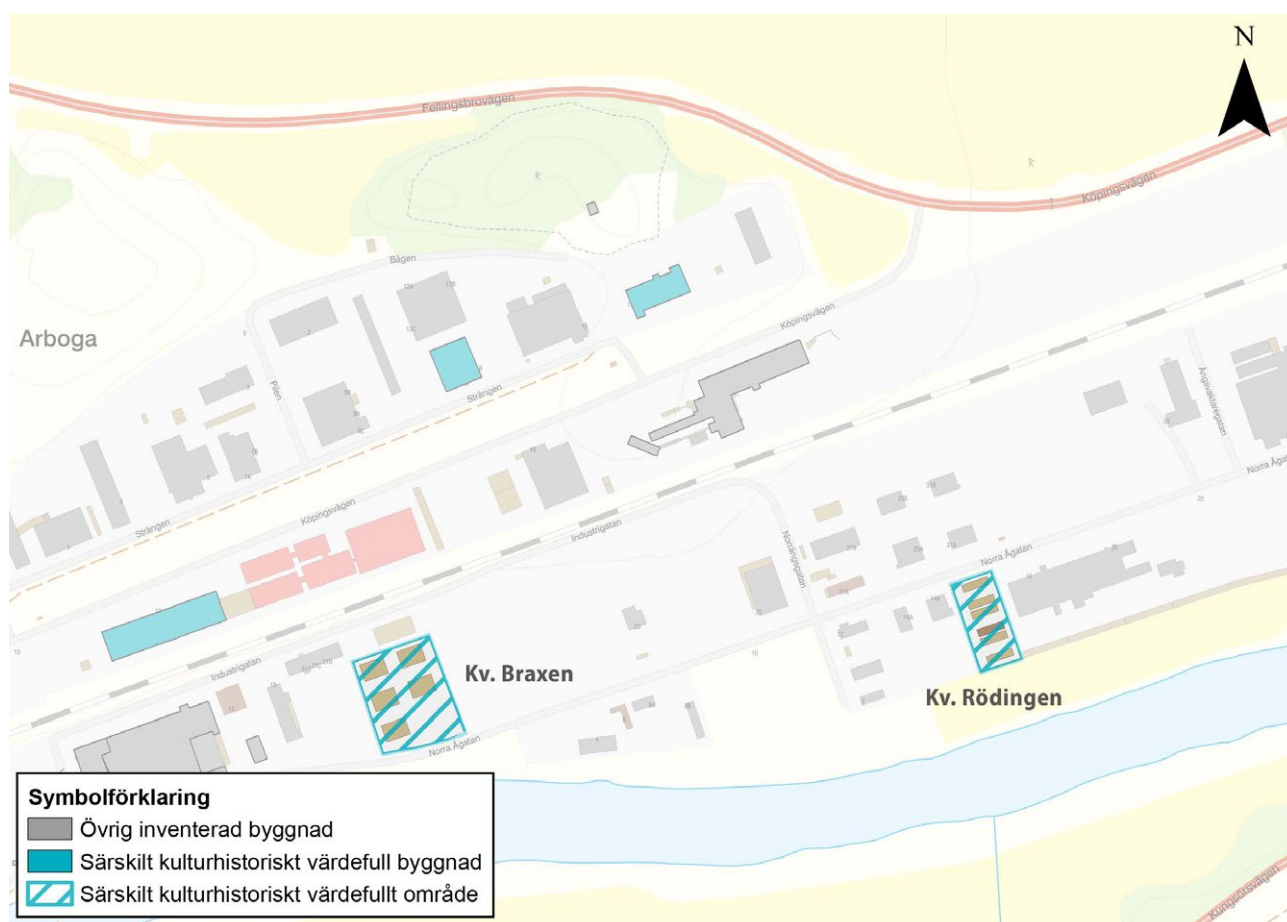
■ Folkets park i Arboga anlades runt 1906 med teaterscen intill dansbanan. Foto: Vlm-abgls-743.

■ Ekbäcksbadets entrébyggnad och badhus från 1992. Byggnaden är konstruerad av flera ihopbyggda hexagoner. Foto: Vlm-abgls-749.

8.12 Norra Ågatans industriområde

Norra Ågatans industriområde är beläget öster om Arboga innerstad och rymmer två områden med enhetliga förråds- och garagebyggnader längs med Arbogaåns norra strand.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Norra Ågatans industriområde.

Historik

Inom Norra Ågatan industriområde finns två enhetliga bebyggelseområden som har uppkommit vid olika tidsperioder. Området åt väster, kvarteret Braxen, uppfördes som kallförråd till kommunen kring 1958–1960-talet. Det östra området, kvarteret Rödingen, uppfördes under 1900-talets senare del. Exakt uppförandetid är okänd. Rödingen tros ha uppförts för arbetare till industrier i området eller för de som har båt i den intilliggande ån.

Beskrivning

Förrådsbyggnaderna inom kvarteret Braxen utgörs av fem större byggnader uppförda omkring 1960-talet. Tre av byggnaderna uppfördes 1958–1960 och två uppfördes en bit in på 1960-talet. Byggnaderna är enhetliga och har fasader i liggande träpanel och sadeltak täckta med plåt. På kortsidorna finns större garageportar klädda i snedliggande plank.

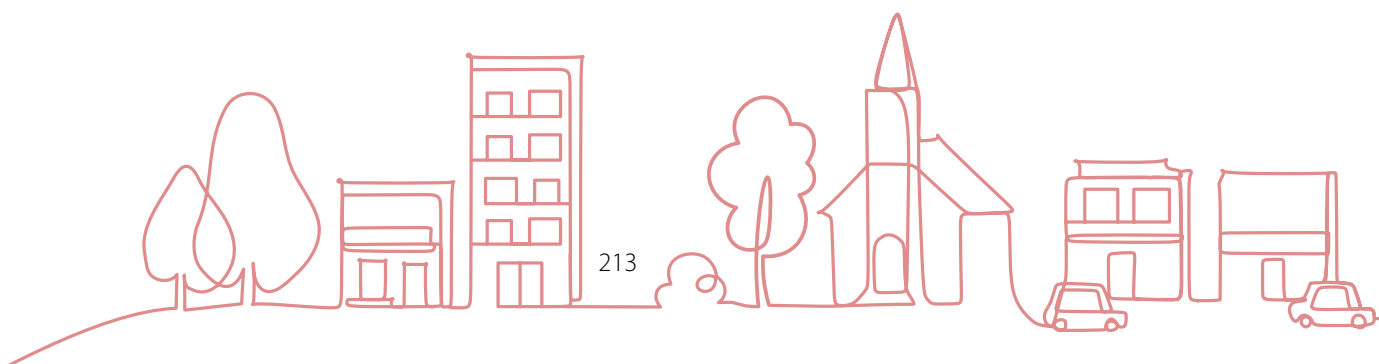
Inom kvarteret Rödingen utgörs byggnaderna av sex garagelängor i likadana utföranden. Fasaderna är brunmålad stående träpanel, de asymmetriska sadeltaken är täckta med plåt och garageportarna i trä är målade ljus grå eller ljus blå. Ett mindre antal har målats i avvikande kulörer.

Värdebeskrivning

Byggnaderna inom kvarteret Braxen har alla en välbevarad konstruktion och välbevarade originalmaterial. Byggnaderna ligger väl synliga i området och avviker från övrig bebyggelse i både form och funktion. Garagelängorna inom kvarteret Rödingen har även de en välbevarad konstruktion och välbevarade ursprungsmaterial. Byggnaderna ligger väl synliga och avviker i form och funktion till övrig bebyggelse i området.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga strukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på byggnader i särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden inom Norra Ågatans industriområde

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Större förrådsbyggnader inom kvarteret Braxen med liggande träpanel och flacka sadeltak täckta med plåt.
Foto: Vlm-abgls-1212.

■ De sex garagelängorna inom kvarteret Rödingen är placerade i en rad. Foto: Vlm-abgls-1219.

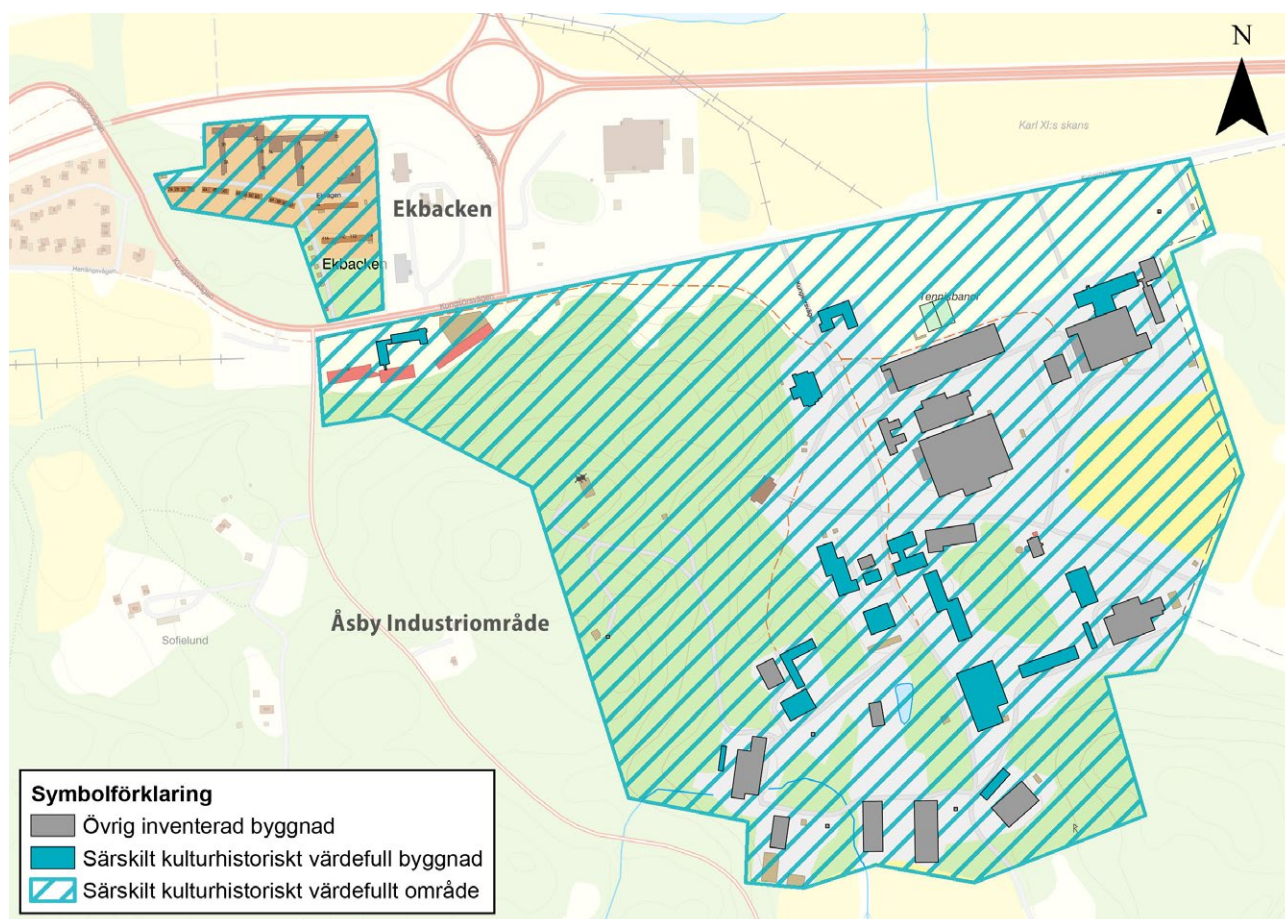
■ De fem förrådsbyggnaderna i kvarteret Braxen är placerade i två parallella rader. Foto: Vlm-abgls-1210.

■ Garageportarna är fämst målade en ljus grå kulör, några har målats om i avvikande kulörer.
Foto: Vlm-abgls-1221.

■ 8.13 Åsby industriområde

Åsby industriområde är ett större område beläget öster om Arboga tätort, vars bebyggelse främst uppfördes under 1940-talet i samband med förläggandet av att en ny central flygverkstad till Arboga. Bebyggelsen har därefter kompletterats ända fram till 1990-talet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Åsby industriområde.

Historik

Området som idag kallas Åsby industriområde började att bebyggas med nuvarande bestånd på 1940-talet, med verkstadslokaler inrymda i bergrum och byggnader med koppling till flygvapnet. På området har en kontinuerlig komplettering av byggnader gjorts fram till 1990-tal. Idag är flera olika företag verksamma inom området.

År 1942 beslutade riksdagen att en ny central flygverkstad skulle lokaliseras till Arboga, Central Flygverkstad Arboga, förkortat till CVA. De viktigaste kraven var ett berg lämpligt att inrymma en verkstad och med öppen mark intill, där ett flygfält kunde anläggas. De delar av fastigheter som kom att ingå i CVA var i huvudsak Åsby gård, Igelsäters gård, Ektorps samt Zakrisberg. Gårdsbebyggelsen Åsby och Igelsäter finns bevarade idag.

Förberedelserna för byggandet startade 1942. År 1944 inledde de första CVA:orna sitt arbete i begränsad omfattning. Efter andra världskrigets slut kunde CVA i full utsträckning utföra sitt arbete. CVA var flygvapnets tredje flygverkstad i landet och de ansvarade bland annat för underhåll och reparation av flygmateriel. De två andra var CVM som startades 1926 i Malmslätt, Linköpings kommun, och CVV som startades 1927 i Västerås. Flygverkstäderna ingick i Flygvapnet mellan 1926 och 1968 och var, med undantag för en kortare tid, underställd Flygförvaltningens Underhålls-avdelning. Därefter övertog Försvarets Fabriksverk (FFV) ansvaret för verkstäderna. Underhållsverkstäderna utgjorde då en av fyra sektorer inom FFV.

I norra delen av området ligger Ekbacken. Här ligger ett före detta Motel och undervisningslokaler samt bostadsbaracker och garage till personal på FFV och CVA. Arboga stad byggde bostäder på Ekbacken för anställda på CVA.

Beskrivning

Området karaktäriseras av byggnader i större volymer som har byggts främst under andra halvan av 1900-talet. De äldsta hangar- och kontorsbyggnaderna är från 1940–1950-talen, men området kompletterades i stor utsträckning även under 1900-talets andra halva främst med ytterligare kontorsbyggnader.

Material, form och utformning varierar i hög utsträckning. Här förekommer bland annat fasadmaterialet plåt, träpanel, rött och gult tegel samt mexisten. Takformerna är för det mesta flacka sadeltak men även platta tak förekommer i hög utsträckning. Trots att många byggnader i området är äldre har flera genomgått om- och tillbyggnationer, vilket har gett området i stor omfattning en 1970–1980-talskaraktär, med hänseende till material och kulörer. Flera av byggnaderna har kvar byggnadsdelar som är direkt kopplade till försvarsverksamheten, som till exempel hangarportar och flygledartorn, även om dessa inte längre är i bruk idag.

Värdebeskrivning

Flygvapnets etablering i Arboga har spelat en viktig roll för kommunen i och med ökat antal arbetstillfällen. Centrala flygverkstäder i Arboga var flygvapnets tredje anläggning i landet och den är därför viktig både i lokalt, regionalt och nationellt perspektiv. Inom området har en del tidiga byggnader, såsom hangar och verkstäder med mera, uppförts för att efterlikna ekonomibyggnader från luften i försvarssynpunkt. Motel, undervisningslokaler och intilliggande enkla bostäder med tillhörande garage har koppling till FFV och CVA. Byggnaderna är välbevarade i helhet och detalj med tidstypiska material som berättar om byggnadstiden. Byggnaderna har en väl genomarbetad och tidstypisk arkitektur.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Underhåll och eventuell ombyggnad av kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom området bör utföras varsamt och på ett sådant sätt att byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras och inte förvanskas. Ursprungliga fönster, dörrar med mera har kulturhistoriska värden och dess material är ofta av hög kvalitet. Fönster- och dörrars sättning bör inte ändras. Tidstypiska och karaktärs-skapande byggnadsdetaljer bör behållas.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Åsby industriområde

För fler byggnader se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

- Kontorsbyggnad uppförd till försvaret i Åsby nordvästra del. Byggnaden är uppförd i gul puts på 1940-talet och tillbyggd under 1960-talet. Foto: Vlm-abgls-834.

- En av de tidiga byggnaderna på området, med gulmålad träpanel. Fungerade som restaurang åt de anställda och kallades i folkmun för "Gyllene balken". Foto: Vlm-abgls-953.

■ Flygledartorn, hangar och verkstad från 1940-tal, med rosa putsade fasader. Foto: Vlm-abgls-965.

■ Bostadsbaracker i en våning med rödmålad träpanel uppfördes för de anställda på FFV och CVA. Foto: Vlm-abgls-519 och Vlm-abgls-517.

■ Förråd och garage i grön plåt, uppförd på 1960-talet. Foto: Vlm-abgls-970.

■ Före detta hangar, nuvarande telehall, är bygd för att efterlikna en ladugård. Gaveln är öppningsbar så att flygplan kunde rullas in. Foto: Vlm-abgls-973.

■ Brandstation från 1950-talet. Används idag som förrådsbyggnad. Foto: Vlm-abgls-978.

■ CVA:s administrativa byggnad från 1940-talet. Foto: Vlm-abgls-986.

■ Förrådsbyggnad från 1900-talets mitt uppförd i plåt. Foto: Vlm-abgls-998.

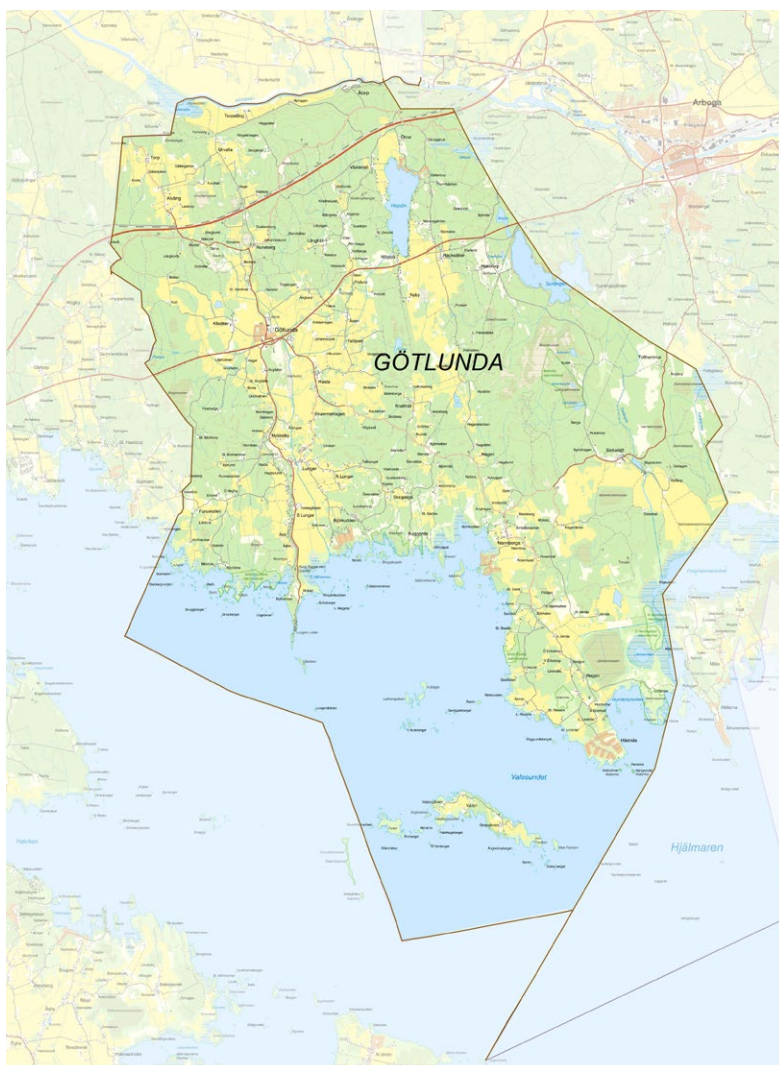
■ Kontorsbyggnad i brunt tegel och plant tak, uppförd i modernistisk stil. Foto: Vlm-abgls-1010.

9. Götlunda tätort och landsbygd

– särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden

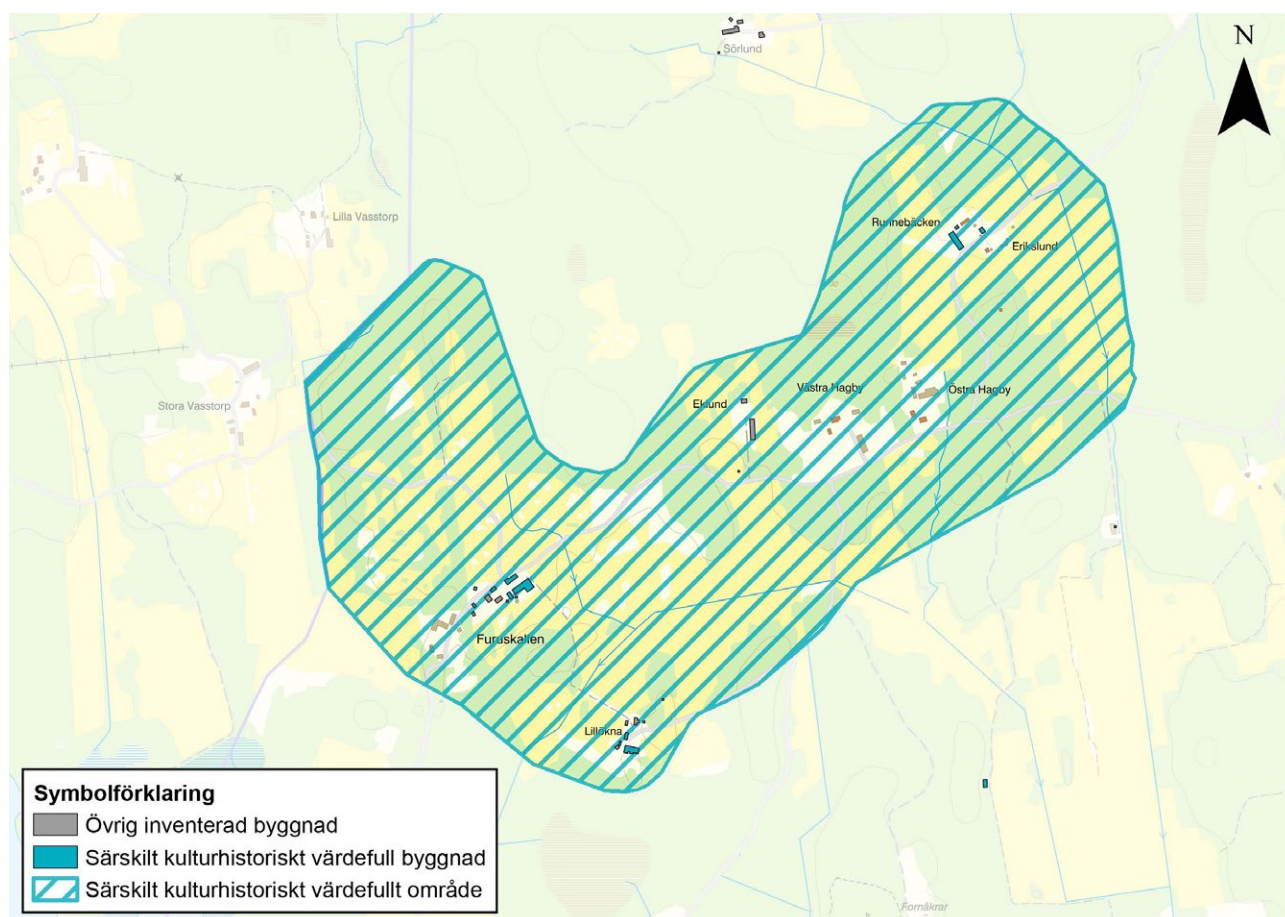
I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som bedöms som särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Bebyggelseområdena rekommenderas att hanteras i enlighet med 3 kap. 13 § i plan- och bygglagen. Enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska ett sådant bebyggelseområde. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöprogrammet. Där finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, även byggnader som ligger utanför särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden. Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning.

■ Götlunda tätort och landsbygd.

■ 9.1 Furuskallen och Lillökna

Furuskallen och Lillökna är beläget i Götlunda i Arboga kommuns sydvästra del och utgörs av ett öppet och glesbebyggt kulturlandskap. Förhistoriska lämningar visar på en lång kontinuitet av brukande av marken. Dagens bebyggelse utgörs till stor del av timrade byggnader från 1800-talets senare hälft.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Furuskallen och Lillökna.

Historik

På en 1700-talskarta har Furuskallens åkrar samma utbredning som i dag och gårdsplatsen var densamma. Ett stort antal fornlämningar i form av röjningsrösen från sten-, brons-, och järnåldern visar att platsen länge har varit bebodd och brukad.

Beskrivning

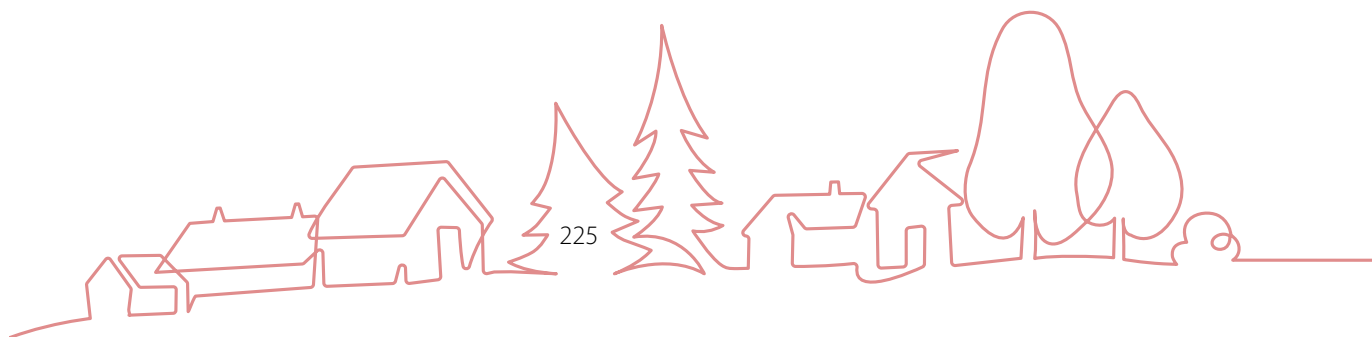
Furuskallens odlingslandskap utgör ett idag ovanligt välbevarat kulturlandskap. Fornlämningar i form av rösen och äldre stenmurar är vanligt förekommande och karaktäristiskt för Furuskallen och det närliggande området. I den västra delen av området finns en mycket hög koncentration av dessa fornlämningar, vilket i övrigt är sällan förekommande inom Västmanlands län. Odlingsmarkerna och gårdarna omges av stora skogsområden. Bebyggelsen är till övervägande del uppförd under 1800-talets senare hälft, är liten i omfattning och ligger utspridd i landskapet. Gårdarna är små till medelstora, och utgörs till övervägande del av timrade och rödslammade byggnader.

Mangårdsbyggnaderna är uppförda i två våningar, de äldsta i form av enkelstugor i två våningar, så kallade Närkestugor. Fasaderna är panelklädda och rödfärgade med vita eller ockragula trädetaljer. Ett av de äldsta och tidigare bostadshusen har en timmerstomme som endast till viss del är panelklädd. Samtliga byggnader har sadeltak täckta med tvåkupigt lertegel.

Värdebeskrivning

Furuskallen och Lillökna utgör ett välbevarat och ovanligt odlingslandskap. De förhistoriska lämningarna visar på lång kontinuitet på platsen och de få och utspridda gårdarna har bidragit till ett bevarande av det öppna landskapet.

Den ålderdomliga bebyggelsen på gårdarna i området är till stor del välbevarade i både byggnadsdelar och material, och visar på gårdarnas tidiga etablering på platsen i samband med jordbruket som har bedrivits under lång tid. Senare tillkomna byggnader och tillägg har anpassats efter landsbygdens bebyggelsestraditioner, vilket har bevarat den befintliga karaktären hos bebyggelsen. Jordbrukens ekonomibyggnader har byggts om och byggts till i omgångar. Verksamheternas skiftningar och utveckling är på så sätt avläsbara i bebyggelsen.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bostäder, ekonomibyggnader, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Karaktären hos de så kallade Närkestugorna, andra välbevarade bostadshus och ekonomibyggnader värnas. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av odlingsrösen, ålderdomliga åkerytor och skogsdungar vårdas och värnas.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Furuskallen och Lillökna

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Runnebäcken är en enkelstuga i två våningar, en så kallad "Närkestuga", från cirka 1790–1820. Byggnaden har en stående rödfärgad locklistpanel, vitmålade knutlådor och ett tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgsb-435.

■ Ladugård från 1919. Uppförd efter mönsterritningar och med falurödfärgad träpanel och vitmålade snickerier. Detta är en vanligt förekommande ladugårdstyp i området. Foto: Vlm-abgsb-438.

■ "Närkestuga" från cirka 1790–1820. Uppförd i liggtimmer och delvis klädd med falurödfärgad stående panel. Foto: Vlm-abgsb-451.

■ Ladugård uppförd på 1930-talet efter mönsterritningar. Detta är en vanligt förekommande ladugårdsyp i området. Foto: Vlm-abgsb-456.

■ Ladugård med faluröd träpanel, tjärade bräddörrar, vitmålade snickerier och ett tegeltäckt sadeltak. Ladugårdens äldsta del är från 1800-talet och är tillbyggd runt 1900. Foto: Vlm-abgsb-455.

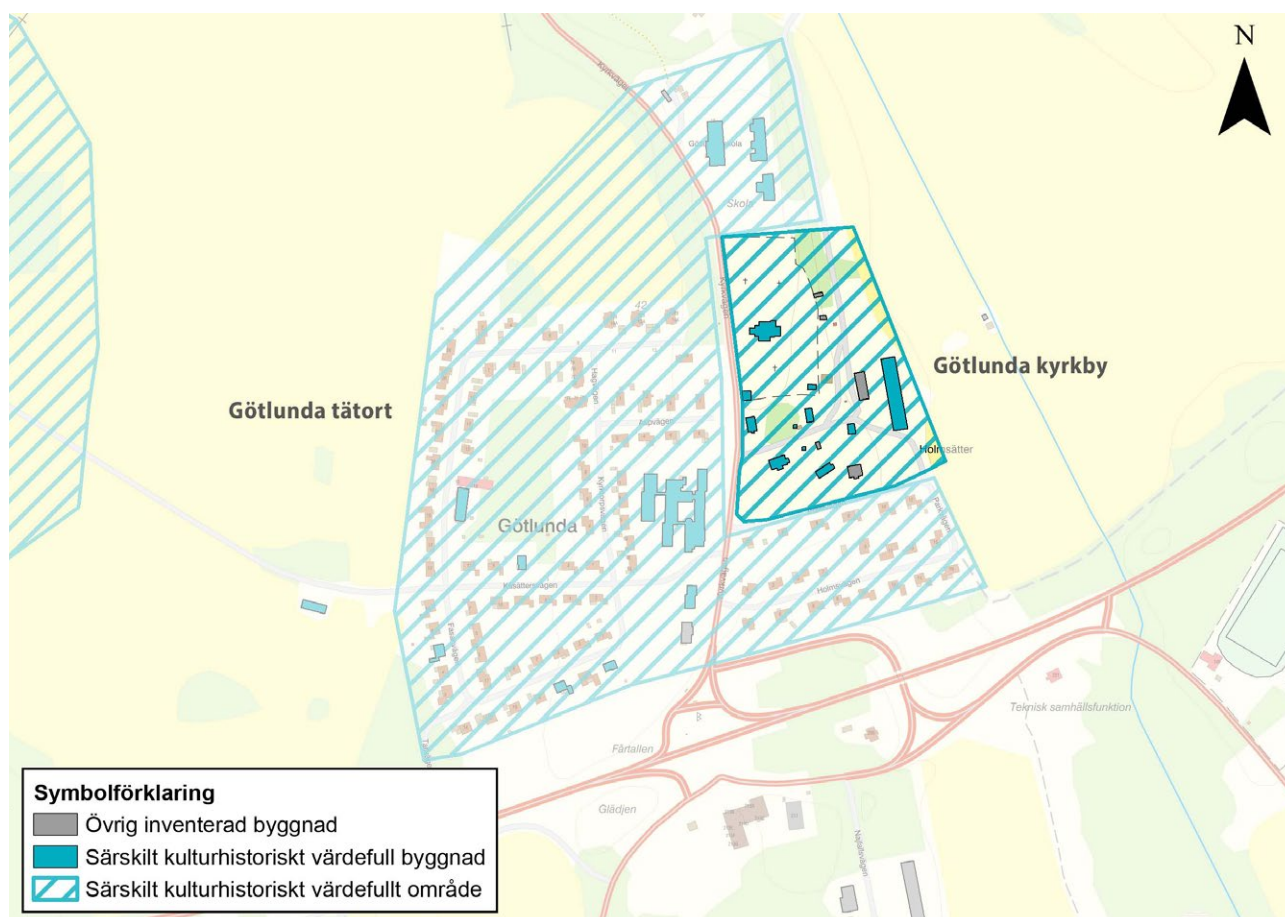
■ Smedja till Lillökna med falurödfärgad träpanel och småspröjsade grönmålade fönster. Smedjan är placerad på väl tilltaget avstånd från gården. Foto: Vlm-abgsb-476.

■ Ladugård, magasin och portlider med faluröd träpanel och svartmålade dörrar. Äldsta delen är troligen från 1800-talet. Byggnaden har därefter byggts ut i omgångar. Foto: Vlm-abgsb-478.

■ 9.2 Götlunda kyrkby

Götlunda kyrkby är belägen i Arboga kommuns sydvästra del. Den äldsta byggnaden är den före detta kyrkoherdebostaden, troligen från 1600-talets senare del. Under mitten av 1900-talet uppfördes villabebyggelse söder och väster om kyrkan, och området stärkte sin betydelse som sockencentra.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Götlunda kyrkby.

Historik

Den första gråstenskyrkan i Götlunda uppfördes under medeltiden som en försvarskyrka. Denna revs i början av 1740-talet. Nuvarande vitputsade barockkyrka uppfördes på samma plats åren 1744–1747. Kring kyrkan växte ett sockencentrum fram med byggnader med olika funktioner. Den före detta kyrkoherdebostaden är troligen från 1600-talets senare del och en av länets äldsta kyrkoherdebostäder. När den yngre prästgården hade uppförts och tagits i bruk 1847 kom den äldre kyrkoherdebostaden att användas som bagarstuga och enklare bostad. Kyrkoherdebostaden från 1600-talet är skyddad som byggnadsminne, se *kapitel 5*.

I kyrkogårdens sydvästra hörn ligger ett sockenmagasin från 1760. Invid magasinet finns sockenstugan, uppförd under senare delen av 1700-talet. Sockenstugan byggdes till 1848 då en skollokal inreddes en trappa upp. Där pågick skolundervisning till 1856 och under åren 1871–1874. Sockenstugan har även fungerat som lokal för kommunfullmäktige och inrymt post- och telegrafstation. Mitt emot sockenstugan låg tidigare församlingens gemensamma kyrkstall, uppfört 1920 och rivet 1973. Dessförinnan fanns äldre stallar som flyttades då kyrkogården utvidgades. Till kyrkbyn hör även en arrendegård med bostadshus från 1926 och tillhörande ekonomibyggnader.

Söder och väster om kyrkbyn har ny bebyggelse vuxit fram på 1900-talet. De första husen började att byggas på 1950-talet och merparten av bebyggelsen består av friliggande villor, se *Götlunda tätort*.

Beskrivning

Strax intill Kyrkvägen i nord-sydlig riktning ligger äldre bebyggelse i kyrkbyn med koppling till sockencentrat. Området har en lummig karaktär. Vid vägen ligger flera byggnader med fasader av ljus puts med tegeltak så som Götlunda kyrka, sockenmagasinet och sockenstugan samt en likbod något längre in på kyrkogården. Sockenmagasinet och likboden har ett valmat tak täckt av spån. Prästgården i två våningar har gråmålad locklistpanel, men tidigare har byggnaden varit gulmålad. Byggnader i kyrkbyns västra del har i huvudsak fasader i rödfärgad träpanel, timmer eller locklistpanel, så som den före detta kyrkoherdebostaden, en drängstuga och arrendegården med ekonomibyggnader.

Värdebeskrivning

Götlunda kyrkby med äldre bebyggelse längs landsvägen utgör ett viktigt miljöskapande inslag i landskapet. Vägen närmast kyrkan är kantad av en trädallé. Kyrkbyn har varit socknens samlingspunkt för generationer av Götlundabor. Den är ur ett samhällshistoriskt perspektiv betydelsefull och kan ge en förståelse av hur de olika funktionerna i ett mindre samhälle historiskt har fungerat. Den ger även förståelse kring hur kyrkans verksamhet har bedrivits. Kyrkbyn är välbevarad och omfattar två generationers prästgårdar, sockenstuga, sockenmagasin, före detta arrendegård och ett par förrådsbyggnader. Byggnaders placering, proportioner och utformning är av vikt för dess avläsbarhet.

Bebyggelsen kan ses som årsringar där olika tidsepoker och generationer är avläsbara. Genom tidig etablering och en fortlöpande förändring i byggnadsbeståndet finns ett kontinuitetsvärde i bebyggelsemiljön. Välbevarade byggnader från mitten av 1900-talet berättar om tiden då Götlunda kompletterades med ny bebyggelse och därmed stärkte sin betydelse som sockencentra.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Byggnader med koppling till det före detta sockencentrat är av särskild vikt. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Hänsyn tas till kyrkans dominerande ställning i landskapet samt att utblickar beaktas.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Götlunda kyrkby

För fler byggnader se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Götlunda kyrka uppförd 1744–1747. Foto: Vlm-abgfe-936.

■ Sockenmagasin från 1760 med ett pyramidtak med valm, täckt av spån.
Foto: Vlm-abgfe-937.

■ Sockenstugan med ljusputsade fasader och tegeltäckt sadeltak uppförd under senare delen av 1700-talet. Foto: Vlm-abgfe-939.

■ Likbod i puts med valmat spåntak. Foto: Vlm-abgfe-938.

■ Prästgården från 1847 med ljusmålad panel och vitmålade kolonner vid entréparti. Foto: Vlm-abgfe-942.

■ Timrat falurödfärgat magasin med tegeltäckt sadeltak och svartmålade dörrar. Foto: Vlm-abgfe-940.

■ Den tidigare kyrkoherdebostaden är troligen från senare delen av 1600-talet. Byggnaden har rödfärgad locklistpanel och ett tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgfe-943.

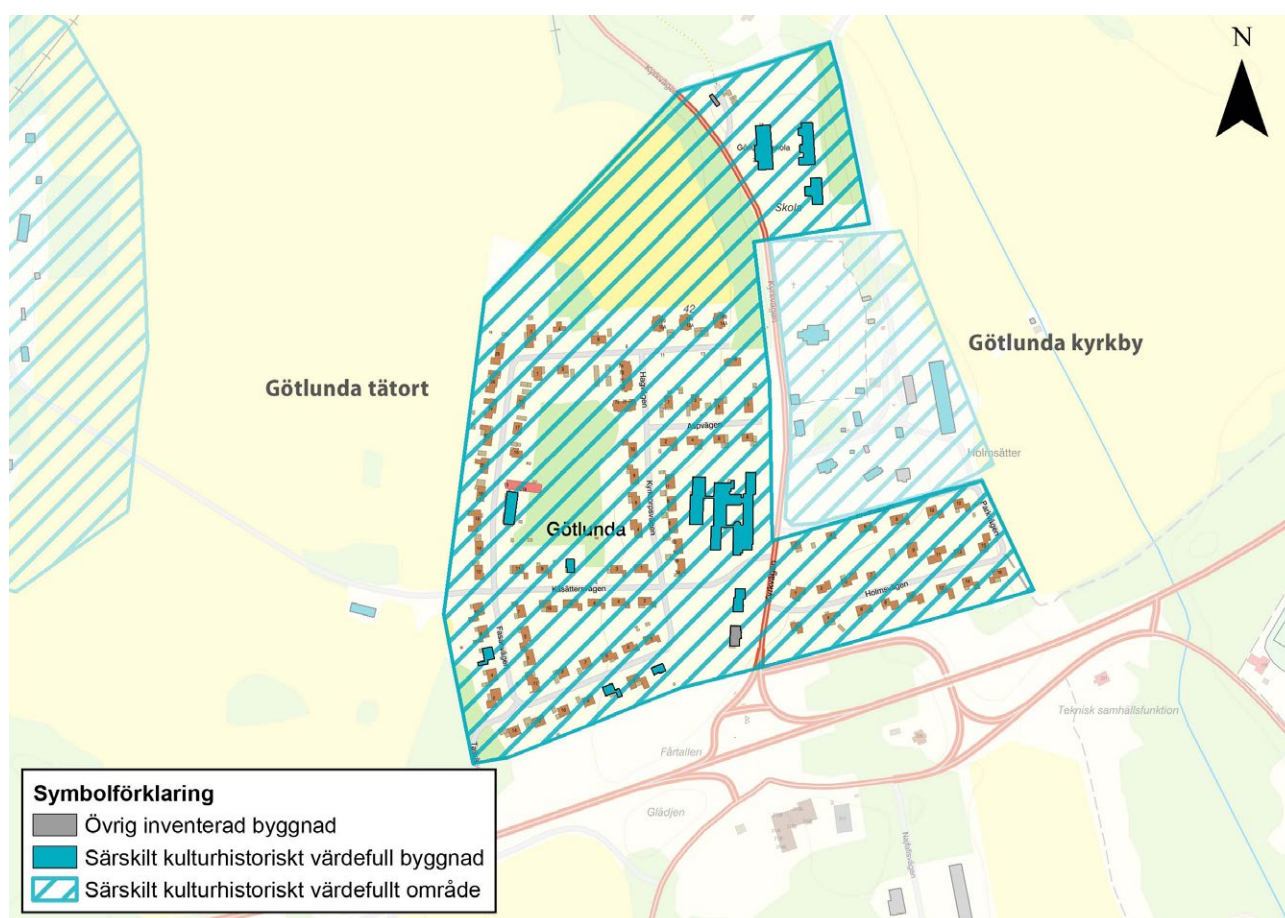
■ Drängstuga med faluröd locklistpanel vid kyrkoherdebostaden. Foto: Vlm-abgfe-948.

■ Ovanligt stor ladugård med faluröd träpanel och vitputsad del för djurhållningen, uppförd 1945. Foto: Vlm-abgfe-949.

■ 9.3 Götlunda tätort

Götlunda är en tätort belägen i Arboga kommuns sydvästra del. Fram till 1900-talet utgjordes orten huvudsakligen av dess kyrkby, men har sedan 1950-talet utvecklats till ett villasamhälle.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Götlunda tätort.

Historik

Fram till 1974 ingick Götlunda församling i Örebro län, men har sedan dess varit en del av Västmanlands län och Arboga kommun. På platsen kring Götlunda kyrka låg under lång tid en bebyggelsemiljö med ett fåtal byggnader från 1600-talet och framåt med koppling till sockencentrat, se *Götlunda kyrkby*.

I slutet av 1950-talet och början av 1960-talet utökades bebyggelsen med enfamiljshus i Götlunda omkring kyrkbyn. På mitten av 1960-talet byggdes en ny skola samt ett mindre antal hyresbostäder för pensionärer i form av rad- eller kedjehus. En bit in på 1970-talet uppfördes även äldreboendet Götgården samt att skolan byggdes ut. Ungefär samtidigt planerades för ytterligare småhusbebyggelse till följd av ökad efterfrågan på småhustomter.

Beskrivning

Området karaktäriseras av bebyggelse från 1950- och 1960-talen, med några exempel på välbevarade byggnader. I stort sett finns det tre sorters byggnader från tiden: murade röda och gula tegelhus, ”mexitegelhus” och byggnader med tegel- eller träfasader avfärgade i vitt med mörkbruna trädetaljer. 1960-talshusen har ofta fasader i tegel eller trä, eller en kombination av båda materialen. En del hus är byggda i vinkel och har fönsterluckor som utsmyckning.

Idag är flera av byggnaderna förändrade i någon mån, men de gemensamma dragen i bebyggelsen är tydlig. Byggnaderna har osmyckade tegelfasader, dörrar och fönster i trä, smidesräcken och gavelpartier i träpanel. Äldreboendet och förskolebyggnaden har kompletterat bebyggelsemiljön som ett planerat bostadsområde från 1960-talet.

Värdebeskrivning

Bostads- och servicebebyggelsen från mitten av 1900-talet i Götlunda har en välbevarad och tidstypisk utformning. Den berättar om för tiden rådande byggnadstekniker, men även om dåtidens praktiska krav och estetiska ideal.

Götlundas bebyggelse har vuxit fram under en tidsperiod som speglar en av det svenska småhusbyggandets expansionsperioder, och utgör idag en tydlig årsring på platsen. Bebyggelsen är även en viktig del av det västmanländska moderna kulturarvet.

Bebyggelsemiljön står i stor kontrast till Götlunda kyrkby med byggnader från 1700- och 1800-talen och de båda bebyggelseområdena berättar om viktiga utvecklingskedan på platsen.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bebyggelsen i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Byggnadsdetaljer av hög kvalitet och särskilda kombinationer av fasadmaterial värnas. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Vid eventuell planering och utveckling av området tas karaktärsdrag och kulturhistoriska värden tillvara som en resurs.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Götlunda tätort

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Bostadhus byggt 1959 i puts kombinerat med rött tegel. Foto: Vlm-abgfe-1005.

■ Villa uppförd 1963 i rött tegel och med ett smäckert trappräcke. Foto: Vlm-abgfe-931.

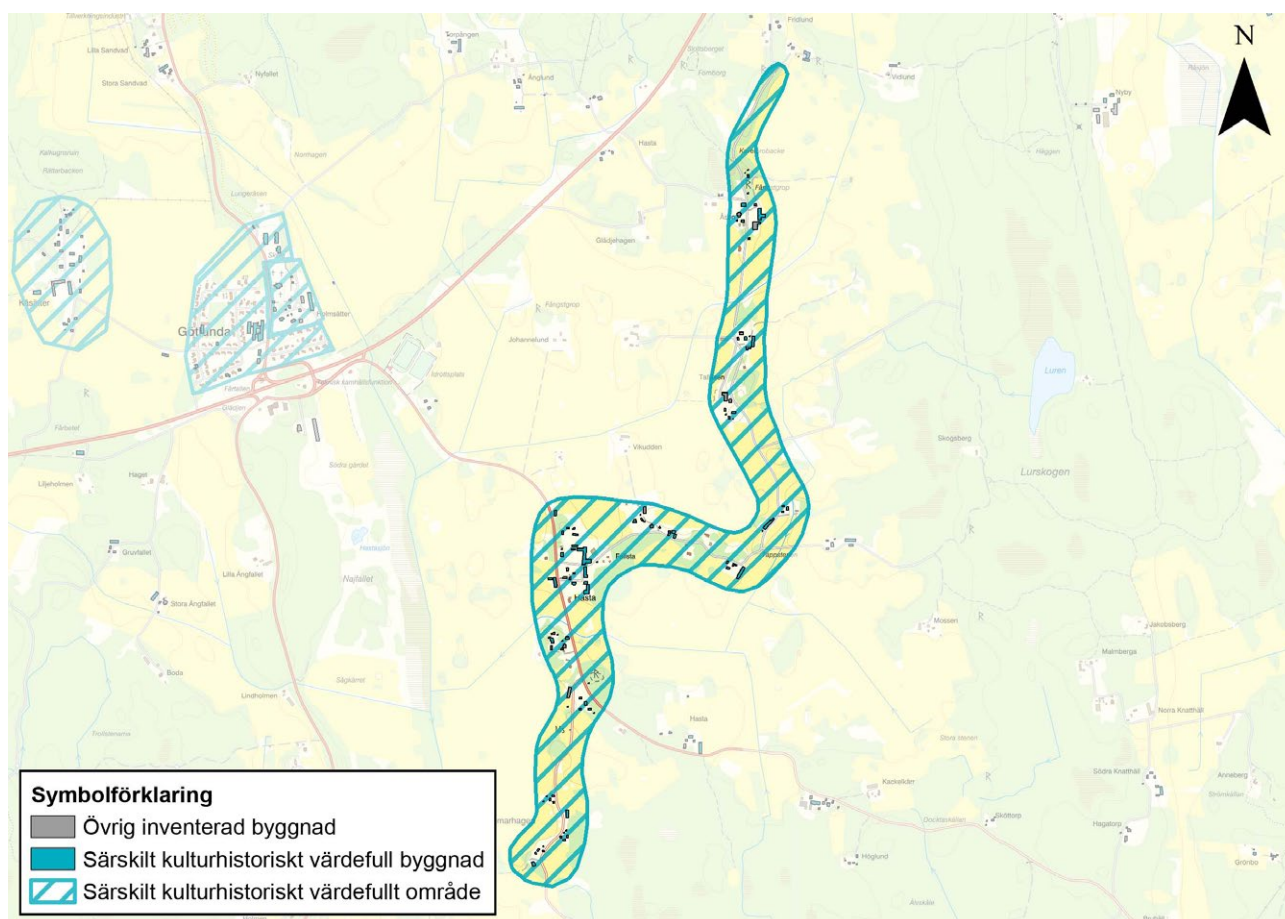
■ Villa uppförd 1973 i mexitegel och liggande brun träpanel. Foto: Vlm-abgfe-933.

■ Götlunda grundskola byggd i rött tegel kombinerat med brunmålad träpanel. Uppförd på 1960-talet och utbyggd på 1970-talet. Foto: Vlm-abgfe-959.

■ 9.4 Hasta by

Hasta by är belägen sydost om Götlunda kyrkby i Arboga kommuns sydvästra del. Området sträcker sig från Skummarhagen i söder till och med Åsen i norr och utgörs till stora delar av välbevarad bebyggelse från 1800-talets senare hälft. Här finns även Hasta kvarn som är unik i Västmanlands län.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Hasta by.

Historik

I området kring Hasta by finns ett antal fornlämningar från olika tidsperioder som utgör lämningar av olika slag. Det utspridda området utgörs till stor del av bebyggelse från tidigare jordbruk, vilket under lång tid och in på 1900-talet var den främsta näringen i trakten.

I Hasta by fanns under laga skiftet år 1859 flera gårdar och ett stort antal byggnader. Gården som idag utgör Hasta gård är ett resultat av en hopslagning mellan två äldre gårdar. Den forna gårdsstrukturen som var typisk för en centralsvensk gård ända in på 1800-talet med en uppdelning mellan man- och fägård, är idag knappt skönjbar.

Under en tid fanns i byn både bageri och mejeri. Byggnaden där verksamheten pågick till omkring 1930–1940 förstördes senare genom brand. Det har även funnits en bykrog i Hasta.

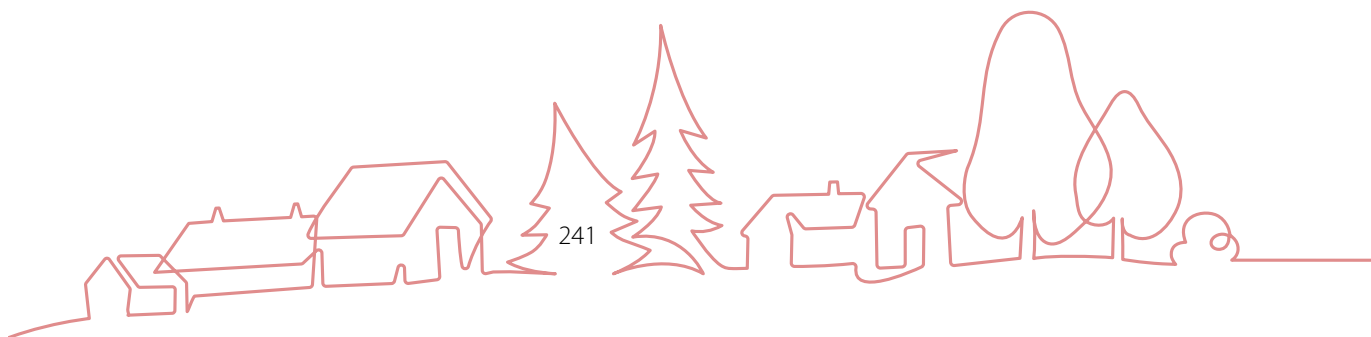
Beskrivning

Landskapet kring Hasta by utgörs till stora delar av åkermark. Väster om Hasta by låg tidigare den numera torrlagda Hastasjön. Hastasjön torrlades under 1900-talets första del.

Området kring Hasta by kännetecknas av välbevarad bebyggelse utmed den äldre vägsträckningen, som följer höjdpartierna i det för övrigt öppna jordbrukslandskapet. Övervägande del av bebyggelsen är från 1800-talets senare hälft. Faluröda timrade byggnader med tegeltäckta tak dominerar, men det förekommer även boningshus målade i vitt eller gult. Bostadshusen utgör en blandning av fritidshus och permanentbostäder som antingen är eller har utgjort jordbruksfastigheter.

Bland mangårdsbyggnaderna märks särskilt huvudbyggnaden på Hasta gård från 1864, uppförd i nyklassicistisk stil med vitmålad stående locklistpanel och kolonner vid entrépartiet. En större välbevarad ekonomianläggning från 1898 hör till gården.

Precis söder om byn finns en väderkvarn från 1905, vilken är den enda kvarnen av holländsk typ i länet. Stommen är uppförd i regelverk, fasaden är klädd med brunmålad stående fasspontpanel och taket är lagt med papp och plåt. Intill kvarnen står ett rikt utformat transformatorhus från ungefär samma tid.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljön berättar om en ålderdomlig bebyggelsestruktur. Byggnaderna har till viss del välbevarad karaktär. De många före detta jordbruksfastigheterna visar på hur jordbruket tidigare under lång tid var den främsta verksamheten och att det inte var ovanligt med många småbönder i närheten av varandra. Både den större gården Hasta gård och många av de mindre gårdarna är välbevarade än idag och utgör ett viktigt bebyggelsehistoriskt arv i Götlunda. Kvarnbyggnaden strax utanför Hasta by är unik i länet i sin holländska utformning och utgör som kvarnbyggnad ett ovanligt inslag i länets landskapsbild.

De många bybildningarna är karakteristiskt för Götlunda och trots en kontinuerlig utveckling av delar av bebyggelsen har Hasta bevarat sina huvuddrag i bystrukturen ända in i nutid. Hasta by har en synlig placering i odlingslandskapet och utmed en gammal vägsträckning.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bostäder, ekonomibyggnader, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna historiska landskapet vårdas och värnas.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Hasta by

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Hasta kvarn uppförd 1905 med faluröd träpanel och plåttäckt tak. Hasta kvarn är den enda bevarade kvarnen av holländsk typ i länet. Foto: Lasse Fredriksson, 2021.

■ Mangårdsbyggnaden på Hasta gård uppförd 1864 i två våningar med frontespis och kolonner vid entrépartiet. Foto: Vlm-abgfe-1242.

■ Lång faluröd ladugårdsbyggnad med loge vid Hasta gård. Foto: Vlm-abgfe-1251.

■ Den tidigare bykrogen i Hasta, uppförd i två våningar och med faluröd locklistpanel. Foto: Vlm-abgfe-1237.

■ Bostadshus från andra halvan av 1800-talet i rödslammat timmer, ockrafärgad dörr med överljusfönster och vitmålade snickerier. Foto: Vlm-abgsb-284.

■ Bostadshus uppfört 1862 i timmer med rödmålad locklistpanel, dörr med överljusfönster och vitmålade snickerier. Foto: Vlm-abgfe-1209.

■ Soldattorp för soldat "Hastberg" uppfört 1800-1850. Byggnaden har timmerstomme klädd med faluröd locklistpanel, vitmålade snickerier och sadeltak. Foto: Vlm-abgfe-1195.

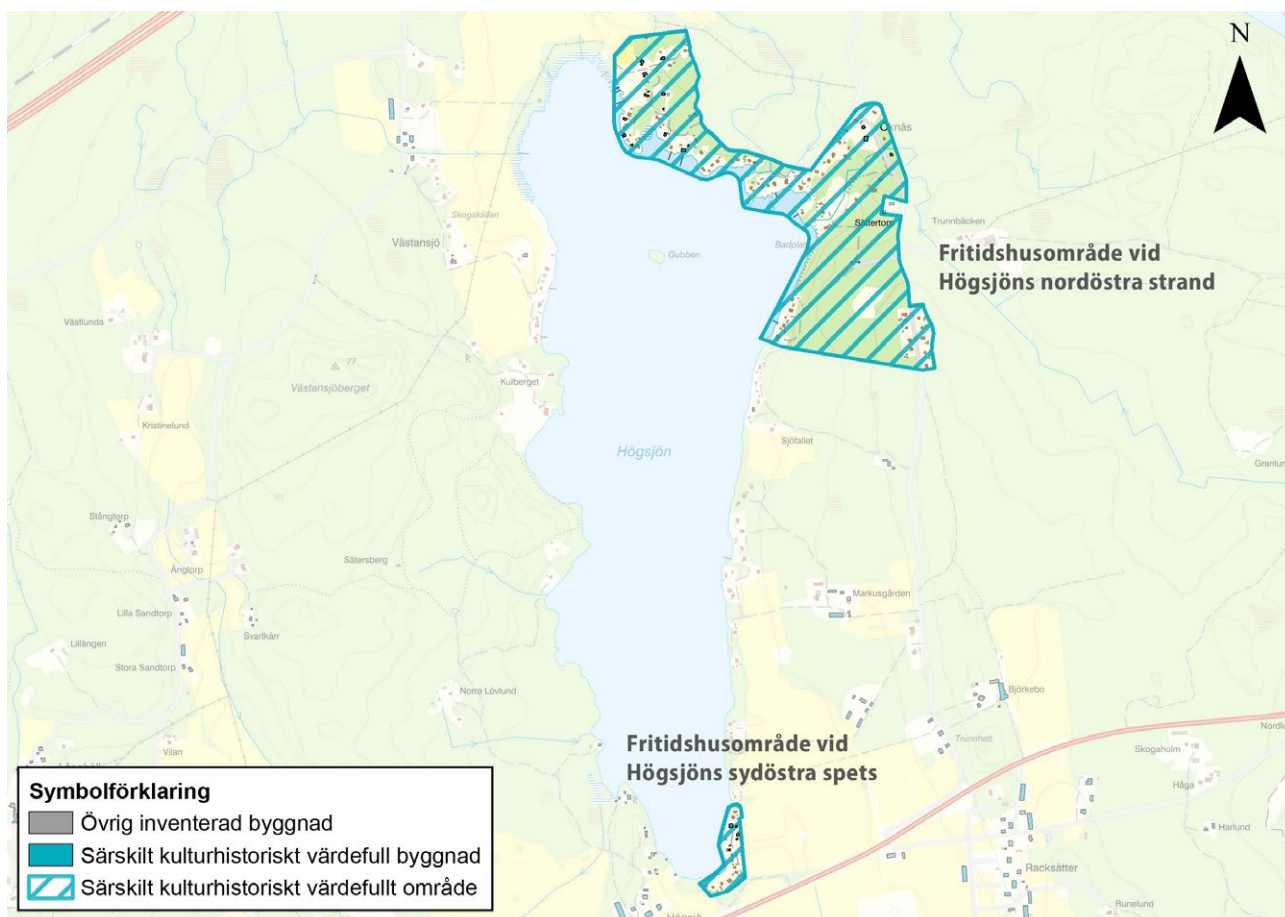
■ Dubbeldass i Åsen. Fasaden är klädd i stående locklistpanel och taket lagt med svartmålad bandplåt. Foto: Vlm-abgfe-1187.

■ Loge i Åsen. Används idag som förråd och har en bevarad traditionell utformning med rödmålad locklistpanel, vitmålade snickerier och tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgfe-1188.

■ 9.5 Högsjöns fritidshusområden

Högsjöns fritidshusområdet ligger i Arboga kommuns västra del och är uppdelat på två platser; ett vid sjöns sydöstra spets och ett kring sjöns nordöstra strand. Bebyggelsen består av fritidshus från cirka 1930-talet vid sjöns södra del och fritidshus från mitten av 1900-talet vid den norra delen.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Högsjöns fritidshusområden.

Historik

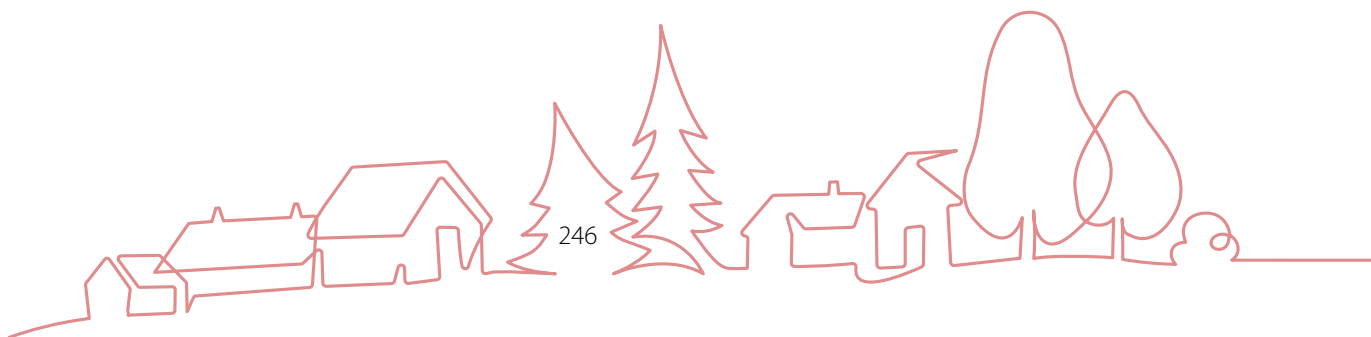
Vid mitten av 1800-talet gick Högsjöns vattennivå högre än idag, vilket har resulterat i att flera av fritidshusen vid södra sjöänden ligger på relativt nyligen torrlagd sjöbotten. Högsjöns fritidshusområden började att bebyggas under tidigt 1900-talet. Det södra av områdena var vid 1800-talets slut en av Racksätters fem allmänningar. Här låg båthus och klappbrygga. Senare byggdes kvarn och såg, vilka drevs av en ångmaskin som senare ersattes av en tändkulemotor under 1910-talet. Efterhand behövdes varken kvarnen eller klappbryggan och sågen flyttades närmare byn. Ett av båthusen ska dock vara bevarat sedan denna tid. Den nuvarande fritidshusbebyggelsen började byggas på 1930-talet. Den första semesterlagen instiftades 1938 och gav alla anställda två veckors semester. Fritidshusbebyggelsen av den här typen kan därför sägas vara ett resultat av lagstiftningen. Trots vissa förändringar på platsen har allmänningen fortsatt att vara en mötesplats.

På 1940-talet köptes ett antal ”flygplanslådor” in från USA som placerades i Högsjöns norra fritidshusområde. Flygplanslådorna bestod av färdiga bostäder i en enhet på 4x6 meter i formen av en sorts baracker och anlände till Sverige 1946. På 1960–1970-talen byggdes området ut ytterligare. Vid den tiden hade strandskyddet som idag skyddar våra stränder från exploatering trätt i kraft, vilket resulterade i att området expanderade inåt land.

Beskrivning

Bebyggelsen vid Högsjöns sydspets utgörs främst av fritidshusbebyggelse från första halvan av 1900-talet. Byggnaderna är uppförda i en eller två våningar och klädda med liggande eller stående träpanel. Kulörerna varierar. Det gamla båthuset från 1800-talet är en mindre byggnad uppförd i liggtimmer med utknutar.

Byggnaderna vid sjöns nordöstra strand och inåt från sjön varierar till viss del i volym, form och kulör. Flertalet byggnader utgör de så kallade flygplanslådorna, i en våning med sadeltak och klädda i träpanel. Vissa av dem har byggts ut och vissa utgörs av två ihopsatta lådor. Den övriga bebyggelsen liknar lådorna till den ursprungliga formen och storleken, men i och med flertalet ombyggnationer finns idag stora variationer. De flesta byggnaderna är dock uppförda i mindre volymer med en våning, har sadeltak och är klädda med träpanel.

Värdebeskrivning

Bebyggelsen i områdena är småskalig, glest placerat samt av blandad ålder. Områdena visar tydliga årsringar av fritidsbebyggelsens olika utbyggnadsskeden. Bebyggelsen visar tydligt framväxten av fritidshusen som var ett resultat av tidsandan under 1900-talets början. Under 1950- och 1960-talen ökade de ekonomiska möjligheterna för medelinkomsttagare vilket resulterade i att fler skaffade sig fritidshus. Flygplanslådornas ursprung har en unicitet och särskild historia. Trots flertalet om- och utbyggnader sedan fritidshusbebyggelsens tillkomst finns gemensamma drag bevarade i byggnadernas volymer, form och fasadmaterial.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. De befintliga årsringarna i bebyggelsen bevaras. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Högsjöns fritidshusområden

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Fritidshus uppfört 1937 beläget i det södra fritidshusområdet. Byggnaden har rödmålad liggande träpanel och en stor veranda längs ena långsidan. Foto: Vlm-abgfe-782.

■ Litet timrat omålat båthus beläget intill vattnet i det södra av Högsjöns fritidshusområden. Foto: Vlm-abgfe-781.

■ Fritidsbostad i en våning med gulmålad locklistpanel. Har tidigare stått som paviljong på Arbogautställningen 1935. Foto: Vlm-abgsb-510.

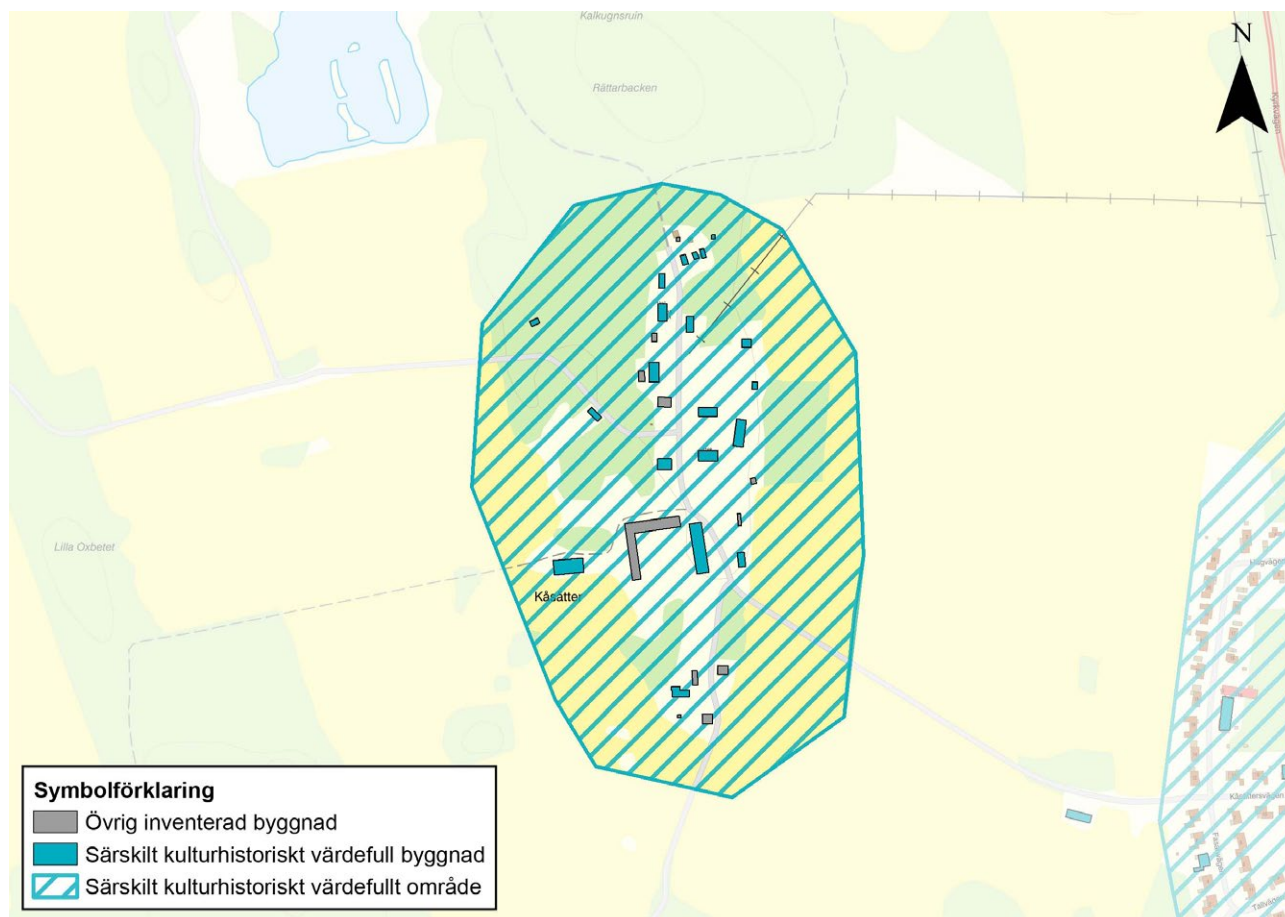
■ Byggnad med rödmålad träpanel, en av "flygplanslådorna" som anlände till Sverige på 1940-talet. Foto: Vlm-abgsb-515.

■ En av "flygplanslådorna" som anlände till Sverige på 1940-talet med rödmålad träpanel och vita snickerier. Här med en utbyggd del. Foto: Vlm-abgsb-516.

■ 9.6 Kåsätter

Kåsätter är beläget strax väster om Götlunda i Arboga kommuns sydvästra del och utgörs av en och samma jordbruksfastighet som funnits på platsen sedan åtminstone 1400-talet. Den nuvarande bebyggelsen är främst från 1800–1900-talet, men några av de äldsta byggnaderna, bland annat huvudbyggnaden och dess två flyglar, är uppförda under 1700-talet.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Kåsätter.

Historik

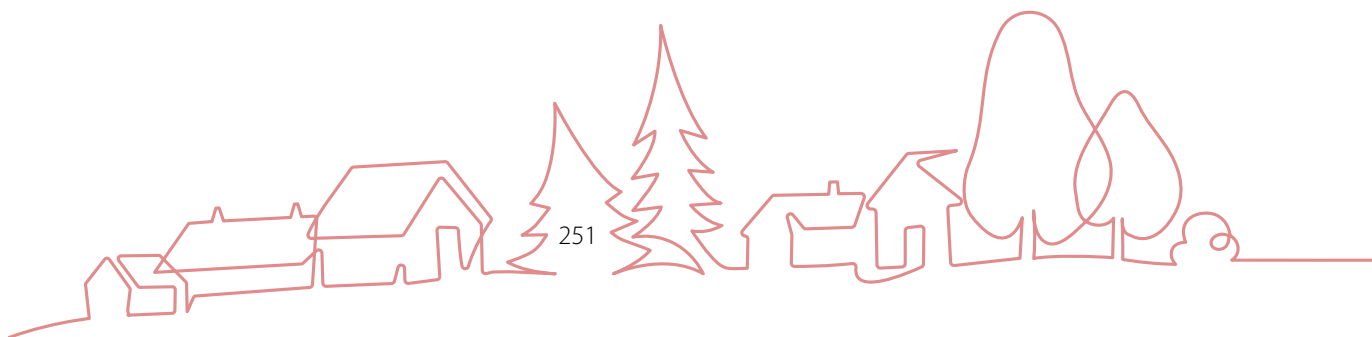
Kåsätters gård omnämns redan på 1400-talet och på 1600-talet var gårdens markinnehav mer omfattande än det är idag. Gården har haft många ägare, bland annat Jacob Dankwardt-Lillieström som på 1700-talet till stor del bekostade uppförandet av Götlunda kyrka.

Beskrivning

Kåsätters herrgård ligger strax väster om Götlunda och är placerad på en svag förhöjning med ett öppet jordbrukslandskap mellan gården och kyrkbyn. Herrgårdens huvudbyggnad som är från cirka 1700 är uppförd i en våning och har en vitputsad fasad. Sadeltaget är täckt med lertegel och hela byggnaden har en nyklassicistisk prägel efter en ombyggnation under tidigt 1800-tal, med en fronton ovanför huvudentrén, pilastrar på fasaden och kornisch med medaljonger.

Två större timrade flyglar uppförda på 1700-talet i faluröd locklistpanel flankerar huvudbyggnaden. Den södra flygeln har en tid tjänstgjort som kontor men har numera återtagit den ursprungliga funktionen som bostadshus. Den norra flygeln är förråd efter att tidigare ha varit kök samt bostad för tjänstefolk. I den norra flygeln har det även en tid funnits ett mejeri. Taket är halvvalmat och täckt av enkupigt lertegel.

Nära mangården ligger en timrad faluröd parstuga som tidigare fungerade som dagsverkestuga. Ytterligare arbetarbostäder norr om mangården är i huvudsak uppförda under 1900-talet och har rödmålat fasadpanel. En senare tillkommen ekonomi-anläggning hör även till gården.

Värdebeskrivning

Kåsätters herrgård har ett flertal välbevarade byggnader med en ålderdomlig karaktär. Flera av de individuellt utformade byggnaderna visar traditionella byggnadsmaterial och metoder och är en viktig del av gården som helhet. Mangårdsbyggnaden är välbevarad och dess exteriör berättar om det nyklassicistiska stilidealet som var rådande vid början av 1800-talet då byggnaden byggdes om. Nyklassicismen var under dess storhetstid en manifestation för ekonomisk och social välgång.

Kåsätters gårds tidigare funktioner med koppling till jordbruket är avläsbara i delar av det bevarade byggnadsbeståndet. Gårdens forna sociala struktur är tydligt avläsbar genom placeringen och utformningen av huvudbyggnaden, byggnader för de verkamma på gården och ekonomibygnaderna.

Råd & Rekommendationer

- > Bostäder, ekonomibygnader, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Bebyggelsemiljön bör ses som en känslig kulturmiljö. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Kåsätter

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

- Huvudbyggnaden vid Kåsätters herrgård är uppförd i en våning med ljusputsade fasader och fronton. Uppförd i början av 1700-talet, men ombyggd exteriört i nyklassicistisk stil under tidigt 1800-tal. Byggnaden har sadeltak, tandsnittsfris och pilastrar. Foto: Vlm-abgsb-25.

- Den södra flygelbyggnaden vid Kåsätters herrgård är från 1700-talet och har faluröd locklistpanel och ett tegeltäckt brutet sadeltak med valmade gavelspetsar. Foto: Vlm-abgsb-27.

- Den norra flygelbyggnaden vid Kåsätters herrgård är från 1700-talet och har faluröd locklistpanel och vitmålade snickerier. Var tidigare tjänstebostad, kök och mejeri. Foto: Vlm-abgsb-26.

■ Faluröd timrad dagsverkesbostad med vitmålade småspröjsade fönster. Vlm-abgsb-33. Foto: Vlm-abgsb-26.

■ Litet bostadshus uppfört i början av 1900-talet. Byggnaden har faluröd locklistpanel och tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgsb-21.

■ En timrad arbetarbostad längs med vägen mot Kåsätter. Foto: Vlm-abgsb-12.

■ Traktorgarage uppfört i rödfärgat timmer med svartmålade dörrar och sadeltak täckt av plåt. Foto: Vlm-abgsb-15.

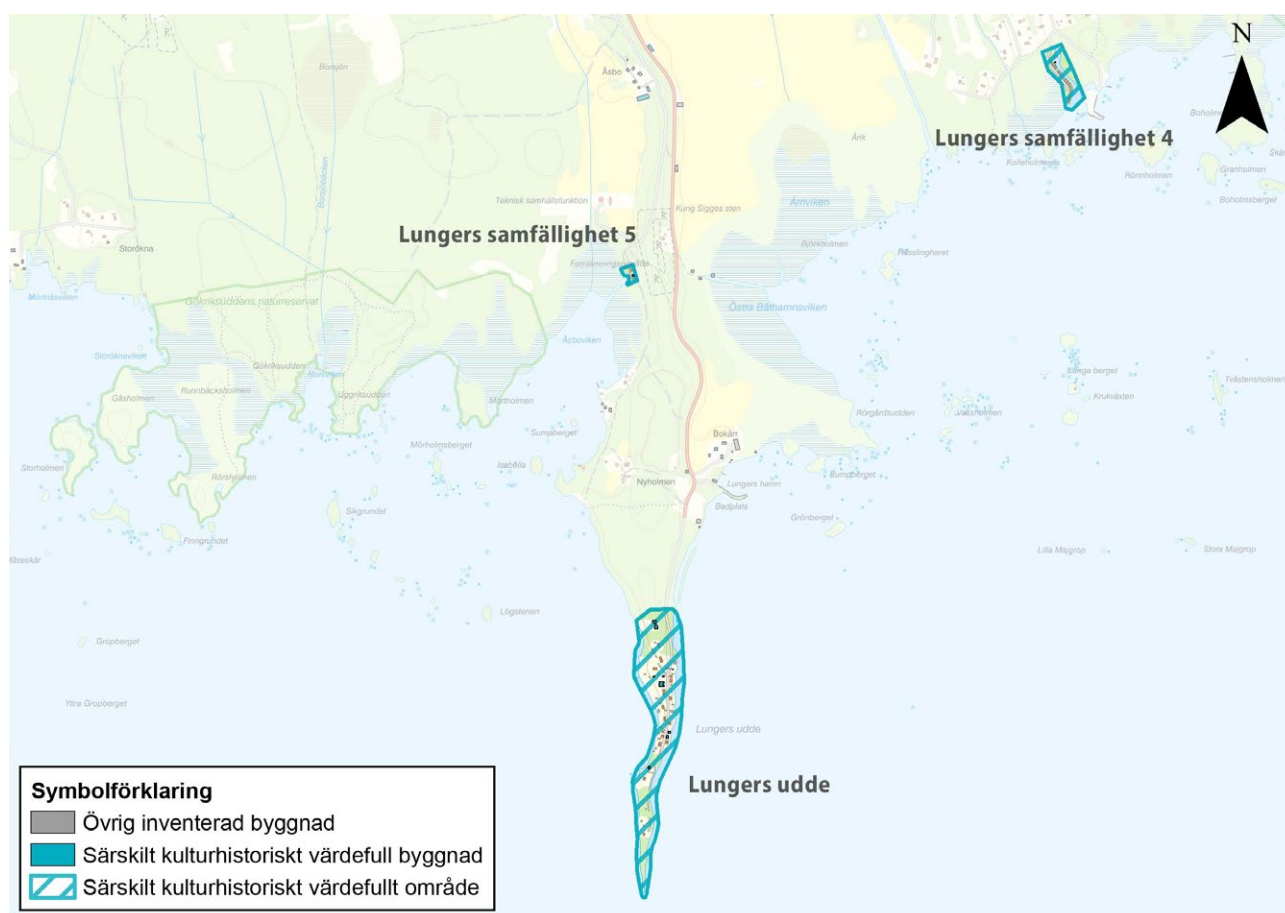
■ Bod i rödfärgat liggtimmer med utknutar och ett sadeltak täckt av plåt. Foto: Vlm-abgsb-29.

■ Jordkällare med naturstensgrund och faluröd timrad överdel och sadeltak. Foto: Vlm-abgsb-11.

■ 9.7 Lungers udde med samfälligheter

Lungers udde med Lungers samfälligheter är belägna i de södra delarna av Götlunda och Arboga kommun. Udden sträcker sig rakt söderut i Mälaren, och på samfälligheterna i närheten av udden finns ett flertal båthus placerade.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Lungers udde med samfälligheter.

Historik

Norr om området finns ett järnåldersgravfält med 17 fornlämningar på åschrönet vid den gamla Åsvägen. Vägen fanns sannolikt redan under förkristen tid. Bland fornlämningarna finns en skeppsformad stensättning och mitt i den står en runsten.

Lungers udde har varit bebyggt sedan åtminstone laga skiftet under sent 1800-tal då gården Bokärr flyttades till uddens östra sida från Lungers by. Under 1900-talets första hälft bebyggdes udden ytterligare, men i mindre omfattning. Fisket var en betydelsefull binäring, och så småningom byggdes Lungers hamn.

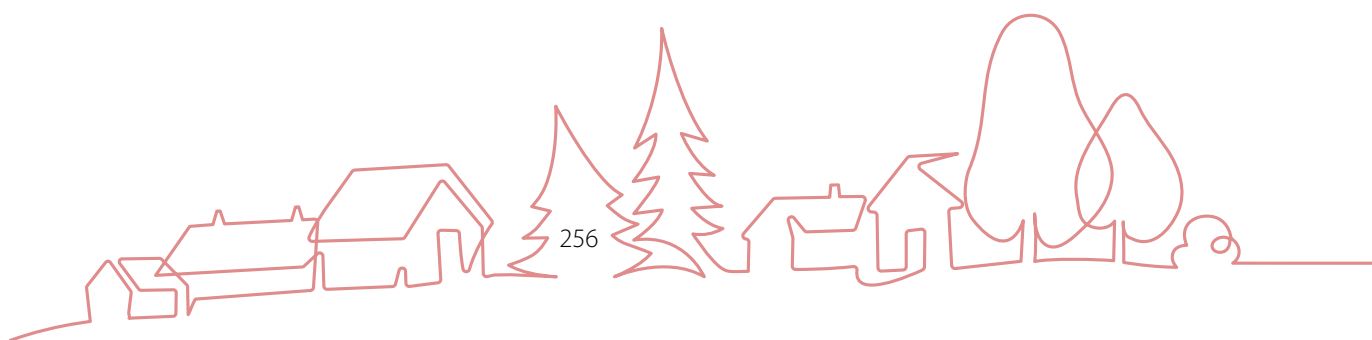
Under 1950-talet ökade byggandet, då flertalet fritidshus började byggas på uddens södra del. Jordbruk har fortsatt att bedrivas i närområdet, exempelvis odlades fram till nyligen potatis i Lunger.

Beskrivning

Den södra delen av Götlundaåsen, Lungeråsen, som är en av de tre åsarna som sträcker sig genom Götlunda, löper ut i Hjälmaren i form av uddar och revlar. Den sydligaste delen av åsen är den som omnämns Lungers udde. Här ligger ett område med koncentrerad fritidshusbebyggelse. Några av byggnaderna i norra delen har tidigare varit permanentbostäder redan från 1800-talet och första delen av 1900-talet.

På var sida om åsen, på Lungers flera samfälligheter, finns bevarade båthus och uthus där fiskeredskap med mera förvarades. Byggnaderna är timrade eller uppförda i plankstomme och har i regel faluröda fasader och tegeltäckta eller plåttäckta sadeltak. Båthusen ligger med gaveln mot vattnet.

Fritidshusbebyggelsen på udden är av blandad ålder både från 1950-, 60- och 70-tal med moderna kompletteringar. Bebyggelsen är småskalig och tomterna rymmer ofta en huvudbyggnad med tillhörande gäststuga samt garage, bastu eller båthus. Bebyggelsen ligger längs med den centrerade grusvägen som leder igenom området.

Värdebeskrivning

Fiskets betydelse för området avspeglas i de många ännu bevarade båthusen. De omges numera av fritidsbebyggelse på bägge sidor av uddens sydspets. Den småskaliga båthusbebyggelsen är ett värdefullt kulturhistoriskt inslag i kustlandet och visar på befolkningens koppling till fiske och marint friluftsliv.

Under 1950- och 1960-talen ökade de ekonomiska möjligheterna för medelinkomsttagare att skaffa sig sommarhus, vilket avspeglas i den koncentrerade fritidshusbebyggelse längst ut på Lungers udde. Bebyggelsen är småskalig, tätt placerad samt av blandad ålder, och visar årsringar av fritidsbebyggelsens olika utbyggnadsskeden.

Lungers udde har tidstypiska byggnader från åtminstone 1800-talet fram till modern tid, vilket visar på de olika skeenden på platsen och tider då bebyggelsen har vuxit fram.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. De tidstypiska dragen hos bebyggelsen bör bevaras för att visa på områdets framväxt och årsringar. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild. Av särskild vikt är båthus och andra uthus som visar på Lungers invånares koppling till fiske.
- > Eventuell ny bebyggelse anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning. Vid utveckling av områden bör hänsyn tas till skalan hos den befintliga bebyggelsen.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Lungers udde med samfälligheter

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Lungers samfällighet 4, nordost om udden, rymmer flera områden med fiskebodan, varav ett omfattar cirka 20 stycken. Bodarna har huvudsakligen faluröd träpanel och plåtbelagda tak. Foto: Vlm-abgsb-218.

■ Fritidshusområdet Lunger udde rymmer tidstypiska byggnader från 1950-talet och framåt. Byggnaden på bild är från 1960-1970-talet. Foto: Vlm-abgsb-427.

■ Byggnad från första halvan av 1900-talet med faluröd panel och småspröjsade grönmålade fönster. Byggnaden är ett exempel på äldre bebyggelse som fanns i området innan det blev fritidshusområde vid mitten av 1900-talet. Foto: Vlm-abgsb-428.

■ Gulmålat fritidshus från 1960–1970-talet med plant tak och veranda. Huset är från tiden då fritidshusbebyggelse växte fram i området. Foto: Vlm-abgsb-430.

■ Förråd och garage från första halvan av 1900-talet som visar på bebyggelsens olika årsringar i området. Foto: Vlm-abgsb-432.

■ Ett av områdets äldsta byggnader från 1800-talet. Uppförd i falufärgat liggtimmer med inslag av lantgotik. Foto: Vlm-abgsb-434.

■ Fritidshus med rödmålad locklistpanel, ursprungligen uppförd som permanentbostad på 1930-talet. Foto: Vlm-abgsb-433.

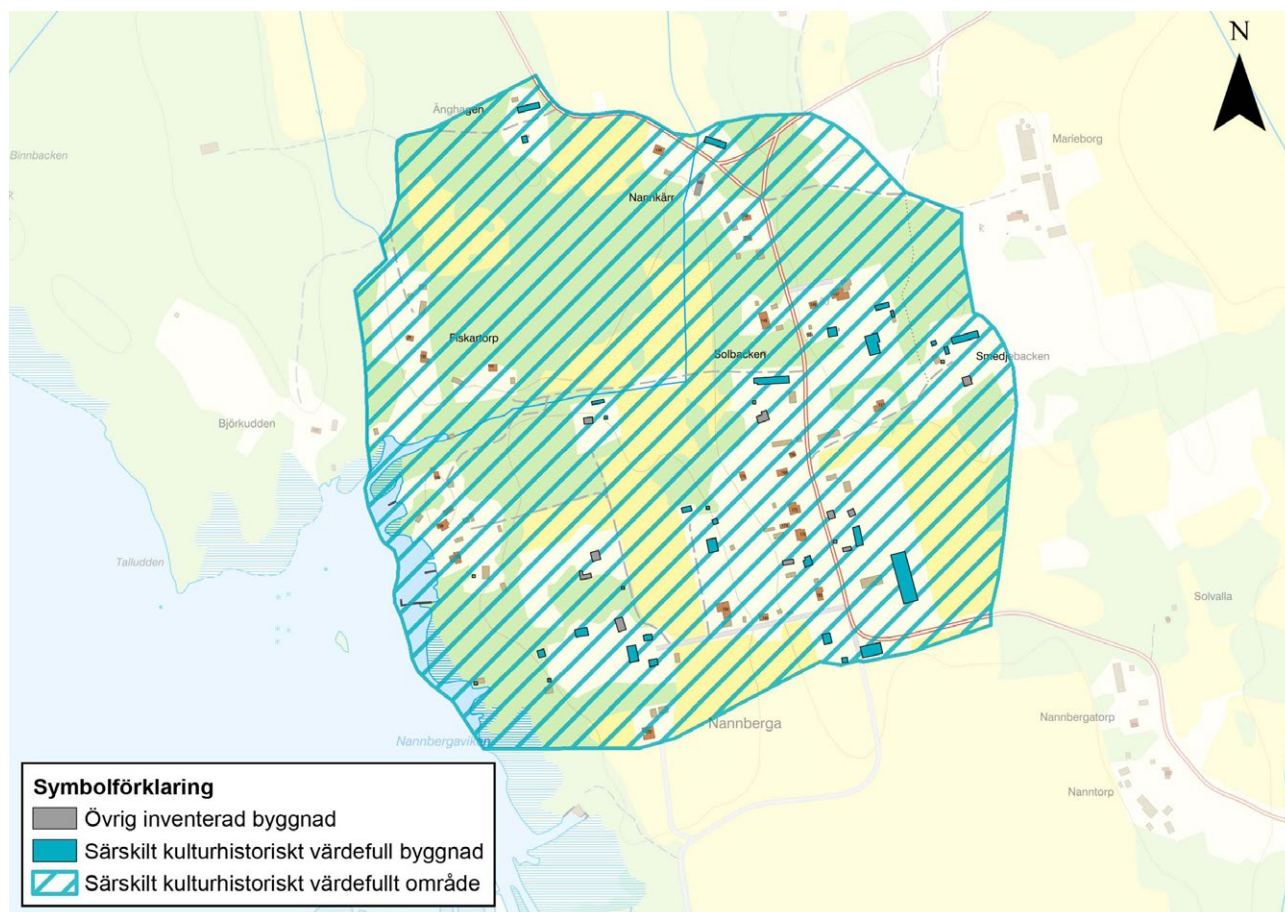
■ Faluröd timrad nätbod från 1800-talet på gården Bokärr norr om Lungers udde. Boden visar att fisket varit en viktig binäring i området. Foto: Vlm-abgek-0007.

■ Små faluröda uthus med sadeltak täckt av plåt på Samfällighet 5, nordväst om udden. Foto: Vlm-abgek-0027.

■ 9.8 Nannberga

Byn Nannberga ligger i Götlundas sydöstra del. Byn ligger i ett jordbrukslandskap nära Hjälmarens med byggnader från 1800-talets slut.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Nannberga.

■ Vägsträckningen som går genom byn delar upp bebyggelsen med mangårdsbyggnader på ena sidan och ekonomibyggnader på den andra. Foto: Vlm-abgfe-1355.

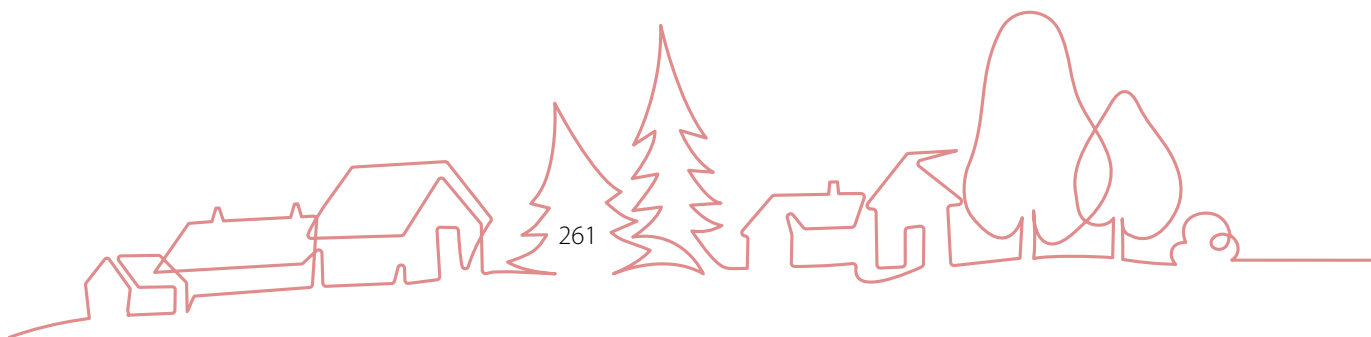
Historik

Nannberga var tidigare ett gods under säteriet Sickelsjö och finns omnämnt från åtminstone 1600-talet. Nannberga herrgård byggdes på 1870-talet efter att byn avsåndrats från Sickelsjö. I byn fanns en folk- och småskola som uppfördes 1874. Den första folkskolestadgan hade utfärdats 1842 och fastslagit att varje socken skulle ha minst en folkskola med en godkänd lärare. Stadgan innebar också obligatorisk undervisning. När byn var som störst hade skolan 350 elever och utvidgades med ytterligare ett skolhus. Efter att skolverksamheten i Nannberga upphörde på 1960-talet har byggnaderna använts som kattpensionat, konferens- och caféverksamhet.

Till byn hörde ett soldattorp. Knekten som bodde här fick namnet "Nanfheldt". Namnet gick i arv till näste knekt som flyttade in i torpet. I detta fall tillhörde knekten Glanshammars härad och torpet hade nummer Nannberga 1. I Götlunda socken fanns 16 soldattorp totalt. Soldaten som bodde i "Nannberga 1" tjänstgjorde i Närkes regemente som infanterist. Tidigare var Närkes och Värmland ett regemente vilket 1814 delades upp i två.

Beskrivning

Nannberga by har en utpräglad radbykaraktär. Mangårdsbyggnaderna är placerade väster om den trädkantade gatan, medan en del av ekonomibyggnaderna ligger på den östra sidan. Radbyn har ett fåtal välbevarade byggnader från 1800-talet. Byns mangårdsbyggnader har, med några undantag, fått sitt ursprungliga utseende förändrat,

antingen genom ombyggnad eller genom renovering med moderna material. Nannberga herrgårds huvudbyggnad med flyglar är placerade så att de bildar en omsluten gårdsplan. Herrgården ligger på markerat avstånd från övriga mangårdsbyggnader men följer den övriga bystrukturen med ekonomibygnader på andra sidan av byvägen.

Värdebeskrivning

Nannberga radby ligger synligt i odlingslandskapet utmed en gammal vägsträckning. Den uppdelade och grupperade placeringen av gårdsbebyggelsen är ett viktigt inslag i landskapet.

Byn har kvar sin prägel av radby och berättar om en ålderdomlig bebyggelsestruktur med placering av mangårdsbyggnader väster om den trädkantade bygatan och en del av ekonomibygnaderna på östra sidan. De många ekonomibygnaderna berättar om det tidigare månghussystemet med ett flertal byggnader på en gård med olika funktion för varje byggnad. Väl bevarade byggnader berättar förutom om dess tidigare användning om dåtidens byggnadstekniker och utformningsideal.

De många bybildningarna är karakteristiskt för Götlunda. Trots en kontinuerlig utveckling av delar av bebyggelsen har Nannberga bevarat sina huvuddrag ända in i nutid.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bostäder, ekonomibygnader, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Strukturen som radby bevaras. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Nannberga

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Vitmålad folkskolebyggnad från 1874. Byggnaden är ett viktigt tidsdokument som visar en period i Sveriges historia då undervisning blev tillgängligt för alla. Foto: Vlm-abgfe-1333.

■ Nannberga herrgård i två våningar med ljusmålad puts och med en stor veranda uppfördes på 1870-talet. Dess ekonomibygnader ligger liksom byns övriga på andra sidan av byvägen. Foto: Vlm-abgfe-1312.

■ "Närkestuga" uppförd 1780 i timmer och två våningar. Ombyggd 1892. Placerad på västra sidan om byvägen och dess ekonomibygnader på den östra. Foto: Vlm-abgfe-1345.

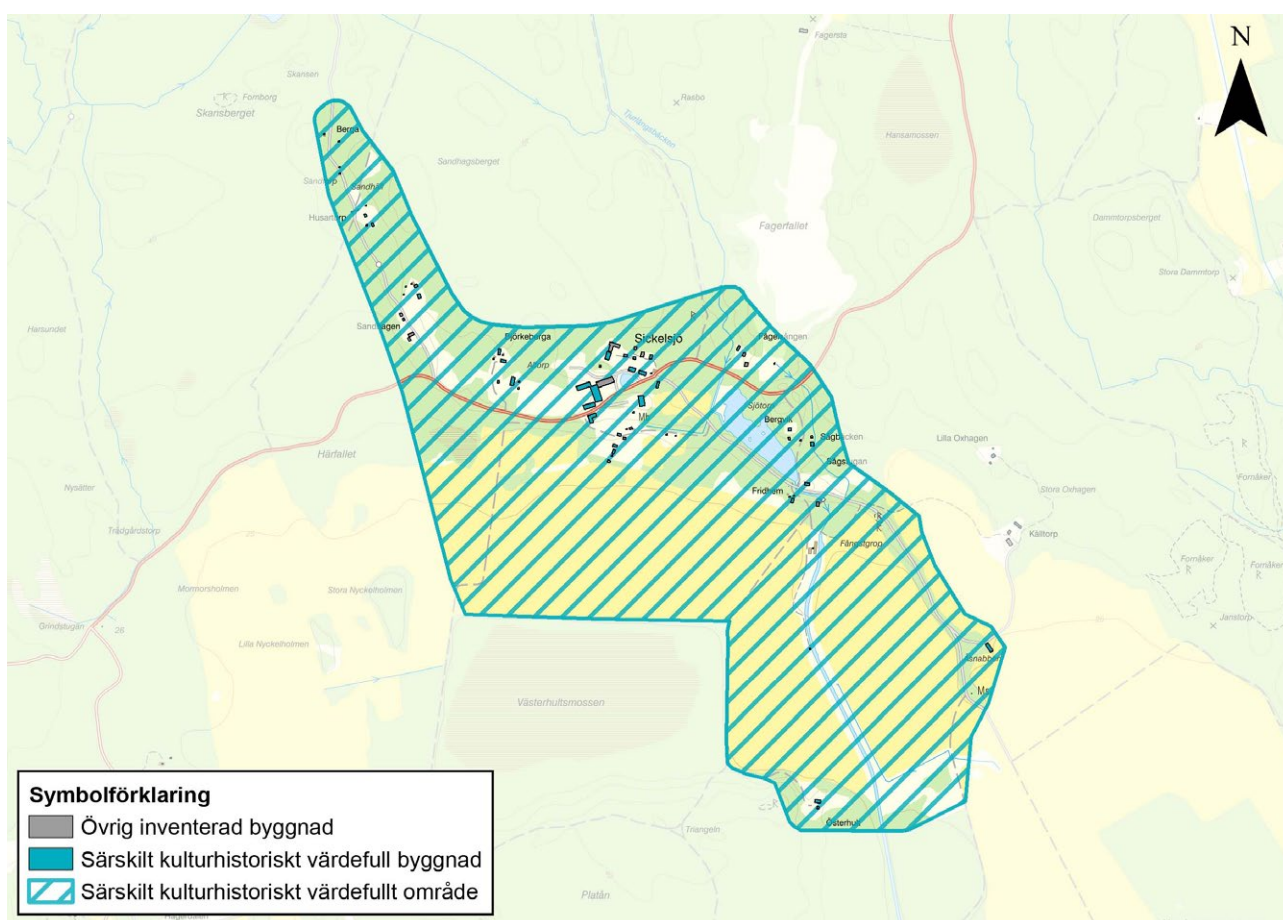
■ Liten faluröd ladugård till gård i radbyn. Placerad på östra sidan byvägen och mangården på den västra.
Foto: Vlm-abgfe-1347.

■ Faluröd ekonomibygnad med sadeltak täckt av plåt. Foto: Vlm-abgfe-1328.

■ 9.9 Sickelsjö

Sickelsjö gård är en stor lantbruksegendom belägen i Götlundas östra del och Arboga kommuns södra del. Landsvägen som passerar genom gården är allékantad.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Sickelsjö.

Historik

Fornlämningar i närheten av gården visar att området har varit bebyggt tidigt. Här finns ett röse, en treudd, en fångstgrop och ett mindre gravfält med runda stensättningar, vilka dateras till brons- och järnålder.

Sickelsjö gård är omnämnd i handlingar från 1400-talet. På 1600-talet fick gården säterirättigheter. Byggnaden uppfördes 1795–1802 av Carl Fredrik Heijkenskjöld som år 1790 förvärvat gården. Nära huvudbyggnaden står ett cirkelrunt lusthus från 1900-talets början. Lusthuset är byggt ovanpå källargångarna till en tidigare herrgårdsbyggnad som började uppföras kring 1670. Byggnaden färdigställdes aldrig eftersom gården konfiskerades av kungen 1676 då den dåvarande ägaren Gustaf Posse dog. Delar av dessa källargångar är intakta än idag.

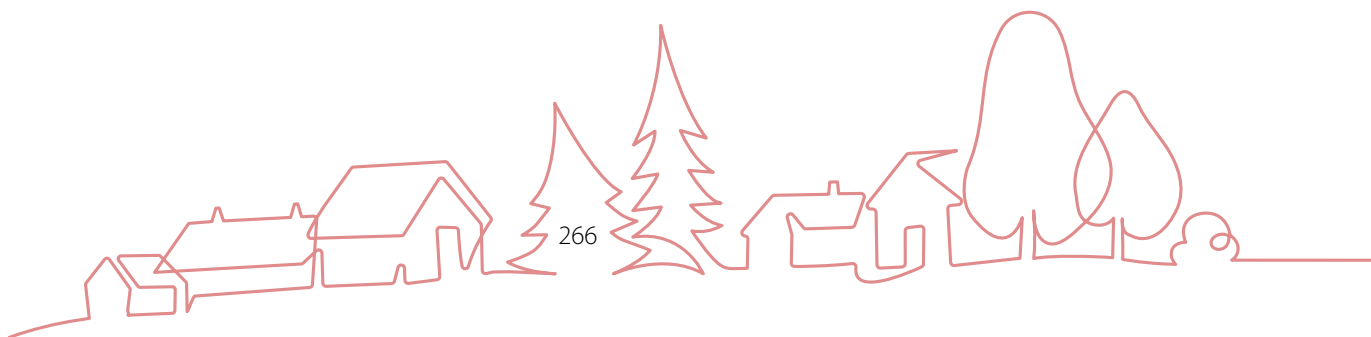
Ett stort antal ekonomibygnader och flera olika arbetarbostäder fanns tillhörande gården, bland annat en trädgårdsmästarebostad. Dessa kan dateras till 1800-talets slut eller omkring 1900 och flertalet ritades av arkitekten Albert Theodor Gellerstedt. En del byggnader har styckats av från stamfastigheten under senare tid och flera torp och ekonomibygnader har förfallit och rivits. Gårdens ägor är fortfarande stora men var tidigare tre gånger större än i dag. År 1925 arbetade 700 personer på godset och 1931 arbetade 450 personer.

Söder om gården fanns före Hjalmaresänkningen på 1880-talet stora sankmarker som under långa tider stod översvämmade. Numera finns här stora åkrar medan skogsområdena vidtar i norr. Öster om huvudbyggnaden finns en dammanläggning där vattnet tidigare användes för att driva en såg som fanns på platsen. Fram till 1950-talet fanns egen skola, mejeri och flera verkstäder. I den kringliggande skogsmarken finns några torp varav ett var ett så kallat husartorp.

Beskrivning

Området kring Sickelsjö herrgård utgörs till stor del av åkermarker från jordbruket som sedan länge funnits på platsen. Herrgårdslandskapet skiljer sig från Götlundas bondelandskap genom att ägarna till herrgården intresserade sig mycket för den yttre miljön och anlade parker och alléer av ädellövträd som finns kvar än idag. Av denna anledning håller Sickelsjö idag ett av de större bestånden av ädla lövträd i Götlunda.

Till den nuvarande huvudbyggnaden leder en perspektivallé som understryker dess monumentalitet. Huvudbyggnaden är en timrad byggnad i två våningar i klassicistisk stil. Byggnaden reveterades med spritputs 1817 och fasaderna är idag avfärgade i gult med lisener och fönsteromfattningar i vit slätputs. Det valmade sadeltaket var ursprungligen täckt med ekspån. Senare ersattes spånen med järnplåt för att 1955 bytas till kopparplåt. Huvudentrén på västra fasaden betonas av en bred portik, tillkommen 1906, med två kolonner och fyra pelare som bär upp en balustrad.

Ytterdörren omges av pilastrar med socklar och kapital. Över dörren sitter ett överstycke av genombrutet trä med initialerna C F H och J E D L vilka skall utläsas som Carl Fredrik Heijkenskjöld och troligen Jeanna Emerentia Danckwardt-Lillieström (muntlig uppgift nuvarande ägare).

Nära huvudbyggnaden står ett cirkelrunt lusthus från 1900-talets början. Det är uppfört i tegel med vitputsade fasader. Taket är kopparklätt och kröns av en vindflöjel av smide. Ekonomibygnaderna är timrade eller uppförda i stolpverk och målade i falurött. Några arbetarbostäder är reveterade i gult i samklang med huvudbyggnaden medan andra har rödfärgade fasader. Fyra tjänstebostäder är uppförda i nationalromantisk stil och i fackverkskonstruktioner, däribland trädgårdsmästarebostaden. Mellan trädgårdsmästarebostaden och herrgårdsbyggnaden finns ett vinkast och i närheten en stor fruktodling.

■ Faluröda ekonomibygnader rätvinkligt placerade i Sickelsjö. Den asfalterade vägen är kantad av stora lövträd. Foto: Vlm-abgls-2132.

Värdebeskrivning

Fornlämningar i närheten av Sickelsjö gård tyder på att området har en lång kontinuitet och var bebyggt tidigt. Sickelsjö omnämns första gången i skrift på 1400-talet och gården har varit i samma släkts ägo genom flera generationer. Sickelsjö gård ligger inom det för länet unika och kulturhistoriskt värdefulla Järnäsområdet. Bebyggelsemiljön utgör en högre ståndsmiljö som är avläsbar genom fysiska spår i bebyggelsestrukturen. Den ger särprägel och identitet åt trakten och har skapat förutsättningar för bygdens framväxt och utveckling.

Sickelsjö utgör en bebyggelsemiljö med herrgårdsbyggnad, tjänstebostäder, torp och ekonomibygnader. Till gården leder långa alléer och bebyggelsen är omgiven av stora ädellövträd, fruktträdgård och ett aktivt brukat jordbrukslandskap. Bebyggelsen och dess struktur speglar fortfarande till stor del den verksamhet som tidigare bedrivits. Det finns många äldre byggnadskategorier bevarade även om de inte har kvar sin ursprungliga funktion. Det gör att gårdens historiska verksamhet genom tiderna kan utläsas. En viktig del av strukturen är tjänstebostäderna och ekonomibygnaderna som på ett pedagogiskt sätt berättar om hur man har levt och arbetat. De förmedlar kunskap om större gårdars uppbyggnad och är en betydelsefull del av gårdens historia. Arbetskraftsbehovet var stort och antalet arbetarbostäder och underlydande torp på ägorerna var således många varav några finns kvar idag. Arbetarbostäderna och torpen speglar den agrara strukturen som den såg ut innan dagsverksformens avskaffande. Ekonomibygnaderna har en stor betydelse för upplevelsen av miljön som helhet. Magasinet har genom sin placering utmed landsvägen ett viktigt läge med sin äldre bevarade karaktär. Den är imponerande till sin storlek och en tydlig markering av gårdens historiska välstånd.

Flera av gårdens byggnader har byggnadshistoriskt värde genom bevarad ursprunglig karaktär och att de kan berätta om traditionella byggnadstekniker. Herrgårdsbyggnaden är en god representant för sin tids byggnadsstil. Tjänstebostäderna i nationalromantik har ett högt arkitektoniskt värde, så även lusthuset från 1900-talets början med sin dekorativa utformning.

De nationalromantiska byggnaderna är unika för kommunen och inte vanligt förekommande i länet. De intakta källargångarna som bevarats under lusthuset har ett högt byggnadshistoriskt värde.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bostäder, ekonomibygnader, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna historiska landskapet med dess ädellövsträdsbestånd, ålderdomliga åkerytor och skogsdungar vårdas och värnas.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning. All nybyggnation bör ske med stor försiktighet.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Sickelsjö

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Huvudbyggnaden i två våningar och ljus puts uppfördes 1795–1802 av Carl Fredrik Heijkenskjöld som år 1790 förvärvat gården. Foto: Vlm-abgls-2073.

■ Lusthus från 1903 i vitfärgad puts med grönmalade snickerier och koppartak. Lusthuset är byggt ovanpå källargångarna till en tidigare herrgårdsbyggnad från 1670-talet. Foto: Vlm-abgls-2076.

■ Trädgårdsmästarebostad uppförd vid 1900-talets början i nationalromantisk stil och falskt korsvirke. Bygganden har gul puts med rödfärgade putsdetaljer, dekorativa snickerier och rödfärgat träspån. Arkitekt: Albert Teodor Gellerstedt. Foto: Vlm-abgls-2082.

■ Vinkastet med pulpettak var ett uppvärmt växthus och värmdes genom rökkanaler. Foto: Vlm-abgls-2088.

■ Lanthandel och tjänstebostad i nationalromantisk stil, ritad av arkitekt Albert Teodor Gellerstedt och uppförd under 1900-talets början. Foto: Vlm-abgls-2210.

■ Den vitputsade lärar- och läkarbostaden hade en viktig funktion i miniatyrssamhället Sickelsjö. Foto: Vlm-abgls-2225.

■ Vattentorn från 1800-talets slut uppförd i tegel med ett pyramidtak täckt av papp. Foto: Vlm-abgls-2136.

■ Parstugan, med falurödmålad locklistpanel, är en före detta arbetarbostad. Foto: Vlm-abgls-2066.

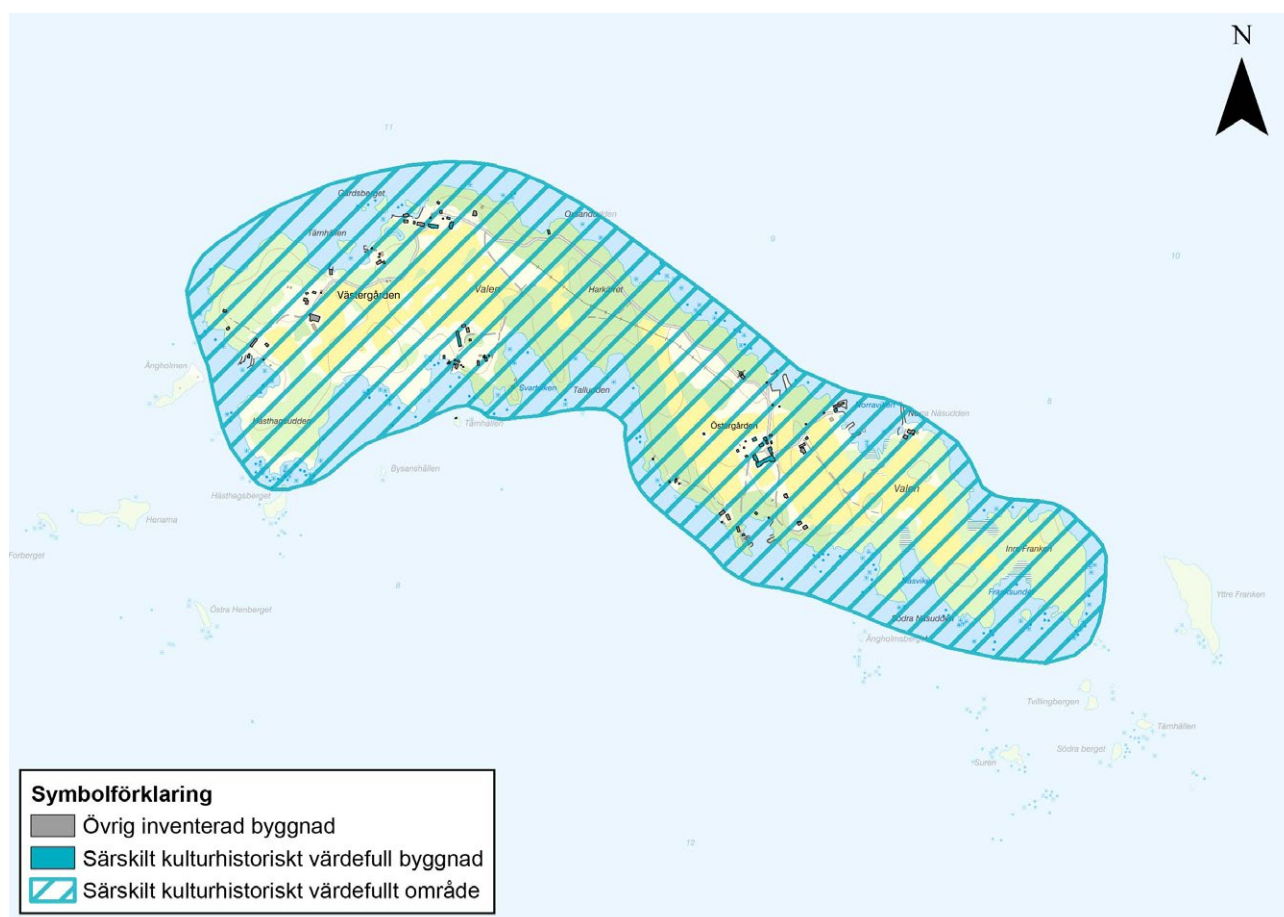
■ Loftbodar är sällsynta i Arboga kommun och i södra delen av Västmanlands län. Foto: Vlm-abgls-2067.

■ Timrad ekonomibyggnad i två och en halv våning med småspröjsade fönster. Byggnaden pryds av en vindflöjel med årtalet 1773, vilket kan utgöra tillkomsttiden för byggnadens äldre del. Foto: Vlm-abgls-2098.

9.10 Valen

Valen är en ö i sjön Hjälmarren i Arboga kommuns sydligaste del. Fiske och jordbruk har varit de viktigaste näringarna på ön och har resulterat i ett småskaligt landskap med åkrar och hagmarker. Bebyggelsen visar tydlig koppling till fiskenäring med sjöbodar och båthus.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Valen.

Historik

Ön Valen i Hjälmaran har en historia som sträcker sig till åtminstone 1300-talet då det bedrevs malfiske av munkar. Ön har växelvis ägts av kronan och av adeln. Först i början av 1800-talet övergick den i en enskild bondes ägo. Under 1500-talet fanns två gårdar på ön, vilka efter hand fram till sekelskiftet 1900 ökade i antal till sex stycken. Öns nuvarande utseende är en direkt följd av den sista sjösänkningen på 1800-talet. Före sjösänkningen bestod Valen av två öar åtskilda genom ett grunt sund som numera går under benämningen Harkärret. Efter att i omkring 300 år tillhört Mellösa socken i Södermanland införlivades Valen återigen med Götlunda socken år 1949.

I äldre tid utgjorde fisket den viktigare näringsgrenen. Från slutet av 1800-talet fick emellertid jordbruket, som följd av sjösänkningen då arealen utökades, en allt större betydelse.

Beskrivning

Ön är riksintresse för naturvården och kännetecknas av ett småskaligt odlingslandskap av äldre typ med åkrar och hagmarker. Kulturlandskapet karaktäriseras av fiske- och jordbruksbebyggelse av varierande ålder, främst från slutet av 1800-talet och från början av 1900-talet. Mangårdsbyggnadernas ursprungliga karaktärer är i de flesta fall förändrade genom tillbyggnad eller renovering med moderna material. Ekonomibyggnaderna på ön har inte genomgått samma förändringar. Till varje gård på ön hör båthus och sjöbodan vilket sätter sin speciella prägel på miljön.

På Östergården finns en väl samlad bebyggelse av varierad ålder. Två av mangårdsbyggnaderna har bevarat sitt tidstypiska utseende. Bebyggelsens gruppering, de årsringar som avspeglas genom de olika byggnadskropparna samt läget intill vattnet ger miljön dess speciella prägel. Här finns bland annat flera båthus.

■ Valen rymmer ett öppet beteslandskap med inslag av odlingsrösen och stenmurar. Foto: Vlm-abgfe-527.

■ Kring Östergården breder betesängarna ut sig. Foto: Vlm-abgfe-529.

Värdebeskrivning

Byns bebyggelsestruktur har över lag en äldre bevarad enhetlig karaktär även om enskilda byggnader har förändrats. Bebyggelsens gruppering med dess ålderdomliga bebyggelsestruktur, de årsringar som avspeglas genom de olika byggnadskropparna samt läget intill vattnet ger miljön dess speciella prägel.

Välfärden från fiskeverksamheten som påbörjades tidigt på platsen manifesterades i påkostade mangårdsbyggnader och som fortsatt genom renoveringar som gjorts under årens lopp. De byggnader som är kopplade till fisket visar på en lång kontinuitet av verksamheten och är viktiga för att förstå öns historia.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bostäder, ekonomibygnader, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det småskaliga odlings- och beteslandskapet med inslag av odlingsrösen och stenmurar är viktigt att bibehålla, främst genom ett fortsatt jordbruk och betning av hagmarkerna.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning. All nybyggnation bör ske med försiktighet.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader vid Valen

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Fritidshus från 1900-talets början. Byggnaden har ljusmålad träpanel, korspostfönster och ett dekorativ gavelornament. Foto: Vlm-abgfe-617.

■ Östergården byggt som sommarnöje 1907. Bostadshuset moderniserades omkring 1950 med ny fasad i eternit och balkong. Foto: Vlm-abgfe-556.

■ Falurött fritidshus på Östergården där bebyggelsen är tät och sammanhållen. Foto: Vlm-abgfe-615.

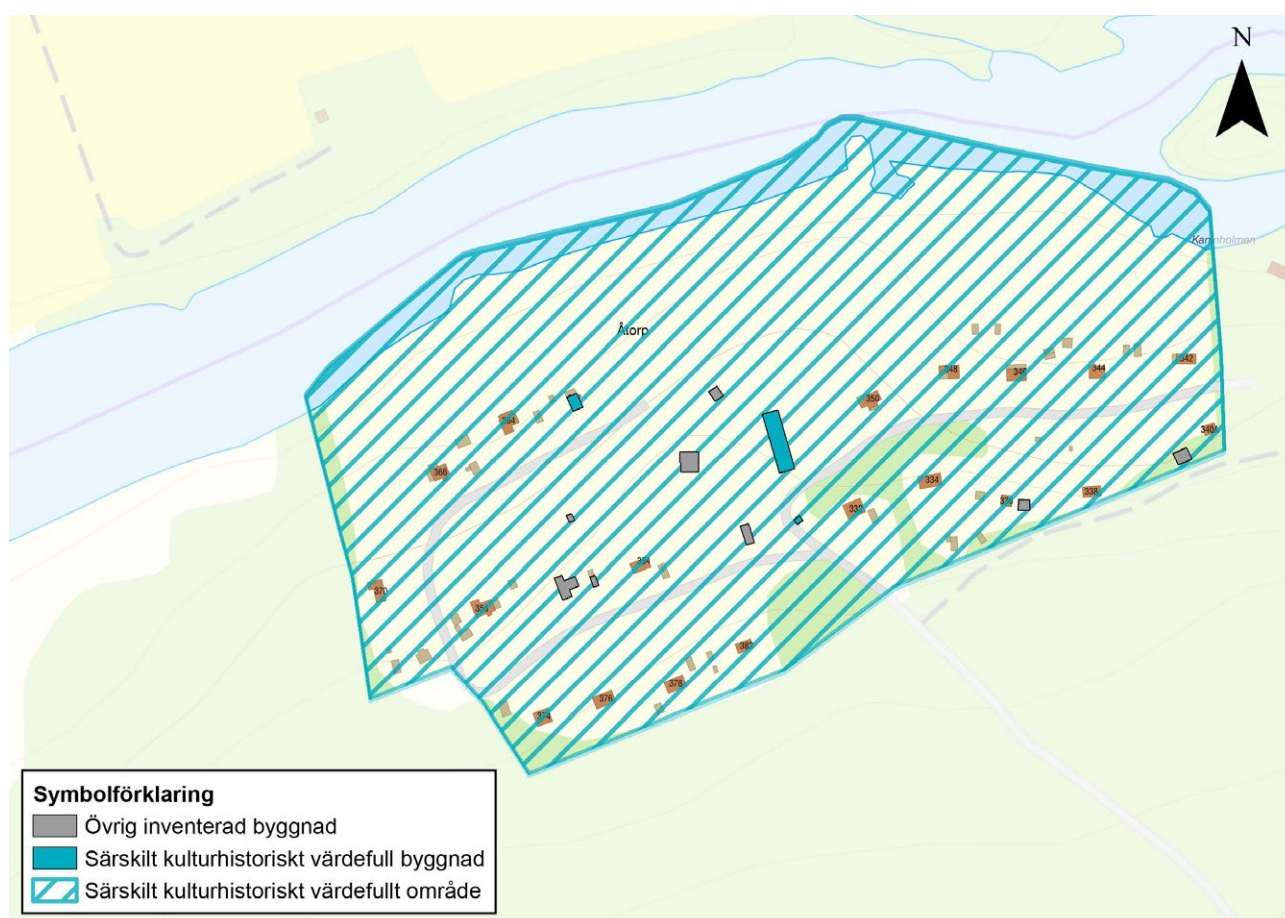
■ Faluröd timrad ladugård utbyggd i olika skeden och som visar på den tidigare jordbruksverksamheten i området. Foto: Vlm-abgfe-582.

■ Båthus i Norra viken med faluröd panel och plåttäckt sadeltak. Båthus och sjöbodar är ett karaktärsskapande inslag kring Hjälmarens. Foto: Vlm-abgfe-626.

■ 9.11 Åtorp

Åtorp är beläget i Götlundas nordöstra del och utgörs av en centrerad före detta jordbruksfastighet och ett tjugotal fritidshus från 1960-1970-talen, byggda på den tidigare åkermarken.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Åtorp.

Historik

Åtorp är omnämnd som jordbruksfastighet vid laga skifteskarta från 1840. Den nuvarande gården är byggd under 1900-talets början och andra före detta gårdsbyggnader har således funnits på platsen tidigare. På 1960-talet styckades åkermarken upp och ett tjugotal fritidshus byggdes under 1960-1970-talen.

Beskrivning

Jordbruksfastighetens bebyggelse är utbyggd och ombyggd med moderna material. Fritidsbebyggelsen består av småskaliga enplansstugor med tillhörande ekonomibygnader som friggebodar, gästhus eller lekstugor. Många av fritidshusen från 1960- och 1970-talen är tillbyggda och har fått nya material på tak och i fasad.

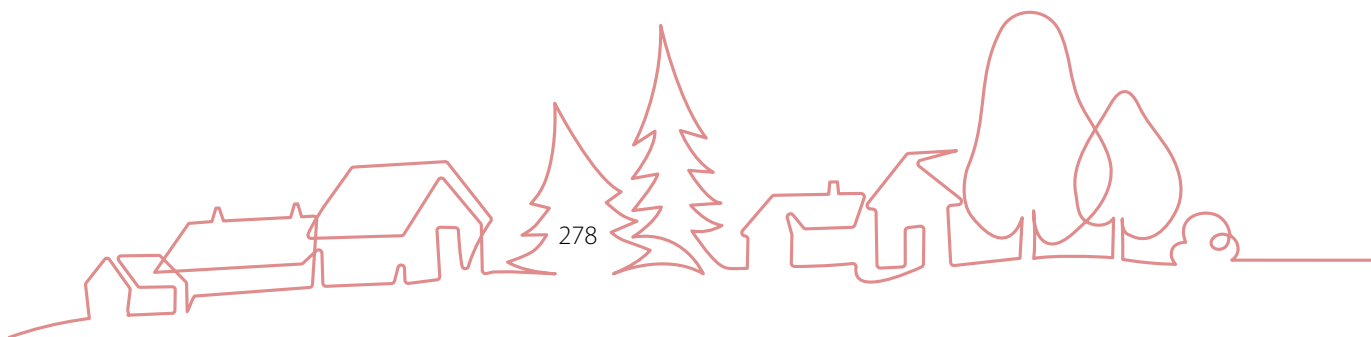
Värdebeskrivning

Området har en intressant bebyggelsestruktur där den ursprungliga gården har ett centrerat läge. Nyttillkommen fritidsbebyggelse är spridd på den före detta jordbruksmarken med små tomter och byggnader som riktar sig mot vattnet. Bebyggelsestrukturen visar tydligt områdets årsringar. Gården är viktig för förstäelsen av bebyggelseområdet och dess kontinuitet.

Under 1950- och 1960-talen ökade de ekonomiska möjligheterna för medelinkomsttagare att skaffa sig sommarhus och fritidshusområden med småskalig bebyggelse etablerades, vilket fritidshusbebyggelsen vittnar om.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Den centrerade jordbruksbebyggelsen bör värnas. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsen vad gäller placering, volym, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Åtorp

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Ombygd ladugård tillhörande Åtorps jordbruksfastighet. Foto: Vlm-abgfe-731.

■ Fritidshus med rödmålad stockpanel, vitmålade snickerier och sadeltak. Foto: Vlm-abgfe-734.

Exempel på byggnader i det särskilt kulturhistoriskt värdefulla området Åtorp

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Ljumsålåd mangårdsbyggnad på den före detta jordbruksfastigheten i Åtorp. Uppförd under tidigt 1900-tal och har kraftigt renoverats sedan dess. Foto: Vlm-abgfe-729.

■ Svartmålat fritidshus byggt under 1960-1970-talet. Foto: Vlm-abgfe-735.

■ Svartmålat förråd till fritidshusfastighet. Foto: Vlm-abgfe-736.

■ Tillbyggt fritidshus med rödmålad liggande träpanel på förvandring. Foto: Vlm-abgfe-727.

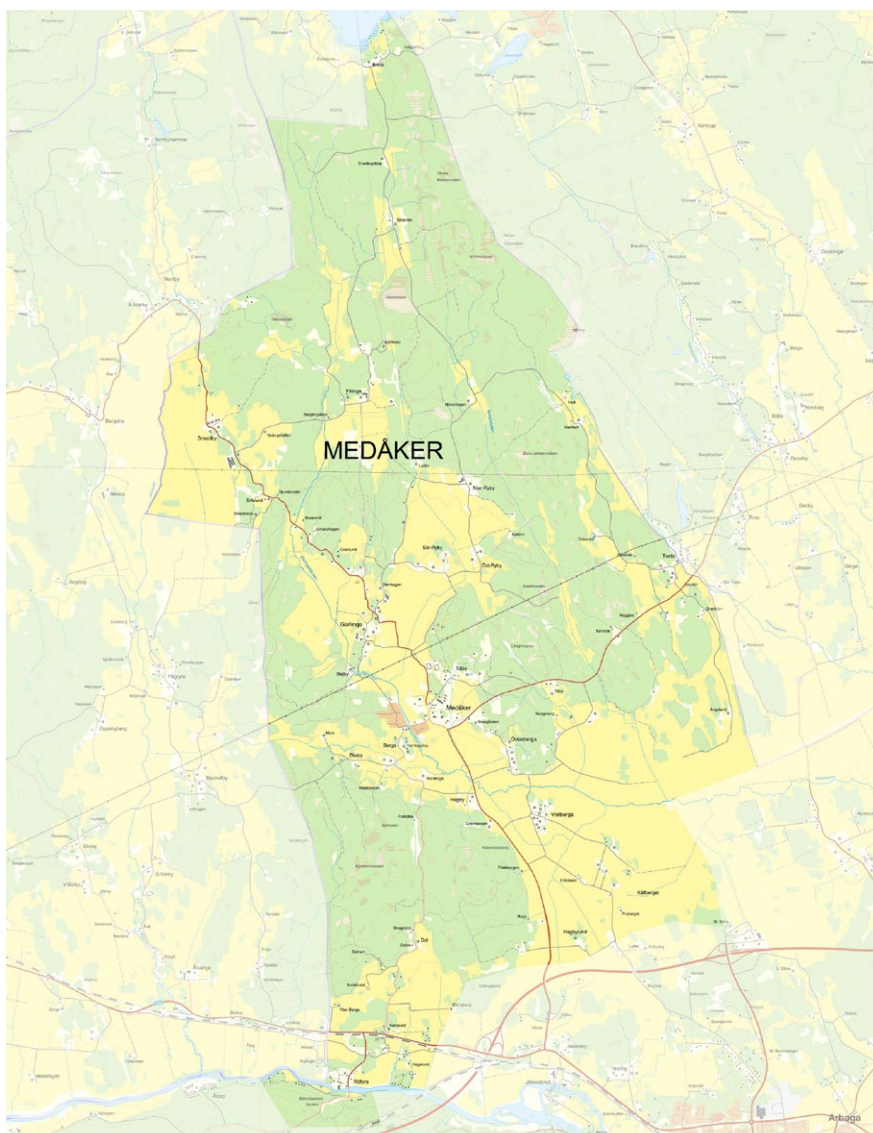
10. Medåkers tätort och landsbygd

– särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden

I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som bedöms som särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Bebyggelseområdena rekommenderas att hanteras i enlighet med 8 kap.

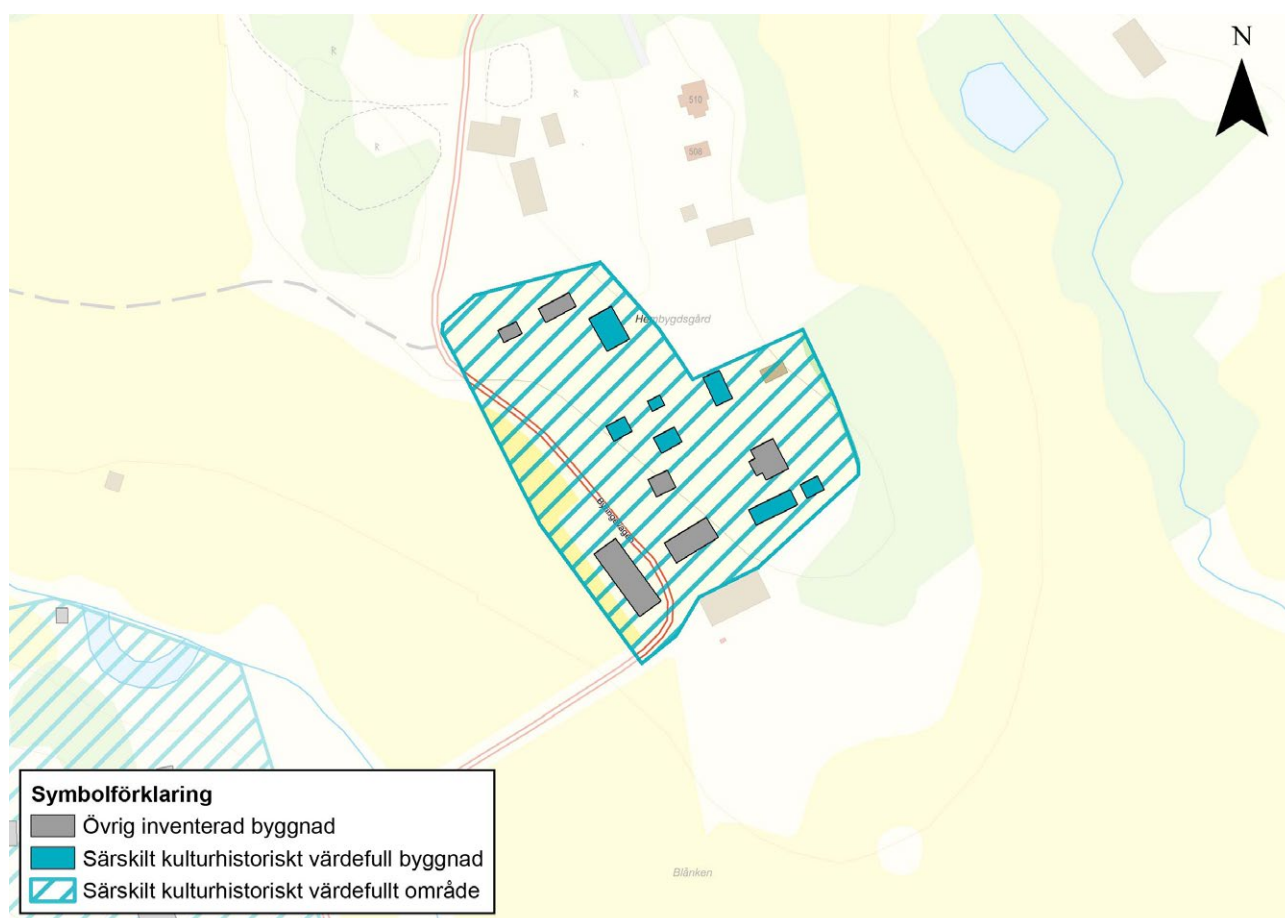
13 § i plan- och bygglagen. Enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska ett sådant bebyggelseområde. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöprogrammet. Där finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, även byggnader som ligger utanför särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden. Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning.

■ Medåker tätort och landsbygd.

10.1 Berga

Berga by ligger i Arboga kommuns norra del, på ett höjdparti sydväst om Medåkers kyrka. Berga har karaktären av en radby och består av tre äldre gårdar. Bebyggelsen är huvudsakligen från mitten av 1800-talet.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Berga.

Historik

Fornlämningar, så som gravfält och enstaka fynd, visar att platsen har varit bebyggd med koncentration kring Myrebäcken sedan lång tid tillbaka. År 1765–1766 genomfördes storskifte i Berga by. Berga hade vid den tiden fem gårdar, och viss mark ägdes av en bruksinspektör vid Röfors bruk. Flera ekonomibyggnader låg nära vägen med långsidorna mot vägen.

Storskifte genomfördes igen 1807 i Berga by. På denna karta är sex bostadshus utritade. Som ägare av mark nämns brukspatron Seth Lampa samt åtta bönder.

År 1832–1833 genomfördes laga skifte i Berga by. Berga by hade vid tiden sju ägare, därav Kungliga akademien i Uppsala och baron C.K. Sparre. Tomterna var långsmala och bostadshusen i regel placerade en bit in på tomten. I början av 1900-talet fanns endast tre gårdar i Berga by.

Den i byn centralt placerade Abrahamsgården används idag som hembygdsgård.

Beskrivning

På ett höjdparti sydväst om Medåkers kyrka ligger Berga by med tre äldre gårdar. Byn ligger väl synlig i ett småbrutet och kuperat odlingslandskap utmed en slingrande landsväg. Berga by har karaktären av en radby med huvudbyggnader relativt tätt placerade på långsmala tomter. Olika slag av ekonomibyggnader bildar flyglar till mangårdsbyggnaderna, vilka ligger längst in på tomterna med entréfasaderna orienterade mot landsvägen i sydväst.

Bebyggelsen i byn är huvudsakligen från omkring mitten av 1800-talet, men byggnader från första halvan av 1800-talet förekommer likaså. Flertalet av byggnaderna är byggda i timmer och de flesta har rödfärgade fasader i träpanel. Den norra fastighetens mangårdsbyggnad har moderniserats vid 1900-talets mitt då den kläddes med eternit och fönster och dörrar byttes. Centralt placerad i byn ligger Abrahamsgården som idag fungerar som hembygdsgård.

Värdebeskrivning

Karaktéristiskt för Medåkers bebyggelse utanför tätorten är de många bybildningarna. Berga är en av flera byar i Medåker som har kvar den gamla slutenheten trots skiftesreformer. En ansenlig del av det äldre byggnadsbeståndet finns även bevarat.

Den relativt regelbundet grupperade gårdsbebyggelsen och dess placering i krönläge är ett viktigt inslag i ett värdefullt landskapsparti utmed en slingrande vägsträckning. Byggnaderna berättar om äldre, lokala byggnadstraditioner och hantverksmetoder genom att flera hus är välbevarade sedan uppförandetiden, exempelvis med handhyvlade snickerier och paneler av rot- och toppvända brädor. Trots en kontinuerlig utveckling av delar av bebyggelsen har Berga bevarat sina huvuddrag ända in i nutid. Byn har även kvar sin prägel av radby som berättar om en ålderdomlig bebyggelsestruktur.

De småskaliga ekonomibygnaderna berättar om bondgårdars verksamhet innan jordbrukets rationella stordrift slog igenom. De är särskilt värdefulla för förståelsen av byns, gårdarnas och landskapets historia.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av skogsdungar vårdas och värnas.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras. Stenbron över Myrebäcken vårdas och bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning. Förståelsen av företeelsen radby bibehålls.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Berga

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Abrahamsgården uppfördes under första halvan av 1800-talet och används idag som hembygdsgård.
Foto: Vlm-abgim-169.

■ Mangårdsbyggnad med fasad av eternit. Foto: Vlm-abgim-175.

■ Timrat magasin och stall från första halvan av 1800-talet. Dörrar är svartmålade och sadeltak täckt av tegel. Foto: Vlm-abgim-172.

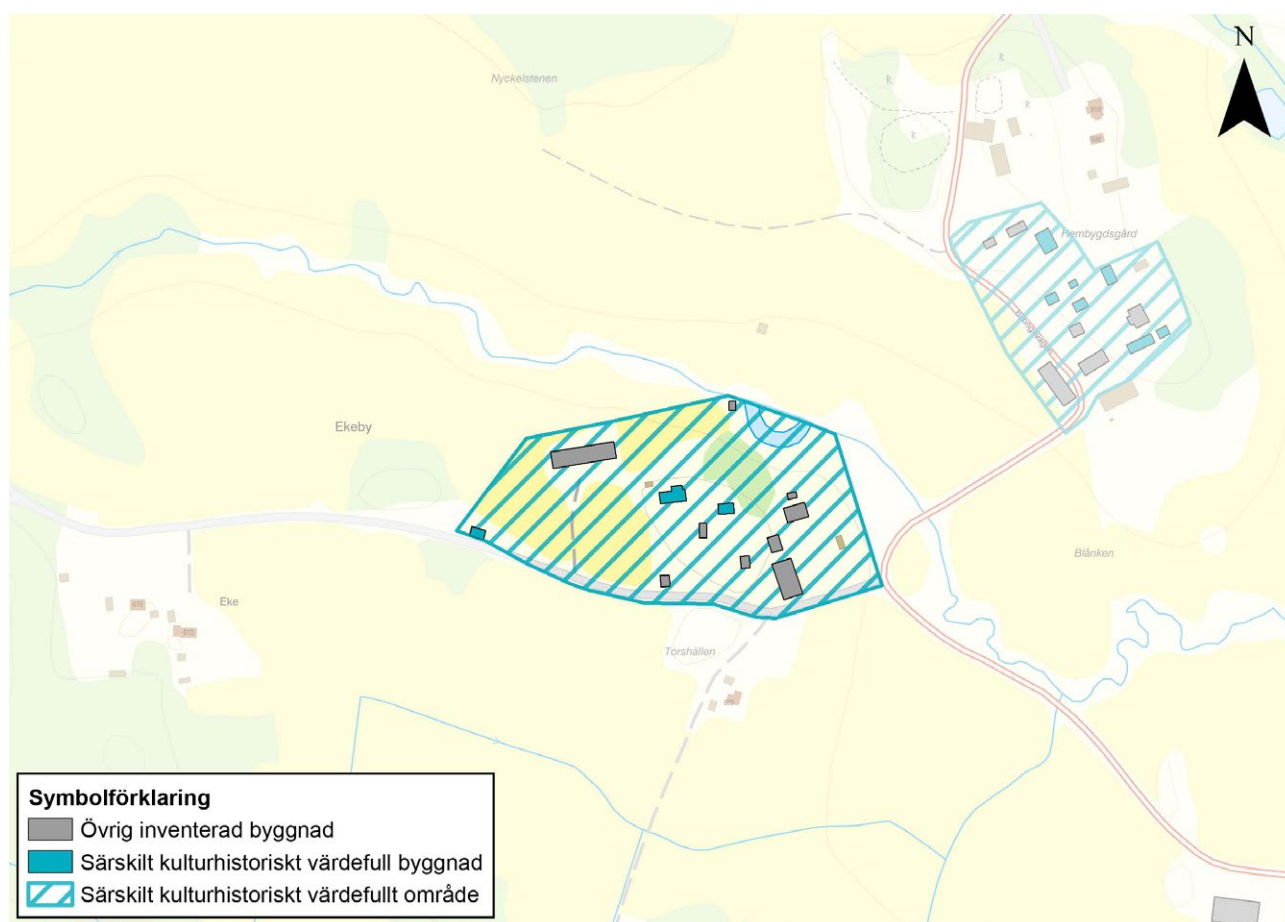
■ Timrad bagar- och drängstuga, mat- och snickarbod från slutet av 1800-talet. Timret är rödfärgat, dörrarna grönmålade och sadeltak täckt av tegel. Foto: Vlm-abgim-176.

■ Timrat falurött bryggerhus från första delen av 1800-talet. Bryggerhuset ligger vid Abrahamsgården. Foto: Vlm-abgim-170.

■ 10.2 Ekeby

Sydväst om Medåkers kyrka, i Arboga kommuns norra del, ligger radbyn Ekeby på krönet av en höjd. Bebyggelsen i byn är huvudsakligen från omkring mitten av 1800-talet.

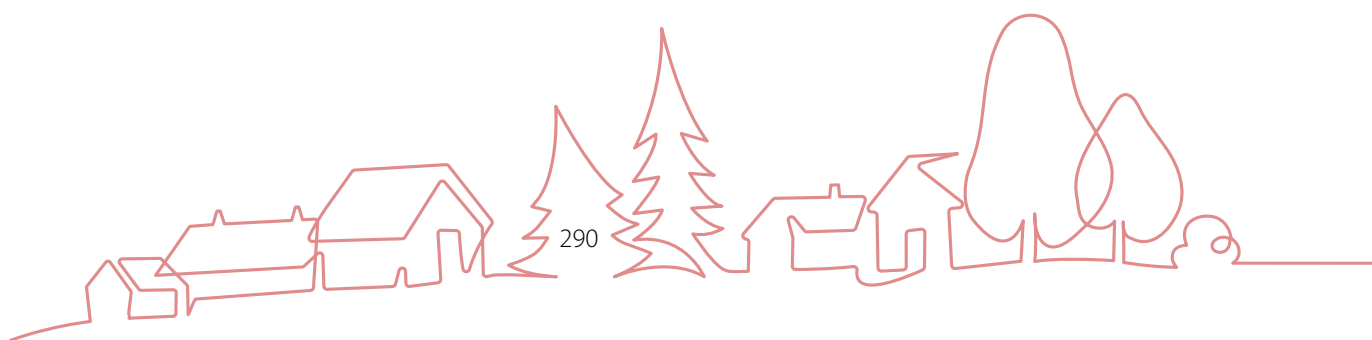
■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Ekeby.

Historik

Fornlämningar, så som gravfält och enstaka fynd, visar att platsen har varit bebyggd med koncentration kring Myrebäcken sedan åtminstone järnåldern. År 1765–1766 genomfördes storskifte i Ekeby. Ekeby hade vid den tiden två gårdar, Västra gården och Östra gården. Byns markägare var dock flera än så, därav bland annat en brukspatron, ryttmästare och fjärdingsman. Gårdarnas byggnader var kringbyggda i rätvinkliga formationer. Skog och äng skiftades 1789.

På en karta från 1807, då storskifte åter genomfördes i Ekeby, går det att se att de sammanbyggda gårdarna i Ekeby hade en mer uppbruten form. På kartan ser det ut som att tre tomter var bebyggda. Fem områden benämns dock som hustomter och fem bönder och en ålderman nämns i den tillhörande texten.

År 1832 genomfördes laga skifte i Ekeby. Marken i Ekeby ägdes då av sex bönder, varav tre av dessa efter skiftet fick bo kvar. Möjligt är att de andra redan bodde på andra ställen, av byns markägare var exempelvis en smed vid Jäders bruk. Kartan visar tre gårdsgrupperingar med en mängd byggnader i olika storlek och med skilda funktioner. Bostadshuset ligger längst in på tomten. Ekonomibygnader var tätt placerade och vissa med gaveln mot vägen. Den östligaste gårdens ekonomibygnader var sammanbyggda i rätvinkliga formationer. På generalstabskartan från 1840 syns tre gårdar i Ekeby liksom på en karta från 1907.

Beskrivning

Bebyggelsemiljön består idag av en liten bebyggelsegrupp omgiven av öppna odlingslandskap med mindre skogsdungar. Norr om bebyggelsemiljön rinner Myrebäcken. Längre söder och norr om området breder större skogsområden ut sig. Bebyggelsemiljön är idag fördelad på två fastigheter men det finns tre mangårdsbyggnader. Bostadshusen ligger tätt och på en rad med entréfasaderna orienterade mot vägen i söder. Flertalet byggnader är timrade och har rödfärgade fasader. Merparten av ekonomibygnaderna är placerade närmare vägen än bostadshusen och med gaveln mot vägen. En stor del av områdets byggnader är från 1800-talet.

■ Odlade öppna fält och bostadsbebyggelse i Ekeby. Foto: Vlm-abgim-197.

Värdebeskrivning

Ekeby ligger väl synligt i ett småbrutet och kuperat odlingslandskap utmed en slingrande landsväg. Karakteristiskt för Medåkers bebyggelse utanför tätorten är de många bybildningarna. Ekeby är en av flera byar i Medåker som har kvar en slutenhet med flera gårdar som ligger nära varandra trots skiftesreformer och som inte har kompletterats av ny bebyggelse i stor utsträckning. Ekeby har även kvar sin prägel av radby och vittnar om en ålderdomlig bebyggelsestruktur. Tomterna är långsmala och bostadshusen ligger en bit in på tomterna tätt placerade.

Den rödfärgade gårdsbebyggelsen och deras placering i krönläge är ett viktigt inslag i ett värdefullt landskapsparti längsmed en äldre vägsträckning. De småskaliga ekonomibygnaderna berättar om bondgårdars historiska verksamhet innan jordbrukets rationella stordrift slog igenom. De är särskilt värdefulla för förståelsen av byns, gårdarnas och landskapets historia. Byggnaderna berättar om äldre, lokala byggnadstyper, traditioner och hantverksmetoder genom att flera hus är välbevarade sedan byggnadstiden. Placering, proportioner, utformning och tomtstruktur är därför viktigt att vårda och värna för förståelsen av det beskrivna sammanhanget.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av skogsdungar vårdas och värnas.
- > Det slingriga vägnätets ålderdomliga struktur bevaras. Stenbron över Myrebäcken vårdas och bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, volym, material och färgsättning. Förståelsen av företeelsen radby bibehålls.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Ekeby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Mangårdsbyggnad från 1800-talets början. Uppförd i en och en halv våning med faluröd locklistpanel, farstukvist och tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgim-189.

■ Bostadshus från 1800-talet med faluröd locklistpanel och vitmålade snickerier. Foto: Vlm-abgim-194.

Exempel på byggnader i det särskilt kulturhistoriskt värdefulla området Ekeby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Ladugård och loge med del för djurhållningen i murat rött tegel och med småspröjsade fönster. Sadeltaket är plåttäckt. Foto: Vlm-abgim-191.

■ Sädsmagasin från 1800-talet med falurödfärgad träpanel och tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgim-195.

■ Timrad bod från 1800-talet. Sadeltaket är täckt med plåt. Foto: Vlm-abgim-193.

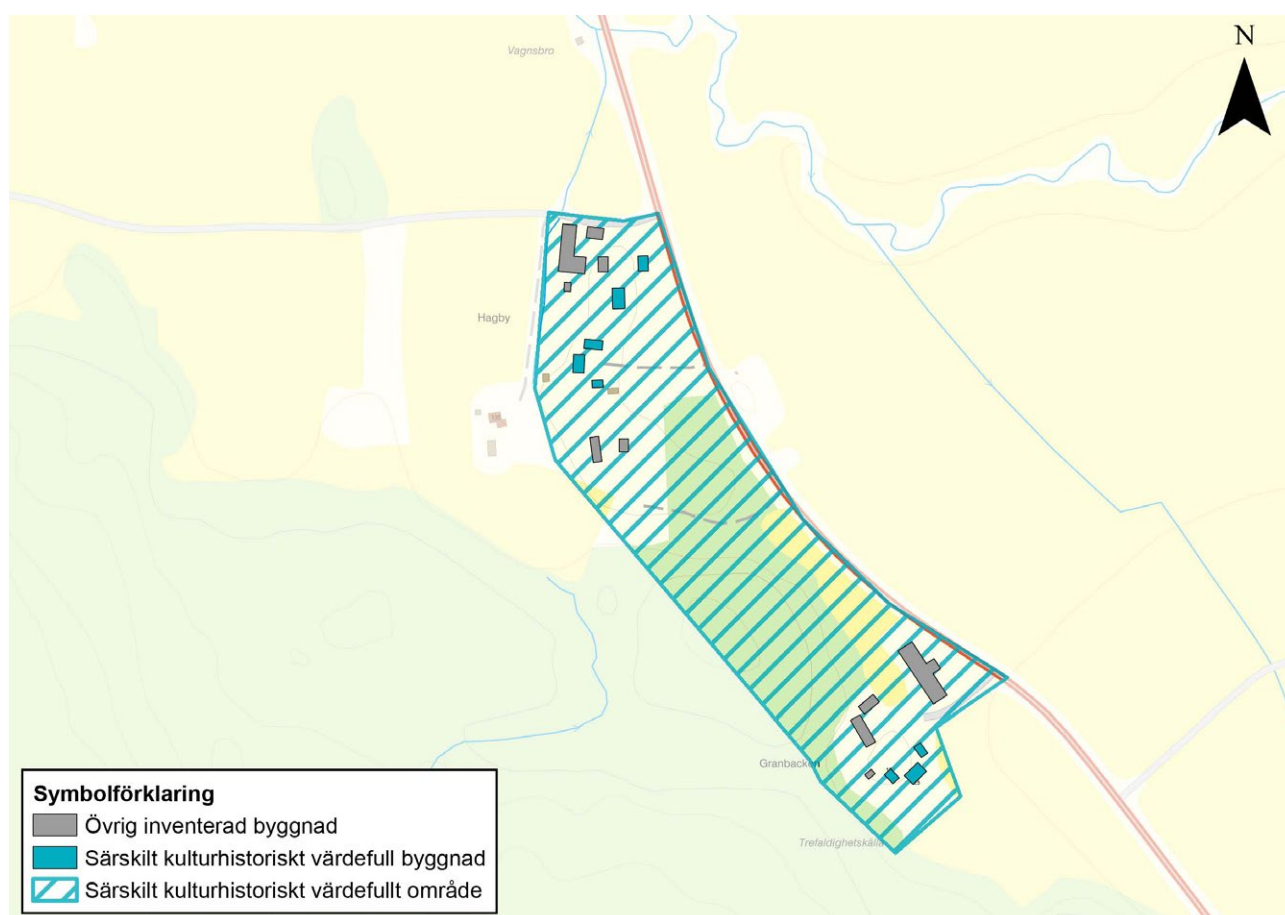
■ Falurött magasin och lider i regelverkskonstruktion. Foto: Vlm-abgim-185.

■ Timrat falurött bostadshus troligen från slutet av 1800-talet. Foto: Vlm-abgim-182.

■ 10.3 Hagby

Hagby ligger i anslutning till vägen mot Medåker i Arboga kommuns norra del. Bebyggelsemiljön består av tre fastigheter, alla med mangårdsbyggnader från omkring 1880-talet och ekonomibygnader med koppling till jordbruk.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Hagby.

Historik

Söder om den sydligaste gården, Granbacken, finns den så kallade Trefaldighetskälla. Det sägs att munkar från Julita kloster på sina vandringar ska ha stannat och druckit brunn vid denna källa. I början av 1900-talet ska det ännu ha gått att dricka vatten ur källan.

En geometrisk avmätning från 1692 visar att det vid den tiden fanns fyra gårdar i Hagby tätt placerade på platsen där nuvarande två mangårdsbyggnader ligger nära varandra. År 1797 skiftades byns ägor och antalet gårdar var även då fyra.

Fortfarande i mitten av 1800-talet fanns fyra markägare i Hagby. Bebyggelsen bestod av många byggnader, vissa rätvinkligt placerade i kringbyggda gårdar medan andra oregelbundet placerade på tomterna. År 1858–1861 genomfördes laga skifte i byn då två gårdar beslutades att flyttas, en gård som ägdes av Rölfors bruks ägare samt ”Trumpetare Bostället”.

Beskrivning

Hagby ligger i anslutning till vägen mot Medåker kyrka. Sydväst om byn breder ett skogsområde ut sig och i norr och öster finns öppna odlingslandskap.

Hagby inklusive gården Granbacken i söder består av tre fastigheter med likartad och ålderdomlig karaktär. Mangårdsbyggnaderna i en och en halv våning är alla uppförda omkring 1880-talet och har en tidstypisk utformning med panelklädda fasader målade i ljus oljefärg. De två södra mangårdsbyggnaderna har attikavåningar, medan den nordligaste har en frontespis. På en av gårdarna finns den äldre huvudbyggnaden bevarad som är från första halvan av 1800-talet. Två av mangårdsbyggnaderna flankeras av vardera två flygelbyggnader. Därutöver finns ett flertal faluröda ekonomibyggnader med olika ursprungliga funktioner inom jordbruk.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljön i Hagby ligger väl synlig från Medåkersvägen och utgör ett viktigt inslag i landskapsbilden. Bebyggelsen har bibehållit ett flertal av dess äldre byggnader och få senare kompletteringar har skett, vilket ger en sammanhållen karaktär och möjligheter till förståelse av en jordbruksbygd från slutet av 1800-talet.

Byggnaderna har i stort bibehållit sina proportioner sedan byggnadstiden och genom att flera byggnader i helhet och detaljer är välbevarade kan traditionella hantverksmetoder utläsas. De stora och påkostade mangårdsbyggnaderna är uppförda ungefär vid samma tid och bebyggelsen speglar ett socialt och ekonomiskt välstånd som rådde på gårdarna kring 1800-talets slut. Även bebyggelsestrukturen med en mangårdsbyggnad som flankeras av två flygelbyggnader är tydligt avläsbart i byn.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Karaktären för områdets tre mangårdsbyggnader från 1880-talet med ekonomibygnader är av särskild vikt. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet vårdas och värnas.
- > Vägnätets ålderdomliga sträckning, vägen mot Medåker kyrka, liksom en äldre stenbro norr om bebyggelsemiljön bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Hagby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Timrad före detta huvudbyggnad från första halvan av 1800-talet. Byggnaden har ett utbyggt entréparti med dekorativt spröjsade fönster och en ockrafärgad pardörr. Sadeltaget är täckt med tegel. Foto: Vlm-abgim-276.

■ Ljumsålåd mangårdsbyggnad med glasveranda, uppförd 1887. Foto: Vlm-abgim-280.

■ Ljumsålåd mangårdsbyggnad med frontespis och veranda, från 1880-talet. Foto: Vlm-abgim-285.

■ Timrad flygelbyggnad klädd med falurödfärgad locklistpanel, troligen från 1880-tal. Snickerier är blå- och vitmålade och sadeltaket täckt av enkupigt tegel. Foto: Vlm-abgim-294.

■ Timrad faluröd flygelbyggnad med blåmålade pardörr med glasrutor, troligen från 1880-talet. Foto: Vlm-abgim-292.

■ Gråmålad mangårdsbyggnad från 1880-talet. Foto: Vlm-abgim-293.

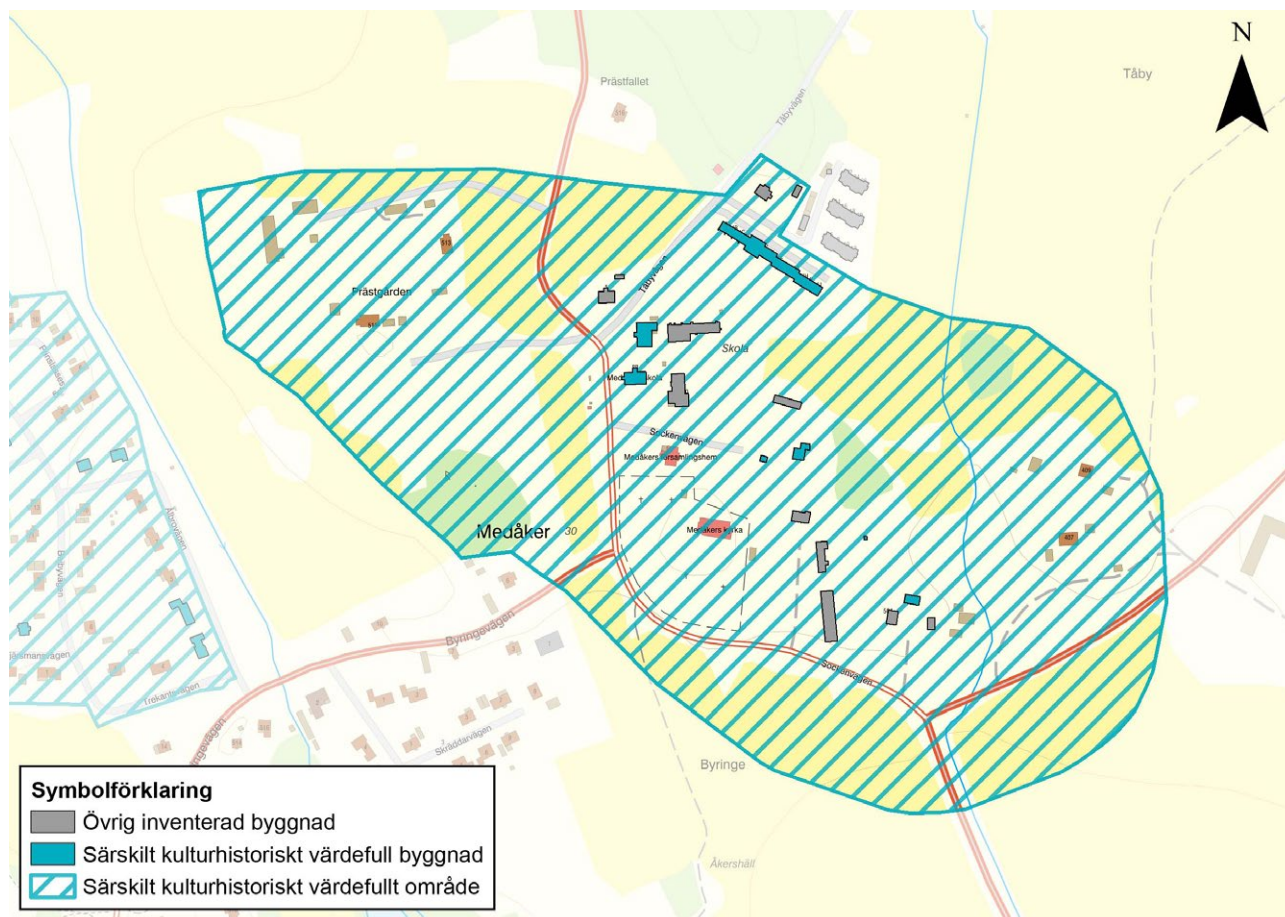
■ Timrat falurött bostadshus med svartmålade dörrar, från omkring 1880. Snickerier är vitmålade.
Foto: Vlm-abgim-287.

■ Faluröd timrad bod och troligen ett bostadshus från senare delen av 1800-talet. Dörrar är grönmålade och sadeltaket täckt av enkupigt tegel. Foto: Vlm-abgim-277.

10.4 Medåkers kyrkby

Medåkers kyrkby ligger i Arboga kommuns nordvästra del och är lokaliserad vid en förhöjning omgiven av ett aktivt brukat jordbrukslandskap samt skogspartier. I byn finns en blandad bebyggelse som kan kopplas till det gamla sockencentrumet med bland annat skola och före detta komministerboställe.

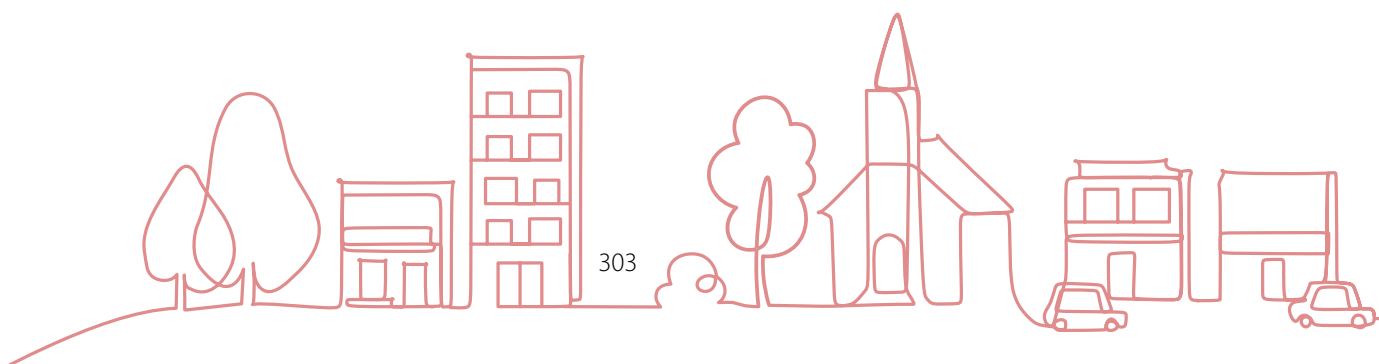
■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Medåkers kyrkby.

Historik

Medåkers kyrkas äldsta delar tros vara från 1200-talet. Socknen Medåker är omnämnd på 1340-talet och namnet skrevs då Midhaker. Namnets uppkomst kan härledas till kyrkans läge i mitten av Åkerbo härad.

Kring kyrkan växte så småningom ett sockencentrum fram som innehöll olika funktioner av officiell prägel så som skola, kyrkstallar, sockenstuga, komministerboställe och lärarbostad. Skolan uppfördes 1844 och intill den ligger en senare skolbyggnad från 1963. Kyrkstallarna var från 1851 men revs 1935. Sockenstugan uppfördes troligen under tidigt 1800-tal och brann ned 1954. Huvudbyggnaden vid komministerbostället är uppförd på 1840-talet. Prästgården byggdes 1853 och bredvid huvudbyggnaden finns en före detta arrendatorbostad/brygghus från senare delen av 1800-talet. I Kyrkbyn finns även en bygdegård, uppförd 1906 som templarlocal. Mejeriverksamhet hölls i en byggnad från tidigt 1900-tal, men lades ned 1949. År 1950 inrättades ett centralkök för skolmat i Kyrkbyn, vars verksamhet lades ned 1966.

Kyrkbyn utvidgats åt väster under 1960-talet och framåt, mestadels med friliggande enfamiljsvillor. Därtill byggdes ett pensionärshem 1969 norr om skolan och i närheten ligger Parkuddens idrottsplats. Medåker fick därmed karaktären av en tätort. Medåker utgjorde en egen landskommun men inkorporerades med Arboga kommun 1974.

Beskrivning

Medåkers kyrkby är lokaliserad vid en förhöjning omgiven av ett aktivt brukat jordbrukslandskap samt skogspartier. Kyrkbyn ligger där flera äldre vägsträckningar möts och utgör en knutpunkt i landskapet, såväl historiskt som idag. I byn finns en blandad bebyggelse som kan kopplas till det gamla sockencentrumet, med bland annat skola och före detta komministerboställe.

Medåkers kyrka syns tydligt från vägen samt genom sin storlek och utformning. I anslutning till kyrkan finns bebyggelse knutet till det gamla sockencentrat. Flera av byggnaderna är relativt stora i volymen och har fasadmaterial typisk för 1800-talet, exempelvis röd stående locklistpanel eller gulfärgad revetering. Sadeltak är vanligt förekommande medan den yngre bebyggelsen, som till exempel skolbyggnaden från 1963, har svagt sluttande pulpettak. Denna skolbyggnad har fasadmaterialet rött tegel. Bebyggelsemiljön innehåller även ekonomibygnader som exempelvis en ladugårdsbyggnad som tillhörde komministerbostället. Det är en långsmal byggnad i stående röd träpanel med tegeltäckt sadeltak.

■ Medåkers kyrkby från söder. Den vitputsade kyrkan med det spetsiga höga kyrktornet urskiljer sig bland de faluröda byggnaderna och de tegeltäckta sadeltaken. Foto: Vlm-abgls-133.

Värdebeskrivning

Medåkers kyrkby med äldre bebyggelse längs de äldre slingrande vägsträckningarna utgör ett viktigt miljöskapande inslag i landskapet. Kyrkbyn är även ur ett samhällshistoriskt perspektiv betydelsefull och kan ge en förståelse av hur de olika funktionerna i ett mindre samhälle under 1800-talet och framåt fungerade, samt med kopplingar ännu längre bakåt i tiden. Byggnaders placering, proportioner och utformning är av vikt för dess avläsbarhet. Kyrkbyn har varit socknens samlingspunkt för generationer av Medåkersbor.

Sockencentrumet med kyrka, tjänsteboställen och skolbyggnader visar på ett pedagogiskt sätt bystrukturens historiska framväxt och kontinuerliga förändring. Bebyggelsen kan ses som årsringar där olika tidsepoker och generationer är avläsbara. Genom tidig etablering och en fortlöpande förändring i byggnadsbeståndet finns ett kontinuitetsvärde i bebyggelsemiljön. Välbevarade byggnader från mitten av 1900-talet berättar om tiden då Medåker kompletterades med ny bebyggelse och därmed stärkte sin betydelse som sockencentra. I kyrkbyn finns flera hus som i helhet och i detaljer är välbevarade sedan byggnadstiden och ur dem kan olika byggnadstekniker utläsas.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av skogsdungar vårdas och värnas.
- > Vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Hänsyn tas till kyrkans dominerande ställning i landskapet samt att utblickar beaktas.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Medåkers kyrkby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Äldre transformatorstation med faluröd träpanel placerad i höjdläge invid Medåkers kyrka. Transformatorstationen är en av tre kvarvarande i Medåker och en av få bevarade i kommunen. Foto: Vlm-abgls-60.

■ Lärbostad från 1920-talet med faluröd träpanel, vita snickerier och brutet tegeltäckt tak. Har på senare tid inrymt bibliotek. Foto: Vlm-abgls-65.

■ Skolbyggnad från 1884 i gul puts placerad invid väg. Foto: Vlm-abgls-66.

■ Byggnad med välbevarad och ålderdomlig karaktär med källare i huggen sten och faluröd locklistpanel.
Foto: Vlm-abgls-77.

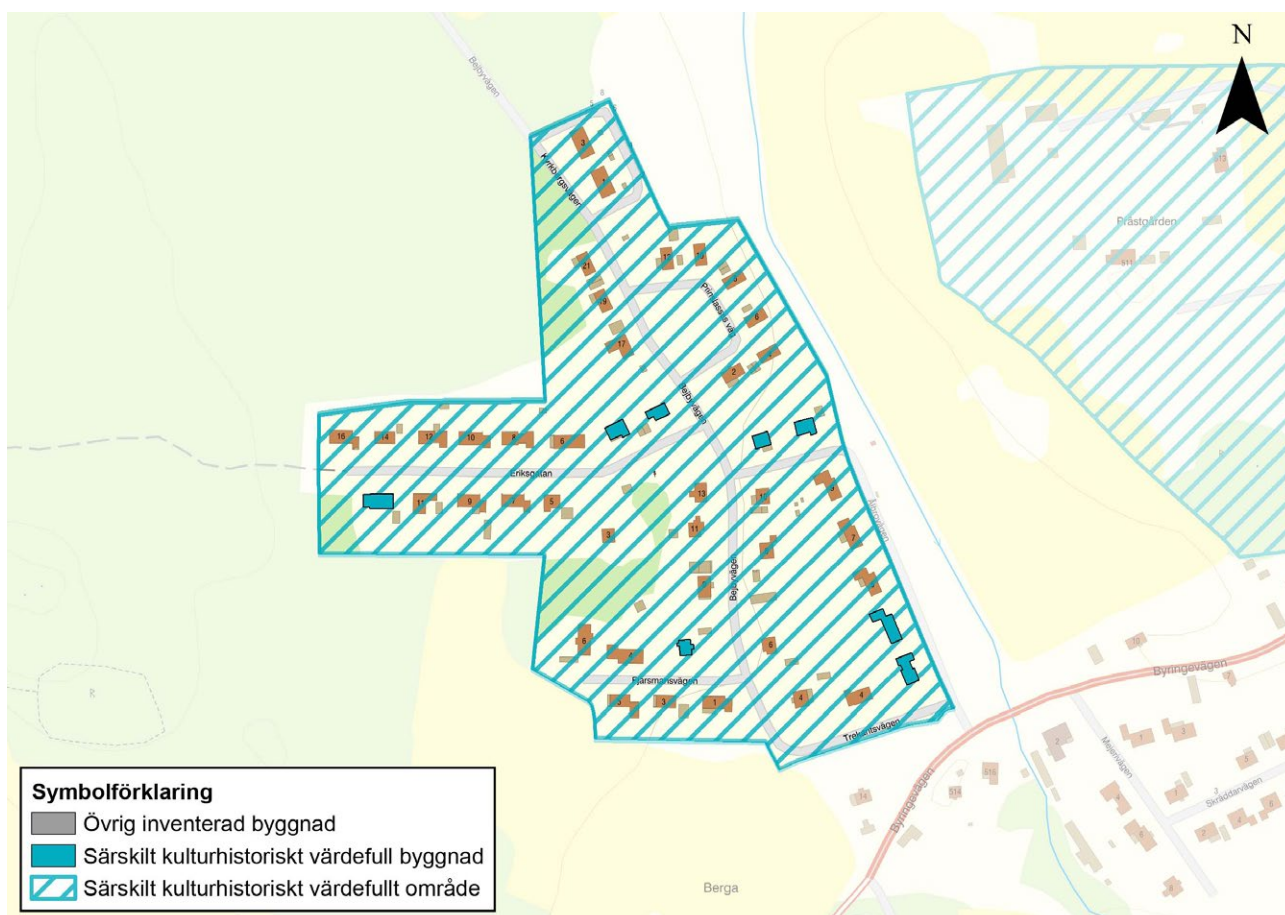
■ Pensionärsboende i gult tegel från 1962 som med sin tidstypiska och välbevarade utformning visar på tiden då Medåker utvidgades.
Foto: Vlm-abgls-80.

■ Kyrkvaktmästarboställe från 1950-tal uppfört i gult tegel.
Foto: Vlm-abgls-76.

10.5 Medåkers tätort

Medåkers tätort ligger i Arboga kommuns nordvästra del, strax väster om Medåkers kyrkby. I området finns bostadsbebyggelse från olika decennier som berättar om områdets historiska utveckling.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Medåkers tätort.

Historik

Socknen Medåker är omnämnd på 1340-talet och namnet skrevs då Midhaker. Namnets uppkomst kan härledas till kyrkans läge i mitten av Åkerbo härad.

Innan Medåkers tätort bebyggdes med moderna villor hörde marken till Bejby och Berga gård. I området fanns viss bostadsbebyggelse uppförd omkring sekelskiftet 1900 och strax öster låg Medåkers kyrkby. I början av 1960-talet utvidgades kyrkbyn åt väster, mestadels med friliggande enfamiljsvillor. Under 1970-talet utvidgades byggnadsplanen med ytterligare 25 tomter. Utökningen av området har fortsatt och på 1980 och 1990-talen tillkom ytterligare några kvarter.

Beskrivning

Omkring Medåkers tätort ligger ett skogsområde i norr och i öster och väster finns odlingsmark. Strax öster om bostadsområdet ligger Medåkers kyrkby.

Medåkers tätort är bebyggt med relativt regelbundet placerade bostadshus på ungefär lika stora tomter på var sida om asfalterade gator. Större äldre tomter förekommer även. Vissa av tomterna har träd av blandad art besparad och därav karaktären av naturtomt. Tomterna rymmer även planterade fruktträd och blomplanteringar.

Bostadsbebyggelse från 1960–1970-talen är byggda i en eller en och en halv våning, har fasader i tegel med partier av träpanel och sadeltak täckta av tegel eller betongtegel. Några hus har dock putsade fasader. Bebyggelsen från 1980–1990-talen har i regel fasader av träpanel och sadeltak. Garage i likartad utformning som bostadshusen är vanligt förekommande. Mitt bland den moderna bebyggelsen ligger viss äldre bebyggelse från omkring sekelskiftet 1900. Dessa byggnader har en grund av natursten, fasader i träpanel och tegeltäckta sadeltak. Gestaltningen hos kvarterens olika byggnader och trädgårdar utgör tydliga årsringar som åskådliggör utvecklingen av Medåker.

Värdebeskrivning

Området består av bostadsbebyggelse uppförd under olika decennier. Väl bevarade byggnader och tomter kan genom placering, proportioner, utformning och växtlighet berätta om Medåkers historiska utveckling. Inom området finns ett par äldre byggnader. De ger en historisk förankring och förståelse av hur området tedde sig innan villabebyggelsen tillkom.

Vid de första faserna av byggandet av villor, med start i början av 1960-talet, togs i byggandet hänsyn till den befintliga naturmarken. Husen är inpassade i terrängen och värdefull vegetation är sparat mellan villorna. Villornas fasader, utformning av detaljer och byggnadsvolymer i relation till trädgårdarna samspelar därför till en estetisk helhet. Flera av dessa villor har även en genomgående hög kvalitet i materialval och i det hantverksmässiga utförandet.

Villabebyggelsen som har tillkommit mellan 1960- och 1990-talet är en del av Västmanlands moderna kulturarv. Den speglar en tid som präglades av småhusexpansion både i Arboga och i övriga Sverige. Utformningen av husen speglar uppförandetidens moderna färgkombinationer och tidens arkitektoniska ideal.

Råd & Rekommendationer

- > Byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Karaktärsskapande byggnadsdetaljer som ursprungliga fönster, dörrar, trappräcken med mera är ofta av hög kvalitet och bör bevaras. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga strukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Större äldre tomtbildningar bör värnas om.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Medåkers tätort

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Rödmalat bostadshus med vitmålad snickerier uppfört omkring sekelskiftet 1900. Foto: Vlm-abgls-126.

■ Villabebyggelse med fasader av rött tegel och vit kalksandsten. Bebyggelsen är från 1960-talet. Foto: Vlm-abgls-105.

■ Ljust putsad villa med tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgls-109.

■ Villa i rött tegel och vit kalksandsten samt en dörr av trä med sidoställt fönsterparti. Foto: Vlm-abgls-106.

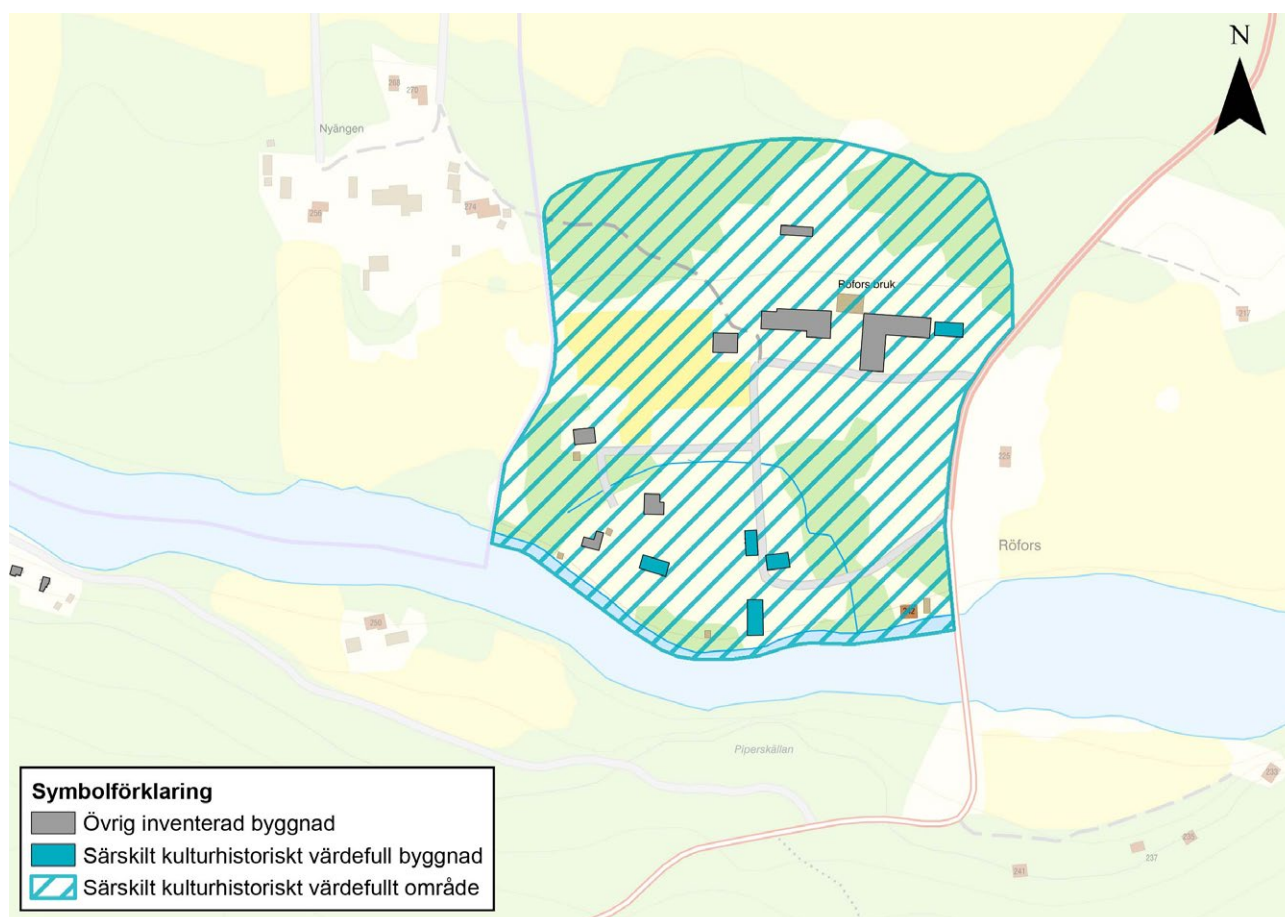
■ Villa i rött tegel och ett parti av vitmålad träpanel samt en dörr av trä. Foto: Vlm-abgls-117.

■ Villa i mörkt tegel och stående brunmålad träpanel. Foto: Vlm-abgls-119.

10.6 Rölfors gård

Väster om Arboga tätort intill länsgränsen ligger Rölfors gård. Gården är belägen på Arbogaåns norra strand och omges av ett öppet jordbrukslandskap med inslag av mindre skogspartier. Rölfors utgjorde ursprungligen ett järnbruk som anlades 1632 av riksrådet Carl Bonde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Rölfors gård.

Historik

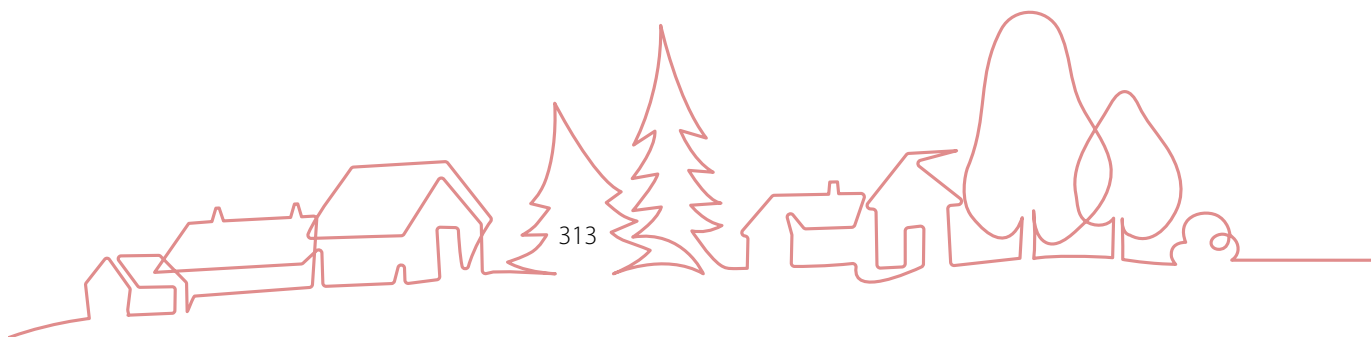
År 1632 anlade riksrådet Carl Bonde ett järnbruk på platsen intill Arbogaån. Bruket bestod vid mitten av 1700-talet av en stångjärnshammare med två härdar. Råvarubehovet täcktes genom inköp från Nora och Lindes bergslag. Det färdiga stångjärnet transporterades till Arboga för vidare transport både nationellt och internationellt.

Vid Rölfors fanns även en såg- och mjölkvarn som drevs av närliggande fors, samt ett mejeri. Rölfors försörjde många människor i bygden, dock arbetade inte alla vid hammarsmedjan, kvarnen, sågverket eller mejeriet. Även traditionellt jordbruk, skogsbruk och djurhållning sysselsatte de anställda. Rölfors kom att utgöra ett litet samhälle där både skola och kapell fanns. Mellan 1845 och omkring 1890 fanns småskoleverksamhet på Rölfors gård. Järnhanteringen upphörde omkring 1850 och såg- och mjölkvarnarna var i drift fram till 1914.

Beskrivning

Rölfors gård ligger väster om Arboga intill länsgränsen. Gården är belägen på Arbogaåns norra strand och omges av ett öppet jordbrukslandskap med inslag av mindre skogspartier. Den södra stranden av ån utmärks av ett skogrikt och kuperat landskap.

Rölfors gård är omgiven av ädellövträd och omgiven av ett aktivt brukat jordbrukslandskap. Gården har en tydlig uppdelning av man- och fägård med bostadshus i söder och ekonomibyggnader i norr. Bland bostadshusen finns den nyklassicistiska huvudbyggnaden från mitten av 1700-talet. Den är uppförd i timmer, reveterad och avfärgad i rosa med vita detaljer. Intill finns ytterligare en reveterad byggnad i rosa men med betydligt enklare karaktär. Här har tidigare varit kontor. Ytterligare byggnader har innehållit kök och bostäder för tjänstefolk.

Värdebeskrivning

Röfors gård har genom sin långa kontinuitet och skiftande verksamhet med järnbruk, kvarn- och sågverksamhet, jordbruk, djurhållning och mejeri spelat en viktig roll ur ett lokal- och regionalhistoriskt perspektiv. Den historiska högreståndsmiljön är avläsbar i de avtryck som lämnats i kringliggande landskap och i bebyggelsestrukturen. Exempelvis är gårdens sociala struktur tydligt avläsbar genom en åtskild placering av huvudbyggnaden, byggnader för arbetare på gården och ekonomibygnaderna, samt genom utformningen av byggnaderna.

I ett större perspektiv hör Röfors gård samman med flera andra stora gods placerade längs Arbogaån. Vattenkraften möjliggjorde verksamheten i järnbruket och även möjlighet att frakta det som producerades vidare till Arboga och därefter andra orter och länder.

Röfors gårdsmiljö utgör en estetiskt värdefull bebyggelsemiljö belägen intill Arbogaån. Huvudbyggnaden har trots förändringar på senare tid ursprungliga proportioner från uppförandetiden och ett relativt välbevarat formspråk. Den nyklassicistiska stilen knyter an till traditionell herrgårdsarkitektur, men som är ovanlig ur ett lokalt perspektiv. Övriga byggnader inom miljön är likaså viktiga som med dess utformning, proportioner och placering tillsammans ger möjligheter till förståelse av hur en bruksmiljö fungerade i slutet av förra seklet.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Huvudbyggnad, verksamhetsbyggnader, ekonomibygnader och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Byggnaders åtskilda placering som visar på en social struktur är av vikt. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna odlingslandskapet brukas, vårdas och värnas. Ädellövträd som omger bebyggelsen vårdas och värnas.
- > Vägnätets ålderdomliga struktur bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader vid Rölfors gård

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Huvudbyggnad i nyklassicistisk stil uppförd i två våningar med rosa reveterad fasad och vita pilastrar och fönsteromfång. Byggnaden uppfördes under mitten av 1700-talet. Foto: Vlm-abgim-245.

■ Timrat falurött magasin med svartmålade dörrar, vitmålade snickerier och sadeltak täckt av plåt. Foto: Vlm-abgim-237.

■ Timrat faluröd byggnad med vitmålade dekorativa snickerier, farstuvist och ett tegeltäckt sadeltak. Byggnaden användes ursprungligen som kök och bostad för tjänstefolk. Foto: Vlm-abgim-251.

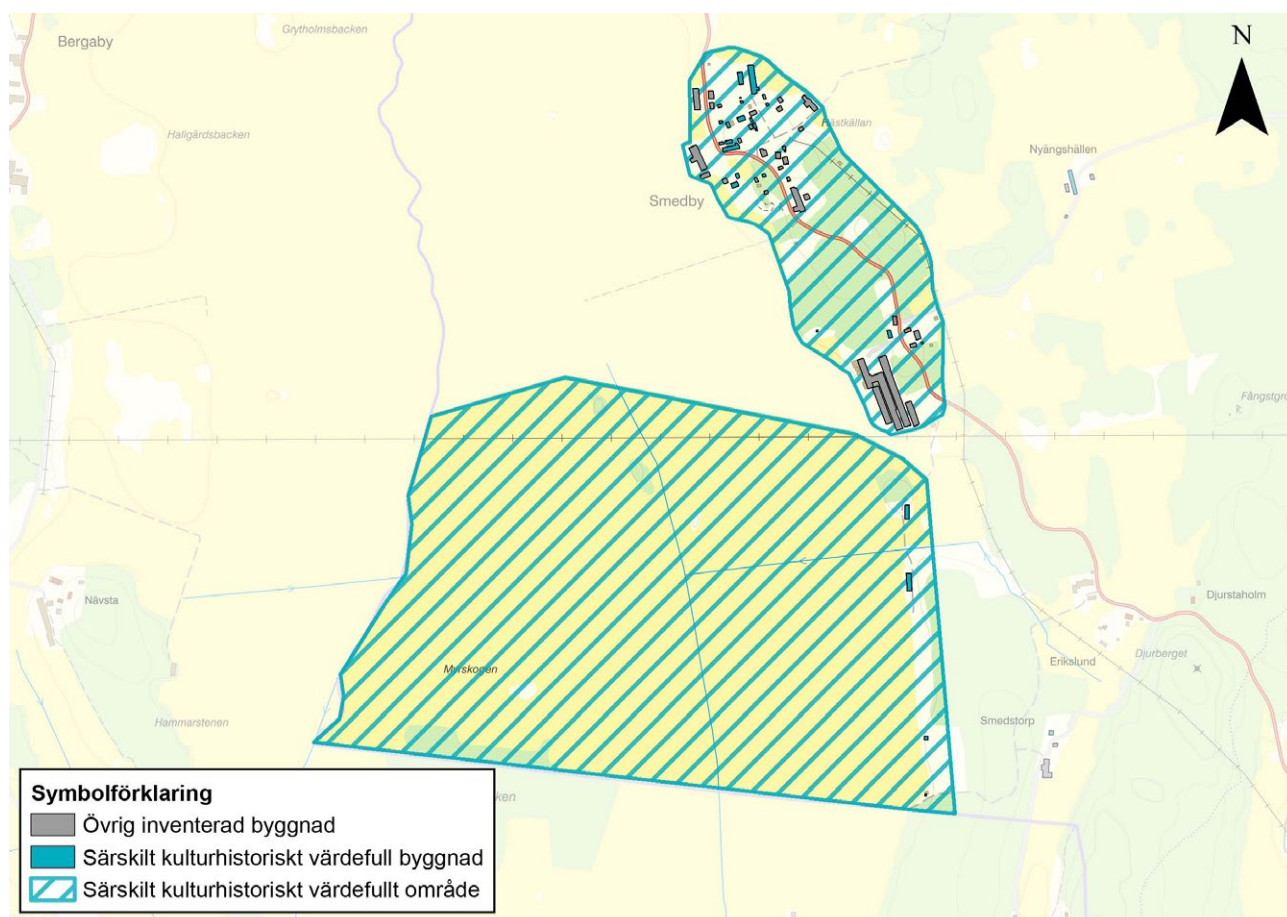
■ Byggnad med rosafärgad reveterad fasad och vita slätputsade hörnkedjor och fönsteromfattningar. Byggnaden har varit kontor. Foto: Vlm-abgim-250.

■ Timrad faluröd bagarstuga, mangel- och matbod med svartmålade dörrar. Snickerier är vitmålade och sadeltak täckt av tegel. Foto: Vlm-abgim-247.

■ 10.7 Smedby

Smedby ligger längs en äldre vägsträckning i nordvästra delen av Medåker, i Arboga kommuns norra del. En koncentration av byggnader finns i byns norra del där mangårdsbyggnader ligger tätt placerade på rad. Ekonomibygnader med koppling till jordbruk är från 1800-talet fram tills idag.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden inom Smedby.

Historik

En gammal vägsträckning går från Dal till Medåker kyrka och vidare genom Bejby och Garlinge till Smedby. Vägen ligger på högre belägen mark, eftersom det långt tillbaka i tiden var det enda sättet att ta sig torrskodd mellan de olika byarna landvägen. I byarna längs dessa vägar har rika fynd av stenyxor gjorts. I Smedby har en bronsring hittats som troligen är från vikingatiden.

År 1763 och 1787 genomfördes storskifte i Smedby som då bestod av sju bostadshus som låg tätt och på rad på platsen där nuvarande äldre mangårdsbyggnader ligger i bebyggelsemiljöns norra del. Strax söder om raden låg en backstuga.

År 1840–1843 genomfördes laga skifte i byn som då hade totalt elva jordägare. Fortfarande låg ett flertal mangårdsbyggnader, cirka sju, på rad tätt placerade en bit in på långsmala tomter. Ett antal ekonomibygnader relativt rätvinkligt placerade låg närmast vägen söder om husraden. Vägen omringade den täta raden av bebyggelse på tre sidor. I samband med skiftet utflyttades några av gårdarna.

I början av 1900-talet fanns fem gårdar inom byns nordligaste del, den gamla bykärnan. I närheten låg ytterligare ett antal bostadshus, glesare placerade, högst troligt ett resultat av laga skifte. Flera av dessa enskilt belägna bostadshus flankerades av två flygelbyggnader vardera.

Beskrivning

Smedby ligger i nordvästra delen av Medåker belägen på en höjd i jordbrukslandskapet. Partier av skog och öppna odlingslandskap omringar byn. En gammal slingrande vägsträckning går genom byn och kantas av äldre träd och ekonomibygnader. Bykärnan består av sex gårdar men till den värdefulla bebyggelsemiljön hör även en gård söder om byn, eftersom den har en likartad karaktär som de övriga gårdarna.

Mangårdsbyggnaderna är uppförda i timmer i en och en halv eller två våningar, ett antal från första delen av 1800-talet, men även ett par från sekelskiftet 1900 eller något senare. De äldre byggnaderna är klädda med faluröd panel medan de yngre har oljefärgsmålade paneler i ljusa kulörer. På en fastighet i byn förekommer två reveterade bostadshus. I Smedbyns norra del ligger bostadshusen i rad tätt intill varandra. Karaktäristiskt för Smedby är att mangårdsbyggnaderna har moderniserats vid mitten av 1900-talet. Då har bland annat fönster och dörrar bytts och på vissa byggnader har även verandor eller balkonger tillkommit.

I Smedby finns många äldre ekonomibyggnader bevarade vilket skapar ett myller av byggnader. Detta var vanligt förr men idag har många av dessa byggnader förlorat sin funktion och sedan rivits. Denna mängd av byggnader är viktig för Smedbys karaktär. I Smedby finns även ett vedtorn, en typ av vedbod, som utgör ett av flera som uppfördes omkring 1950 och som är unika för Medåker.

Vid det öppna jordbrukslandskapet söder om Smedby finns flera ängslador bevarade, vilket ger området dess särprägel. De är uppförda i stolpverk under början och mitten av 1900-talet och klädda med faluröd panel. Samtliga har sadeltak. Utanför kommungränsen finns ytterligare ängslador som hör samman med aktuellt område.

Värdebeskrivning

Karaktäristiskt för Medåkers bebyggelse utanför tätorten och kyrkbyn är de många bybildningarna. Smedby är en av flera byar i Medåker som har kvar den gamla slutna karaktären trots skiftesreformer, och även en ansenlig del av det äldre byggnadsbeståndet. Den äldre slingriga vägsträckningen går genom byn och byggnader med olika ursprungliga funktioner med koppling till jordbruk ligger tätt kring vägen.

Byggnadernas utformning, proportioner, byggnadsmaterial och placering kan ge förståelse av månghussystemet, då en byggnad stod för en funktion, och därmed hur en jordbrukande by fungerade på 1800-, och 1900-talet. På en av gårdarna finns ett så kallade vedtorn, en vedbod med ovanlig, fyrkantig och hög utformning, som är ett exempel på en för Medåker unik byggnadskategori. Därutöver berättar välbevarade byggnader även om äldre byggnadstekniker.

I bebyggelsemiljön går att avläsa ett tydligt uppsving vid mitten av 1900-talet genom renoverade och moderniserade bostadshus samt nybyggda ekonomibyggnader. Flera av gårdarna har in på senare tid fortfarande jordbrukets verksamhet igång. Senare tillkomna eller förändrade byggnader kan genom dess utformning och storlek därför ge en förståelse av jordbrukets utveckling.

De solitärt belägna rödfärgade ladorna har ett högt miljöskapande värde. Ladorna är ett viktigt inslag i ett värdefullt och överblickbart landskapsparti där rumsliga och funktionella samband är avläsbara.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid mark-ingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Viktigt att bevara myllret av byggnader och ekonomibygnader som representerar olika funktioner i ett ålderdomligt jordbruk. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av skogsdungar vårdas och värnas.
- > Vägnätets ålderdomliga och slingriga struktur genom byn bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Smedby

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Timrat falurött bostadshus från början av 1800-talet. Byggnaden har inglasad veranda, vitmålade snickerier och tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgim-63.

■ Bostadshus med veranda med snickarglädje. Byggnaden är från slutet av 1800-talet medan dörr och fönster är från mitten av 1900-talet. Foto: Vlm-abgim-72.

■ Timrat falurött magasin med ockrafärgade dörrar och plåttäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgim-125.

■ Vedtorn byggt omkring 1950 för förvaring av ved. Vedtorn förekommer på flera platser i Medåker och är ett exempel på en för Medåker unik byggnadskategori. Foto: Vlm-abgim-81.

■ Tvättstuga i falurött timmer med svartmålad dörr och vitmålade snickerier. Foto: Vlm-abgim-82.

■ Hemlighus från slutet av 1800-talet med ljusmålad träpanel och plåttäckt tälttak. Foto: Vlm-abgim-128.

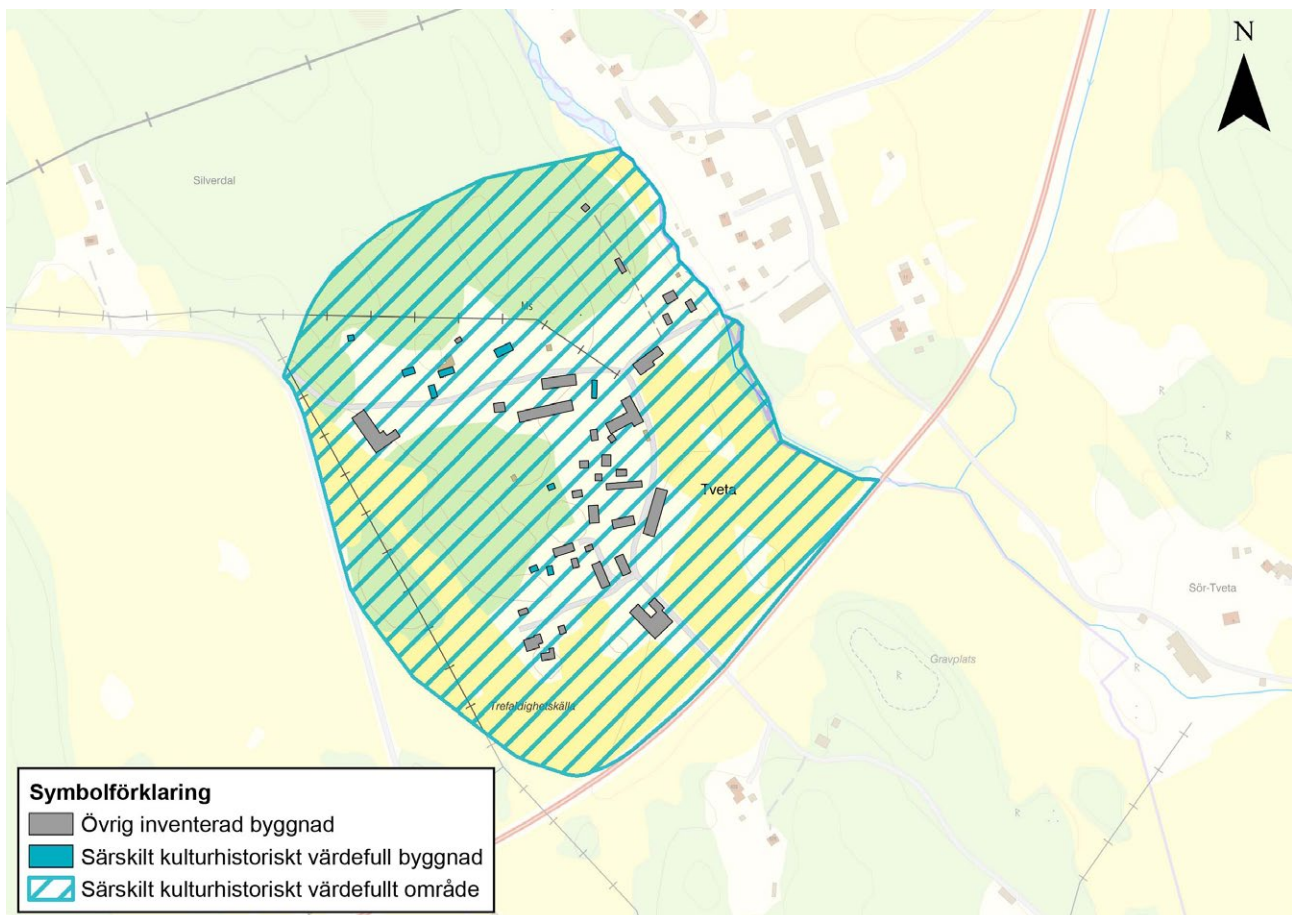
■ Välbevarad timrad byggnad som berättar om månghussystemet då varje byggnad fyllde en egen funktion. Foto: Vlm-abgim-66.

■ Faluröd ängslada med plåttäckt sadeltak söder om byklungan i Smedby. Foto: Vlm-abgim-138.

10.8 Tveta

Tveta ligger i Arboga kommuns nordöstra del och utgör en äldre by med karaktären av en klungby. Byggnader med koppling till jordbruk är oregelbundet tätt placerade kring ett vägshål.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Tveta.

Historik

Mellan Tvetå by och Medåkers kyrka, och sedan vidare mot Fellingsbro, går en av Medåkers äldsta vägsträckningar, vilken även utgjorde del av Eriksgatan. På denna färdades de medeltida nyvalda kungarna som reste genom landet för att bekräftas av landskapens lagmän. En fornlämning söder om byn i form av gravplats visar att byn sedan lång tid tillbaka varit bebodd.

Tvetå by ligger både i Arboga och Köpings kommun. Ombrobäcken delar upp byn och den kallades tidigare västra och östra Tvetå. Redan 1726 fanns fem bostadshus i byn kring vägskelet. En geometrisk karta från 1759 visar att bebyggelsen då hade ökat till cirka nio, tio gårdar som till största del var rätvinkligt kringbyggda. År 1799–1780 genomfördes storskifte i västra Tvetå. Tio bostadshus finns markerade på storskifteskartan och som låg med koncentration kring vägskelet. Dessutom fanns ett antal torp glesare utspridda söder om bostadsklungan som hörde till byn.

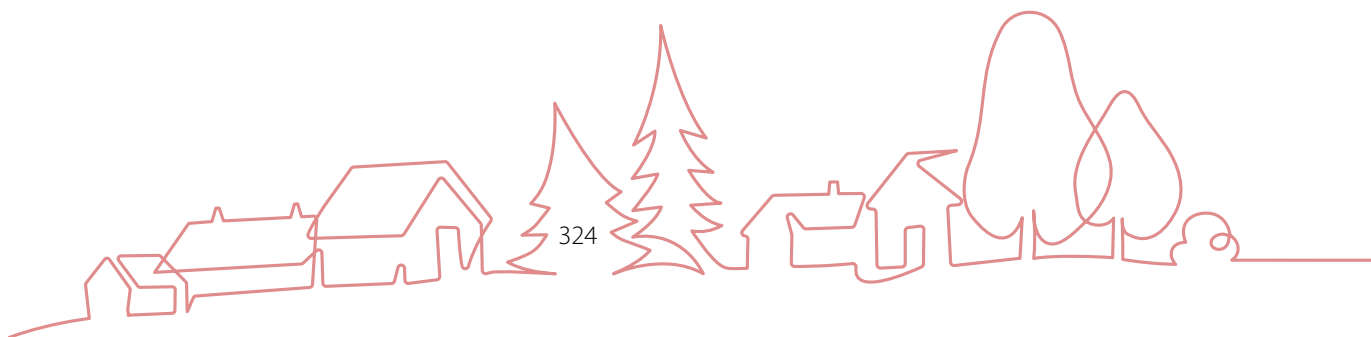
År 1849–1850 genomfördes laga skifte i Tvetå. Tolv markägare finns registrerade. Fortfarande fanns en koncentration av byggnader kring vägskelet. Ett relativt stort antal byggnader hade då tillkommit och bebyggelsen var jämfört med i mitten av 1700-talet mer utspridd. De rätvinkliga sammanbyggda gårdsformationerna var uppsplittrade och en mer oregelbunden bebyggelsestruktur visar sig.

I början av 1900-talet fanns sex gårdar på platsen.

Beskrivning

Stora delar av landskapet omkring Tvetå by täcks av barrskog med inslag av lövträd, samt att det även finns partier som består av öppna odlingslandskap.

Tvetå har karaktären av en klungby med gårdar placerade i en klunga med koncentration kring ett vägskele längs en äldre vägsträckning. Många av mangårdsbyggnaderna i byn är förändrade under 1900-talet medan flera av ekonomibygnaderna har bevarade ursprungliga utseenden. Likartad färgsättning och traditionella material gör ändå att byn har en övergripande bevarad äldre karaktär. Många äldre ekonomibygnader är bevarade och oregelbundet placerade, vilket skapar ett myller av byggnader i en tät klunga. Denna mängd av byggnader är mycket viktig för Tvetås karaktär.

Värdebeskrivning

Karakteristiskt för Medåkers bebyggelse utanför tätorten och kyrkbyn är de många bybildningarna. Tveta är en av flera byar i Medåker som har kvar den gamla slutenheten trots skiftesreformer och även en ansevärd del av det äldre byggnadsbeståndet. Tvetas bebyggelse med byggnader tätt och oregelbundet placerade kring ett vägsål längs en äldre vägsträckning berättar om den äldre bebyggelsestrukturen klungby. Den stora mängden byggnader med olika storlek, utformning och placering kan ge en förståelse av månghussystemet, det vill säga att det fanns en byggnad för varje funktion.

Vissa byggnader i Tveta har moderniserats och nyare byggnader har tillkommit, vilket berättar om jordbrukets förändrade verksamhet. Att jordbruket fortsätter att vara en levande verksamhet i byn har ett stort värde på flera olika sätt, bland annat genom att kringliggande odlingslandskap fortsätts att brukas och hållas öppna.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av skogsdungar vårdas och värnas.
- > Vagnätets ålderdomliga struktur med slingriga mindre vägar bevaras. Vägsträckningen mellan Tveta by och kyrkan är en av Medåkers äldsta vägsträckningar.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Förståelsen av Tveta som klungby med en mängd byggnader oregelbundet placerat kring ett vägsål bör bevaras.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Tveta

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Faluröd mangårdsbyggnad på höglänt mark Foto: Vlm-abgls-7.

■ Timrad faluröd stuga med vita dekorativa snickerer och sadeltak täckt av tegel. Foto: Vlm-abgls-10.

■ Timrad faluröd smedja med sadeltak, placerad en bit från gården. Foto: Vlm-abgls-11.

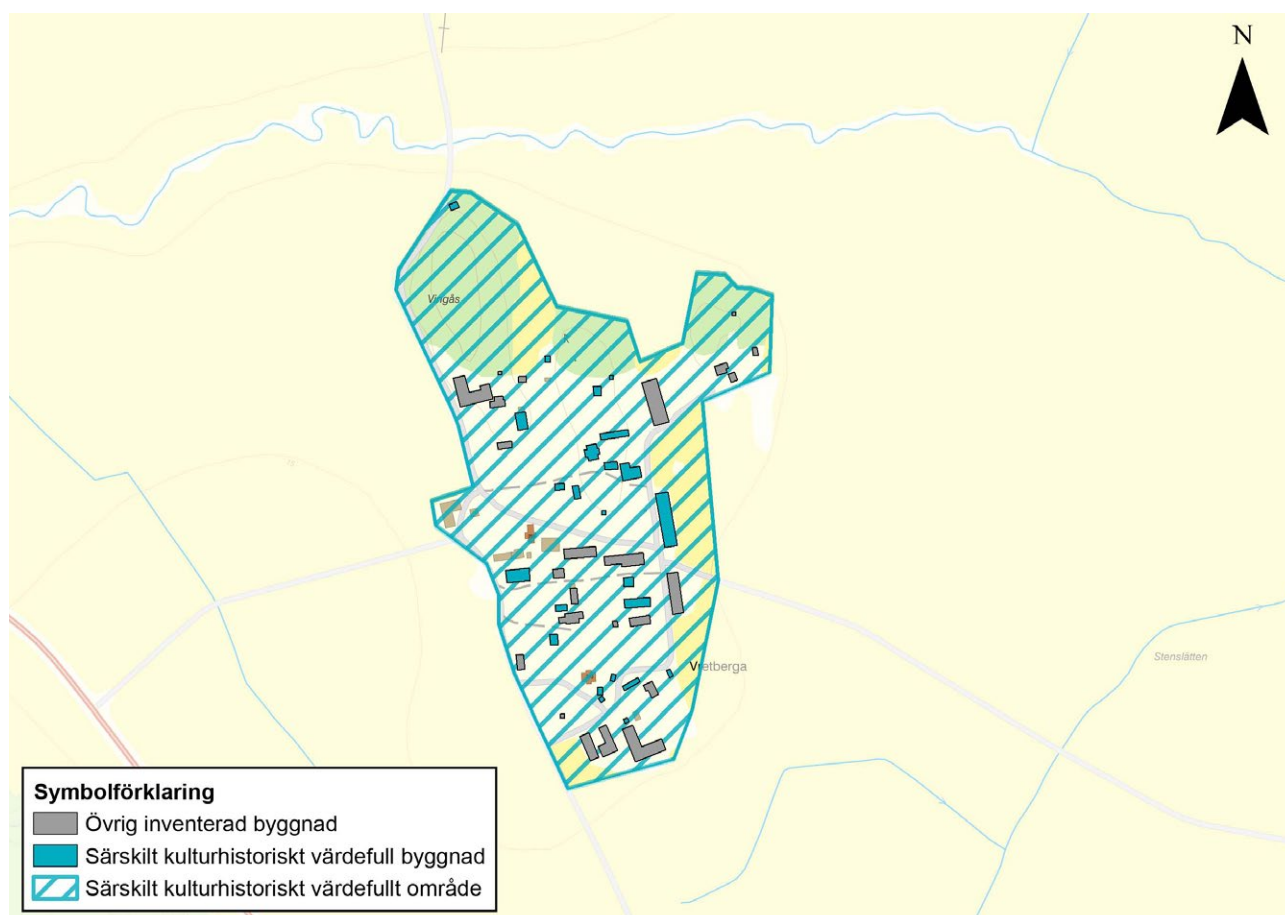
■ Timrad faluröd ekonomibyggnad med svartmålade dörrar, vitmålade snickerier och tegeltäckt sadeltak.
Foto: Vlm-abgls-5.

■ Timrat falurött bostadshus och magasin med dekorativ takfotslist och fönsteromfattningar. Gulmålad dörr med överljus och svartmålade fönsterluckor. Foto: Vlm-abgls-8.

10.9 Vretberga

Öster om Medåkersvägen i Arbogas norra del ligger byn Vretberga längsmed en höjdsträckning. Bebyggelsen har koppling till jordbruk och är till största delen från 1800-talet med enstaka byggnader från 1700-talet. I byn finns ett så kallade vedtorn, en byggnadskategori som förekommer lokalt.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Vretberga.

Historik

En stensättning från bronsålder eller järnålder visar att byn sedan långt tid tillbaka har varit bebodd.

På en karta från slutet av 1700-talet finns två gårdar markerade på platsen där nuvarande bebyggelse finns, Norrgården och Södra gården. Byns markägare var däremot ett något större antal. Ett mönsterskrivarboställe ägt av kungliga regementet fanns i byn. Söder inom byns ägor fanns två bostadshus vid tomtmarken Dal Täppan.

I mitten av 1800-talet genomfördes laga skifte för byns femton markägare. Byns bostadshus och ekonomibyggnader låg vid den tiden tätt placerade i rätvinkliga öppna eller kringbyggda formationer inom långsmala tomter på samma plats som dagens bebyggelse. En väg omringade bybebyggelsen på tre sidor och utanför denna fanns åkrar och ännu längre bort fanns byns utmarker, äng och skog.

Beskrivning

Vretberga ligger väster om Medåkersvägen ute på odlingslätten längsmed en höjdsträckning. Strax väster om byn ligger Klöverhällsberget, en granithöjd i form av en isslipad bergvägg, fridlyst som naturminnesmärke.

I Vretberga är bebyggelsen tätt samlad. Gårdarna är placerade på rektangulära tomter där mangården ofta skiljs från fågården genom vägen. Flera av mangårdsbyggnaderna har fått sitt ursprungliga utseende förändrat medan ekonomibyggnaderna ofta är välbevarade. Likartad färgsättning och utformning gör att byn som helhet är kulturhistoriskt intressant. Bebyggelsen är till största delen från 1800-talet med enstaka byggnader från 1700-talet.

Värdebeskrivning

Karaktéristiskt för Medåkers bebyggelse utanför tätorten och kyrkbyn är de många bybildningarna. Vretberga är en av flera byar i Medåker som har kvar den gamla slutenheten trots skiftesreformer, och även en ansenlig del av det äldre byggnadsbeståndet. Vretbergas jordbruksbebyggelse bildar en väl sammanhållen bebyggelsemiljö. Den regelbundna grupperade och rödfärgade gårdsbebyggelsen är ett viktigt inslag i ett öppet landskapsparti.

Inom bebyggelsemiljön finns flera olika typer av byggnader och byggnadstyper med variationer i utformning utifrån tillkomsttid och ekonomi. Byggnaderna berättar om äldre, lokala byggnadstraditioner och hantverksmetoder genom att flera hus är välbevarade sedan byggnadstiden, till exempel med handhyvlade snickerier och paneler av rot och toppvända brädor. I byn har flera gårdar bevarat månghussystem, det vill säga en byggnad för varje funktion. Systemet berättar på ett pedagogiskt sätt om gårdars historiska verksamhet och hur bondgårdar kunde se ut innan jordbrukets rationella stordrift slog igenom.

I byn finns ett så kallade vedtorn som är ett exempel på en byggnadskategori som endast förekommer lokalt. En annan byggnad är uppförd i gjuthus-teknik. Det är en relativt ovanlig, virkesbesparande byggteknik som uppträder i området under 1800-talets slut. I en av byns före detta bostadshus, numera vävstuga, finns en äldre och ovanlig takkonstruktion bevarad under nuvarande konstruktion.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Torp, bostäder, uthus och andra byggnader i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Karaktären av en tät bebyggelsemiljö med byggnader av olika ursprunglig funktion är av vikt att bevara. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och tomtbild.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av skogsdungar vårdas och värnas.
- > Vägnätets ålderdomliga struktur bevaras. Två stenbroar norr om bybebyggelsen vårdas och bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Vretberga

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

■ Ekonomibyggning med flera funktioner och påbyggd i omgångar, bland annat med en gårdstork.
Foto: Vlm-abgls-299.

■ Ladugård uppförd på 1870-talet med faluröd träpanel, vitmålade dekorativa snickerier, svartmålade dörrar och plåttäckt sadeltak. Notera den ovanliga utformningen på de vita dekorativa snickerierna.
Foto: Vlm-abgls-264.

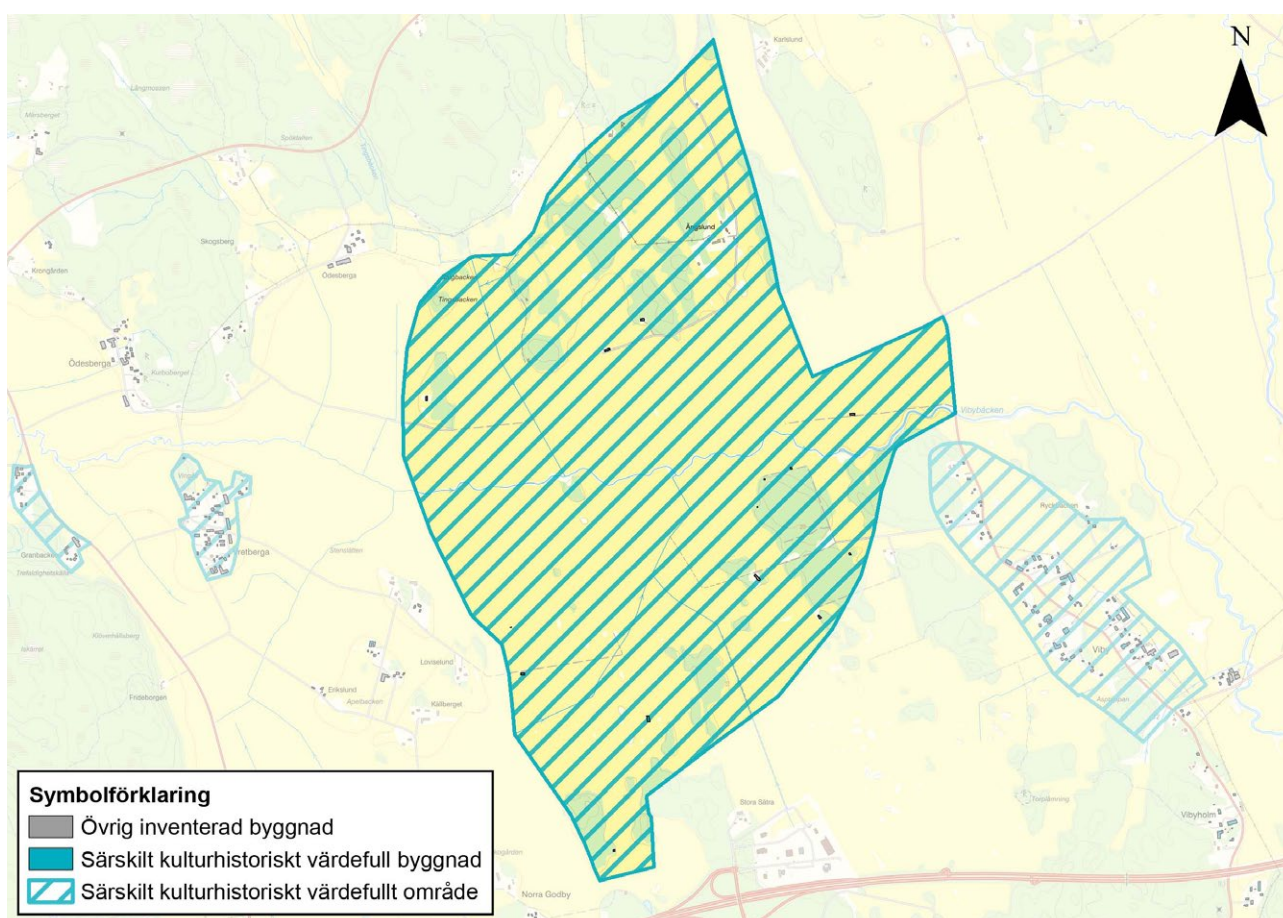
■ Faluröd ladugård/loge från 1891 i timmer och regelstomme. Byggnaden har falurödfärgad träpanel, svartmålade dörrar och plåttäckt sadeltak. Gården är ett före detta mönsterskrivarboställe. Foto: Vlm-abgls-270.

■ Vedtorn, uppförd kring 1950, är ett exempel på en för Medåker unik byggnadskategori. Vedtornet har en falurödfärgad stående slät träpanel och ett plåttäckt pyramidtak. Foto: Vlm-abgls-249.

■ 10.10 Ängslunds ängslador

Området Ängslunds ängslador i Arboga kommuns norra del kännetecknas av ett slättlandskap avbrutet av lägre höjdparter med skog eller hagmark. Det stora antalet ängslador glest utplacerade på slätten ger området dess särprägel.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Ängslunds ängslador.

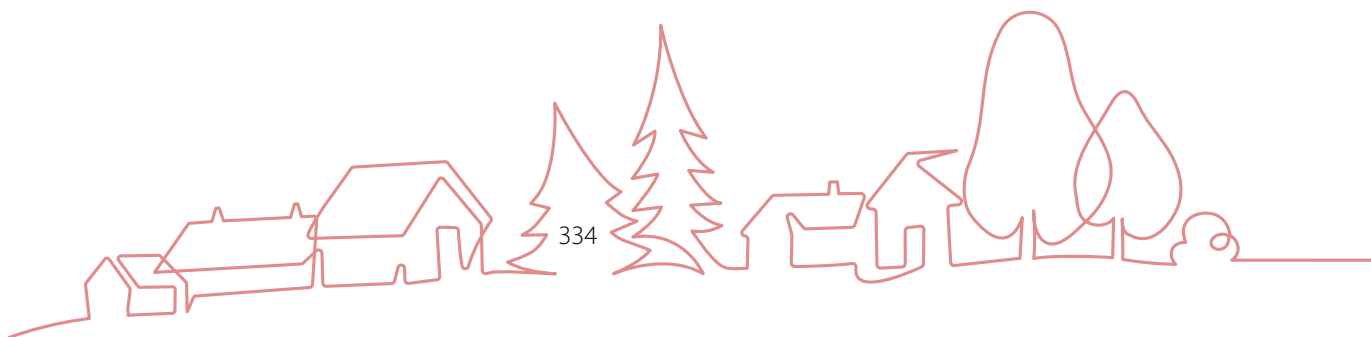
Historik

Låglänt mark i området har under en lång tid tillbaka legat under vatten. I och med landhöjningen, och så småningom då byar i närheten bildades och marken började att brukas, har området använts till att ta vara på hö för djurhållning. Byborna slog gräs som fick ligga och torka innan det krattades ihop och bars in i lador för förvaring. Ladorna är därför glest och oregelbundet placerade över området för att de skulle vara nära till hands efter hopkrattningen. Flertalet av ängsladorna inom Ängslund tillhörde då de uppfördes närliggande gårdar i Tvetå, Ödesberga och Vretberga i Medåker och Viby. De flesta ladorna är troligen uppförda under slutet av 1800-talet.

Numera är området uppodlat och ladorna används inte längre för sitt ursprungliga ändamål.

Beskrivning

Ängslunds ängslador är ett större sammanhängande bebyggelseområde med ett flertal ängslador utplacerade glest och oregelbundet. Området fortsätter in i Köpings kommun. Området kännetecknas av ett slättlandskap avbrutet av lägre höjdparter med skog eller hagmark. Det stora antalet ängslador i det öppna landskapet ger området dess särprägel. Ladorna ligger i vissa fall på svaga förhöjningar eller i anslutning till mindre vägar. De är i regel uppförda i stolpverk på en grund av natursten, har fasader av träpanel eller delvis timmer och målade i falurött. Sadeltaken är tegel- eller plåttäckta.

Värdebeskrivning

Det öppna slätterna med de solitärt belägna rödfärgade ladorna är ett viktigt inslag i ett värdefullt och överblickbart landskapsparti. Ängsladorna speglar det rumsliga och funktionella sambandet mellan byggnaderna och markutnyttjande. Områdets ängslador berättar därför på ett pedagogiskt sätt om jordbrukshistoria och markanvändning. De välbevarade ladorna kan även ge en förståelse av äldre byggnadstekniker, material och tankar om utformning.

Råd & Rekommendationer

- > Där det finns fornlämningar krävs tillstånd vid markingrepp. Arkeologiska åtgärder kan komma att krävas.
- > Bebyggelsen i området respekteras vid underhåll och ändringar vad gäller arkitektur, material och färgsättning. Vid eventuella tillägg tas hänsyn till ursprunglig byggnad och närliggande mark. Ängsladornas placering mitt ute på fälten är viktigt för förståelsen av dess sammanhang.
- > Det öppna landskapet med dess inslag av skogsdungar vårdas och värnas.
- > Äldre vägsträckningar bevaras.
- > Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till den befintliga by- och landskapsstrukturen vad gäller placering, skala, material och färgsättning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader vid Ängslunds ängslador

För fler exempel se den digitala byggnadskartan som hör till kulturmiljöprogrammet.

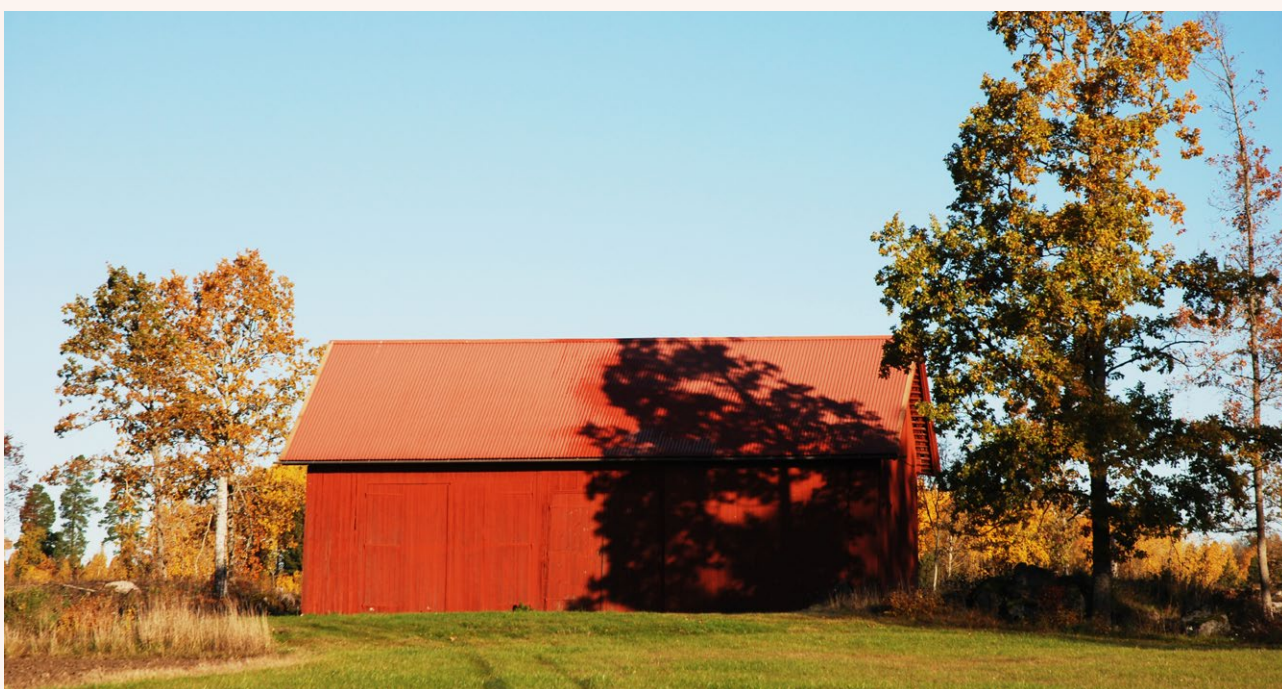
■ Solitärt på åkermark belägen faluröd ängslada med tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgls-394.

■ Ängslada med faluröd träpanel uppförd intill ett skogsparti och åkermark. Plåttäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgls-396.

■ Ängslada med faluröd träpanel placerad i anslutning till en väg och åkermark. Foto: Vlm-abgls-395.

■ Faluröd ängslada placerad på höglänt mark inom området Ängslund. Plåttäckt sadeltak. Foto: Vlm-abgls-316.

STANDARD

Esso

11. Referenslitteratur

■ 11.1 Otryckta källor

- > Arboga kommuns översiktsplan – www.arboga.se/bygga-bo--miljo/kommunens-planarbete/oversiktsplan.html
- > Arboga kommun – www.arboga.se
- > Kulturmiljölagen – www.raa.se/lagar-och-stod
- > Riksintressen för kulturmiljövården i Västmanlands län – www.docplayer.se/14605240-Riksintressen-for-kulturmiljovarden-vastmanlands-lan-u.html
- > Modernismen i Västmanland – www.modernismenivastmanland.se
- > Miljömålportalen – www.miljomal.se
- > Lantmäteriet historiska kartor – www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor
- > Nationalencyklopedin, industriarkitektur – <https://www.ne.se/upplagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/industriarkitektur>
- > Spade, B. & Udd, L. (2011). *Arboga Elektricitetsverk – Kultur- och teknik-historisk dokumentation 2011*. Arboga: Arboga kommun.
- > Ericsson, Börje. Rodenius, Hans. *Förslag till kulturminnesvårdsprogram för Arboga kommun*. 1987-03-05.

■ 11.2 Tryckta källor

- > Ahlberg, H. & Björklund, S. (2000). *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Falun: S. Björklund.
- > Almgren, H. (1985). *Alla tiders Arboga*. Arboga: Arboga kommun.
- > *Arboga*. (1976). Stockholm: Riksantikvarieämbetet/Statens historiska museum.
- > Bergström, G. (1892–1895). *Arboga krönika: efter samtida källor*. Örebro.
- > Hansson, E. (1953). *Arboga sockens historia*. Arboga: Arboga sockens kommunalnämnd.
- > Hembygdsföreningen Arboga minne (1955–). *Årsbok*. Arboga: Hembygdsföreningen Arboga minne.
- > Lennqvist, J. (2007). *Vätmarkshistoria: Hjälmarens och Kvismarens stränder under 1800- och 1900-talen*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- > Lindhagen, S. & Thagaard, P. (1976). *Arboga innerstad: en studie av bebyggelsen*. Västerås.
- > Ljung, S. & Corin, C. (1949). *Arboga stads historia. D. 1, Tiden intill 1551*. Arboga.
- > Ljung, S. & Corin, C. (1978). *Arboga stads historia D. 2 Från 1500-talets mitt till 1718*. Arboga: Arboga kommun.
- > Medåkers hembygdsförening (1971). *Medåker*. Arboga: Medåkers hembygdsfören..
- > Medåkers hembygdsförening (1981). *Medåker 2 Från minnenas gömslen och nutida dagar*. Arboga: Medåkers hembygdsfören..
- > Medåkers hembygdsförening (1991). *Medåker. 3, Det förgångnas minnen och nutida förändringar*. Arboga: Medåkers hembygdsfören..
- > Medåkers hembygdsförening (2003). *Medåker. 4, Från flydda dar finns minnen kvar*. Arboga: Medåkers hembygdsfören..
- > Meyerson, Å. (1939). *Vapenindustrierna i Arboga under äldre Vasatid*. Stockholm: Livrustkammaren.
- > Oldén, G. (2000). *Arboga stadskärna: en bebyggelsehistorisk återblick och ett förhållningssätt till stadskärnans karaktärsdrag*. Arboga: Arboga kommun.
- > Timm, E. (1938). *Medåker genom tiderna: Uppgifter ur olika källor*. Arboga: Arboga boktr.-ab.
- > Västmanlands läns museum (1987). *Kulturhistorisk byggnadsinventering i Arboga kommun: Arboga stads- och landsförsamling, Medåkers socken, Götlunda socken*. Västerås: Västmanlands läns museum.
- > Wikberg, J. (1950). *Götlunda från forntid till nutid*. Götlunda: Götlunda hembygdsförening.

■ 11.3 Administrativa uppgifter

Detta kulturmiljöprogram är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljövårdsprogram för Arboga kommun. Projektet har drivits i samverkan mellan Arboga kommun, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum 2010–2021. Kulturmiljöprogrammet för Arboga kommun är antaget av kommunfullmäktige 2021-10-14, § 102.

Projektorganisation

Styrgrupp

- > Länsstyrelsen i Västmanlands län: Elisabeth Ek, Cecilia Lagerfalk Rooth.
- > Arboga kommun: Anna Egebäck, Tim Edvinsson, Jonas Jansson, Agneta Niklasson.
- > Västmanlands läns museum: Anna Ahlberg, Emma Karp.

Projektledare

- > Västmanlands läns museum: Anna Ahlberg 2010–2018, Emma Karp 2018–2021.

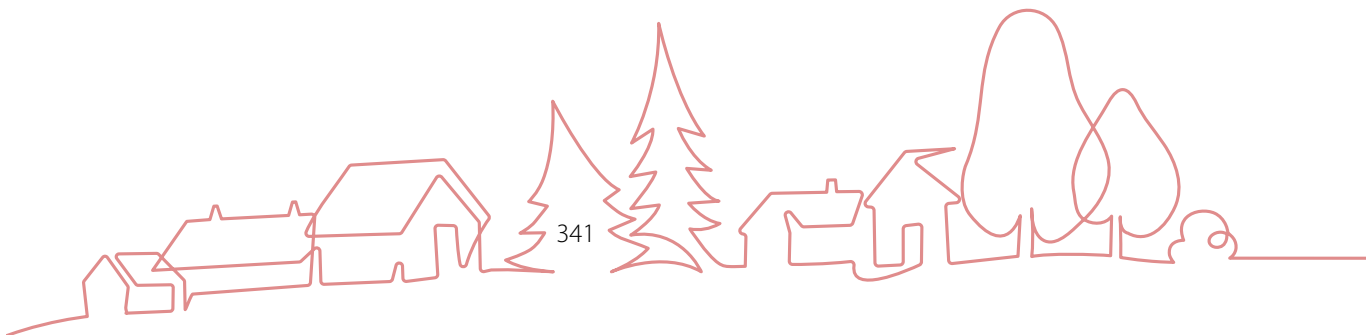
Projektgrupp

- > Västmanlands läns museum: Fredrik Badh, Victoria Bly, Sara Bäckman, Fredrik Ehlton, Emma Karp, Ia Manbo, Lisa Skanser.

För mer information:

- > Arboga kommun: www.arboga.se
- > Länsstyrelsen i Västmanlands län: www.lansstyrelsen.se/vastmanland
- > Västmanlands läns museum: www.vastmanlandslansmuseum.se

Denna rapport och projektets databas finns publicerad på:
www.kulturarvvastmanland.se

Länsstyrelsen
Västmanlands län

Länsstyrelsen i Västmanlands län, 721 86 Västerås
Telefon: 010-224 90 00, E-post: vastmanland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vastmanland